

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AHMET CEVDET PAŞA'NIN TOPLUM VE DEVLET ANLAYIŞI

147198

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEMRA ŞAHİN
147198

ANABİLİM DALI : KAMU HUKUKU
PROGRAMI : KAMU HUKUKU

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. MUSTAFA KOÇAK

KOCAELİ, 2004

T.C
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AHMET CEVDET PAŞA'NIN TOPLUM VE DEVLET ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

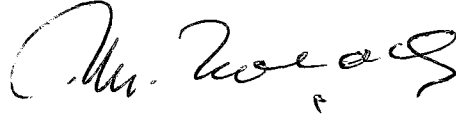
Tezi Hazırlayan: SEMRA ŞAHİN

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Kurulu Tarihi ve No: 23.06.2004-2004/14

Prof. Dr. Samir SALHA

Doç. Dr. Mustafa KOÇAK

Yrd. Doç. Dr.

Sevtap YOKUŞ

KOCAELİ, 2004

SUNUŞ

Bu çalışmada kamu hukuku bakış açısıyla “Ahmet Cevdet Paşa’nın Toplum ve Devlet Anlayışı” incelenmeye çalışılmıştır. Cevdet Paşa, şimdiye kadar kamu hukuku verileriyle ele alınıp incelenmemiştir. Çalışmanın bu açıdan ilk olması, beraberinde bir takım zorlukları da ortaya koymaktadır. Cevdet Paşa’nın özellikle Tanzimat dönemindeki siyasi olaylara bizzat yaşayarak tanık olması, O’nun tarafsızlığı konusunda şüpheleri de beraberinde getirmiştir. Bunu mümkün olduğunca en aza indirmek için başka kaynaklardan da yazarın doğrulanması yoluna gidilmiştir. Cevdet Paşa’nın toplum ve devlet anlayışı irdelenirken, Osmanlı’nın toplum ve devlet yapısında Tanzimatla birlikte geçirdiği dönüşüm ve modernleşme sancuları da çalışmanın arka planını oluşturmuştur. Günümüzde yaşanan bazı sorunların köklerinin bu zaman diliminde saklı olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, Cevdet Paşa’nın rehberliğinde Cumhuriyet’in Tanzimat’tan aldığı miras anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda Cevdet Paşa’dan yola çıkılarak varılan sonuçlar, Türk hukuk tarihi ve Türk kamu hukukuna bir katkıda bulunabilmişse, çalışma da amacına ulaşmış, demektir.

Kocaeli, Mayıs 2004.

Semra Şahin

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM**CEVDET PAŞA'NIN YAŞADIĞI DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİ'NİN
GENEL DURUMU**

I. SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK DURUM.....	3
A. SİYASAL DURUM.....	3
1. III. Selim II. Mahmut Dönemi Siyasi Olayları.....	4
2. Tanzimat Dönemi.....	8
B. SOSYAL DURUM.....	14
C. EKONOMİK DURUM.....	16
II. DEĞERLENDİRME.....	22

İKİNCİ BÖLÜM BÖLÜM**CEVDET PAŞA'NIN HAYATI, EĞİTİMİ VE ESERLERİ**

I. HAYATI VE EĞİTİMİ.....	23
II. ESERLERİ.....	29
III. DEVLET YÖNETİMİNDEKİ HİZMETLERİ.....	35
IV. CEVDET PAŞA'NIN HUKUK ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI.....	37
V. DEĞERLENDİRME.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CEVDET PAŞA'NIN TARİH GÖRÜŞÜ

I.	İBN HALDUN VE CEVDET PAŞA.....	48
II.	CEVDET PAŞA'NIN TARİH ANLAYIŞI.....	52
III.	DEĞERLENDİRME.....	54

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
CEVDET PAŞA'NIN DEVLET GÖRÜŞÜ

I.	DEVLETİN KÖKENİ.....	57
	A. Batıda.....	59
	B. İslam Dünyasında	61
	C. Türklerde.....	62
	1. İslam Öncesi Dönem.....	62
	2. İslamın Etkisi Altındaki Dönem.....	62
	3. Tanzimat Sonrası Dönem.....	67
II.	CEVDET PAŞA'YA GÖRE TOPLUM VE DEVLET.....	69
	A. DEVLETİN UNSURLARI.....	77
	1. Medeniyet.....	77
	2. Asabiyet.....	78
	B. DEVLETİN AŞAMALARI VE SONA ERMESİ	
III.	DEĞERLENDİRME.....	88
	SONUÇ.....	92
	YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	97

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
A.Ü.H.F.D	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.D	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.F.Y	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
b.	: Bası
B.	: Basımevi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Edt.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.E.F	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İ.Ü.H.F.M	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İ.Ü.S.B.F	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
K.	: Kitabevi
M.	: Matbaa.
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ü.İ.F.Y	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.T.K.Y	: Türk Tarih Kurumu Yayınları
v.d	: Ve devamı
Y.	: Yayınevi
Yay.	: Yayımlayan

ÖZET**AHMET CEVDET PAŞA’NIN TOPLUM VE DEVLET ANLAYIŞI**

Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti’nin en uzun yüzyılı olarak adlandırılan 19. yüzyıla damgasını vurmuş şahsiyetlerden birisidir. Cevdet Paşa, tarihçi, hukukçu, eğitimci ve sosyolog olarak bilinmektedir. Tarih ve devlet anlayışında ise Cevdet Paşa’nın ünlü İslam düşünürü İbn Haldun’dan etkilendiği görülmektedir. Tarihi neden sonuç ilişkileri içinde inceleyen Cevdet Paşa’ya göre geçmişte yapılan hataları tekrarlamamak açısından tarih ilmi büyük önem taşımaktadır. Tanzimat dönemi kanunlarının pek çoğunun da Cevdet Paşa’nın eseri olduğu görülmektedir. Cevdet Paşa’nın topluma ve devlete ilişkin görüşlerinin pek çoğunun da İbn Haldun kaynaklı olduğu vurgulanmaktadır. Cevdet Paşa’nın devlet teorisi bir devletin gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık dönemlerinden sonra çökeceğine ilişkindir. Ancak İbn Haldun’un görüşünden farklı olarak bu teori yüzyılların ard arda sıralanması olarak görülmelidir. Cevdet Paşa’nın İbn Haldun’un bu döngülere ilişkin teorisinin, devletin mutlak şekilde çökeceğine ilişkin kısmını işlemekten kaçındığı saptanmaktadır. Çünkü Cevdet Paşa’nın en büyük ideali sürekliliği olan bir devlet olgusudur. Osmanlı Devleti’nin çöküş dönemi tarihini yazan Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti’nin kurtulacağına ilişkin umutlar taşımaktadır. Ancak Tanzimat devrinin başarısızlıklarını gördükçe bu umutlarının azaldığını söylemek mümkündür.

ABSTRACT**AHMET CEVDET PASHA'S COMMUNITY AND STATE OPINION**

Cevdet Pasha is one of the important personalities of the Otoman Empire in the 19.th century. Which is known as the longest term of the Empire. He is known a historian, a jurist, an educationalist and sosyologist. It is observed that he was impressed by Ibn Haldun -the Islam thinker. The impression is significant especially in his mentality about history and about the state. His mentality about history has a determinist asset. According to him, history has a great importance as a science to prevent not to same mistakes in the future. Most of Laws put in force in the period of the Ottoman Reformation are his works. The impression of the Ibn Haldun's theory is observed in his mentality of community and mentality the state. His theory of state is composed of 3 parts, youthfulness, maturity and collapse. He put the centuries in order and that was the diversity of his theory. He was also obstained from using Ibn Haldun's theory of cycles in the destruction of the state. Because his biggest ideal is the fact of state which must have continuity. Cevdet Pasha, who had written the last period of the Empire had hopes that the Empire would overcame that period of destruction. But when had seen the unsuccessfulness of the period of the Ottoman Reformation his hopes became less.

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusunu “Ahmet Cevdet Paşa’nın Toplum ve Devlet Anlayışı” oluşturmaktadır. Osmanlı kamu hukuku, genel kamu hukukunun yeteri kadar incelenmeyen alanlarından birisidir. Genel olarak, genel kamu hukuku kitaplarında, İslam düşünürü İbn Haldun’un toplum ve devlet alanındaki görüşlerine sınırlı da olsa yer verilirken, O’nun Osmanlı Devleti’ndeki temsilcisi sayılan Ahmet Cevdet Paşa’nın bu alanda ihmal edildiği görülmektedir. Cevdet Paşa üzerine sosyolojik ve tarihsel perspektifte eserler yazılmasına rağmen kamu hukuku alanında bir çalışmanın yapıldığı görülmemektedir. Oysa Ahmet Cevdet Paşa, Türk hukuk tarihimiz ve Türk genel kamu huku açısından önemli eserler vermiş ve daha çok araştırılmayı fazlasıyla hak eden bir düşünürümüzdür. Bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla bu çalışmada Ahmet Cevdet Paşa’nın toplum ve devlet anlayışı kamu hukuku bakış açısıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Cevdet Paşa¹’yi incelerken yazar-eser-çevre üçlemesinden hareketle yola çıkılacaktır. Bir yazarın yaşadığı çevre, döneminin özellikleri, etkilendiği kaynaklar büyük öneme sahiptir. Şüphesiz her düşünür aynı zamanda yaşadığı çağında bir üründür. Bu amaçla Cevdet Paşa’nın yaşadığı dönem, bu dönemin Cevdet Paşa üzerindeki etkileri incelenecek ve Cevdet Paşa’nın toplum ve devlet anlayışı üzerine bir senteze varılmaya çalışılacaktır. Bu düşüncelerin ışığında “Ahmet Cevdet Paşa’nın Toplum ve Devlet Anlayışı” başlığı altında dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin siyasal, sosyal ve ekonomik durumu ana hatlarıyla belirlenmeye çalışılacaktır. Çünkü Cevdet Paşa’nın yaşadığı yıllar Osmanlı Devleti’nin çöküş dönemi olarak nitelendirilir. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu bu olumsuz şartların Cevdet Paşa’yı ve düşünce sistemini etkilememesi ise imkansızdır. İkinci bölümde, Cevdet Paşa’nın hayatı, eserleri ve hizmetleri incelenmiştir. Cevdet Paşa’nın eserlerine bakıldığında, bir Tarih-i Cevdet’i bir Maruzat’ı onun kişiliğini anlaşılmasına yarayacak en önemli ipuçlarındandır. Özellikle hukuk alanında yaptığı en önemli hizmetlerden biri olan ve Cumhuriyet döneminde yeni Medeni Kanunu’na kadar uygulanan Mecelle’nin hazırlanmasındaki

¹ Edebiyata ve şiire düşkün olan Ahmet Cevdet Paşa, Cevdet mahlasını İstanbul’da öğrenim gördüğü sırada şair Süleyman Fehim Efendi’den almıştır. Kullanım yayagınlığı açısından biz de Cevdet Paşa demeyi uygun gördük. Bundan sonra çalışmada , Cevdet Paşa olarak geçecektir.

katkıları Türk hukuk tarihi ve kamu hukuku bakımından büyük öneme sahiptir. Üçüncü bölümde, Cevdet Paşa'ya tarih felsefesi açısından bakılarak O'nun tarihçiliğimiz açısından yeri ve önemi belirlenmeye çalışılacaktır. Cevdet Paşa'nın vakanüvis olarak hizmetleri sayesinde ki, bugün Osmanlı'nın pek çok kurumu ve o dönemde yaşanan tarihi olaylar incelenmekte ve üzerlerinde çalışılmaktadır. Dördüncü bölümde ise Cevdet Paşa'nın devrinin olayları ve kendi şahsi görüşleriyle ortaya çıkan toplum ve devlet görüşünün çizgileri saptanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Cevdet Paşa'nın devlet anlayışının ortaya çıkmasında şüphesiz etkili olan İslam devlet anlayışı ve Osmanlı toplum ve devlet sistemini oluşturan öğeler ve bu öğelerin zaman içindeki evrimi de yeri geldikçe irdelenmeye çalışılmıştır. Devletin menşei ve unsurları, organizma ve tavırlar nazariyesi ele alınarak Cevdet Paşa'nın bunları Osmanlı Devleti'ne nasıl uyguladığı ve ne ölçüde başarılı olduğu saptanmaya çalışılacaktır.

Yöntem olarak ise bu çalışmada tümdengelim ve tümevarım metodlarının ikisini birden kullanma yoluna gidilmiştir. Örnek vermek gerekirse, Osmanlı Devleti'nin bozulma sebepleri ele alınarak bunlardan sonuç çıkarma yoluyla birtakım genellemelere gidilmiştir. Çalışmanın kapsamının ise daima Cevdet Paşa ve O'nun görüşleri olması sebebiyle doğal olarak pek çok konu inceleme dışı tutulmuş, buna rağmen Cevdet Paşa düşüncesini daha iyi aydınlatmak bakımından gerekli görüldüğü anlarda fazladan bilgi verilmiştir. Bununla beraber, Cevdet Paşa'nın bu dönemde yaşanan tarihsel olayların çoğuna yakinen karışmış bir devlet adamı olarak pek çok konuda tarafsız kalmasının son derece zor olduğunu görmekteyiz. Bu ayrıca çalışmayı da güçleştiren bir husustur. Pascal'ın dediği gibi “ Çok fazla yakınlık da çok fazla uzaklık gibi iyi görmeye mani olur ².”

² Muvaffak Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, C. 1, A.Ü.H.F Y., Ar B., Ankara: 1948, s. 13.

BİRİNCİ BÖLÜM

CEVDET PAŞA’NIN YAŞADIĞI DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİ’NİN GENEL DURUMU

Osmanlı Devleti’nin her yüzyılı önemli olmakla beraber 19. yüzyılı, günümüzü daha iyi anlam(landırm)ak ve aydınlatmak bakımından daha çok ilgiye layıktır. 19. yüzyılın son üç çeyreğinde yaşamış ve hayatının neredeyse 50 yılını devlet hizmetinde geçirmiş olan Cevdet Paşa, tarihçi, “dahi bir hukukçu³”, eğitimci ve sosyolog sıfatlarını fazlasıyla hakeden birisi olarak görülmektedir. Deyim yerindeyse Osmanlı’nın en uzun yüzyılı olan 19. yüzyıla damgasını vuran şahsiyetlerdendir. Cevdet Paşa, bir eylem adamı olarak Osmanlı’nın siyasal, sosyal hayatında silinmez izler bırakmıştır. Cevdet Paşa’nın yaşadığı dönemi Osmanlı Devleti’nin en önemli olaylarının yaşandığı dönem olarak nitelenmek abartıya kaçmayan bir yorum olacaktır. Bu amaçla yazarı etkileyen çevre faktörünü daha iyi anlamak için Osmanlı’nın bu döneminde siyasal, sosyal ve ekonomik olaylara bakmak yerinde olacaktır.

I. SİYASAL, SOSYAL VE EKONOMİK DURUM

Genel olarak siyasal, sosyal ve ekonomik olayları tarihi süreklilik içinde kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bununla beraber, incelemeye kolaylık sağlaması, siyasi ve tarihi örgüler içindeki neden sonuç olaylarının daha iyi görülmesi açısından Osmanlı Devleti’ni incelerken böyle bir ayrıma gidilmesi uygun görülmüştür.

A. SİYASAL DURUM

Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl, uzun bir zaman kesiti olmuştur. Pek çok savaşın yenilgiyle sonuçlanması, çıkan isyanlar sonucu ciddi toprak kayıpları, askeri

³ İfade Bernard Lewis’e aittir. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. B., Ankara: 1988, s. 122

disiplinin ortadan kalkması dönemin genel siyasi manzarasıdır. Bu dönemde askeri, iktisadi, idari alanda değişiklikler başlamış ve bu gelişmeler tepkisel bir muhalefetle karşılaşmıştır. Buna rağmen, bu yüzyıl, Osmanlı'da batılılaşma adına pek çok alanda ıslahat ve reform hareketlerinin gerçekleştirilmeye, hayata geçirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur.

Osmanlı'da batılılaşma denince genellikle akla ilk olarak II. Mahmut ve reformları gelmektedir. Öncesinde Genç Osman ve III. Selim'in çabaları da olmuştur. Fakat bunlar olumlu bir neticeye varamamış çabalar olarak kalmıştır. 19. yüzyılın ortalarına doğru batı ile açılmış olan mesafenin kapatılması mümkün görünürken yüzyılın sonlarına doğru bu durum hayal olarak değerlendirilecektir⁴. Kısmen de olsa başarıya ulaşması ve Tanzimat'a giden yolu açması sebebiyle II. Mahmut'un devletin asli gücünü kazanmasına yönelik yenileşme hareketleri O'nu ayrı bir konumda görmemizi sağlar. Çağdaşlaşmanın öncesi bulunsa da bu hareketlerde milat, Tanzimattır. Ancak şüphesiz Osmanlı modernleşmesi çok daha eskiye uzanan bir olgudur ve Tanzimat Devri'yle sınırlanamaz. Osmanlı toplumundaki batılılaşma özgün olarak, adı konmadan başlayan bir süreçtir⁵. Tanzimat'a hazırlık dönemi olarak ise III. Selim reformları gösterilir ve II. Mahmut'la bu reformlar sürer.

1. III. Selim II. Mahmut Dönemi Siyasi Olayları

Osmanlı'nın 19. yüzyılı anlamak için bu dönemin öncesindeki düzeni de incelemek gerekmektedir. Osmanlı Devlet düzeninin denge kavramı etrafında şekillendiği görülmektedir. Altı yüzyıl boyunca kimi zaman denge kurulmaya çalışılmış kimi zaman da varolan dengenin korunması ön plana çıkmıştır. Devlet adamlarının rolü ise bir tür denge uzmanlığı olmuştur⁶. Padişahın da bir yandan devşirme yeniçeri ordusu ve tabandan gelen askerler arasında bir denge kurmaya çalıştığını, diğer yandan da gene devşirmelerin çoğunlukta olduğu enderun ile toplumun çeşitli katmanlarından oluşmuş olan ulema arasında bir denge gözetmeye

⁴ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, M.Ü.İ.F. Y., İstanbul: 1998, s. 19.

⁵ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Y., 11. b, İstanbul: 2002, s. 23.

⁶ Tevfik Çavdar, *Milli Mücadeleye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm*, Cumhuriyet Y. Tarih- Kültür Dizisi 204, İstanbul: 2001, s. 60.

çalıştığını söylemek mümkündür⁷. Düzen bozulma yolunda ilerledikçe Osmanlı devlet sisteminin işleyişindeki bu Padişah-Ulema-Yeniçeri arasındaki uyumun da artık çatırdamaya başladığı tesbit edilebilir. Gerileme döneminde ise bu unsurlar tek tek yozlaşma içerisindedir ve artık aralarındaki uyum da bozulmuştur. Bu dönemde İmparatorluğun siyasi bütünlüğünü tehlikeye düşürebilecek yerel hanedanlar türemiştir. Merkezi otoritenin zayıflamasıyla taşra feodal beyleri haline gelen bu yerel yöneticiler kendilerini yerli halkın da koruyucusu gibi göstermeye başlamışlardır⁸.

III. Selim'in dönemi iktidara ortak olmak isteyen ordu, kapıkulu ve ayan arasındaki çatışmaların doruğa ulaştığı noktadır. İslahatlar ise bu noktada başlamıştır⁹. III. Selim ise bu çatışma ve kargaşa ortamından ancak reformlarla çıkılabileceğine inanmaktadır. III. Selim'in reform anlayışı olarak Nizam-ı Cedit, yeniçerileri kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni, Avrupa'nın bilim, sanat, tarım, ticaret ve uygarlıkta yaptığı ilerlemelere ortak kılmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür. Aslında III. Selim'in yenilikçiliği, devlet sisteminin temellerine dokunmaksızın onda düzeltmeler yapmaktan ibarettir¹⁰. III. Selim'in tahta çıktığı yıl olan 1789 aynı zamanda ünlü Fransız Devrimi'nin de tarihidir. Ancak benzerlik sadece tarih boyutuyla sınırlı kalmıştır. Fransız Devrimi'yle III. Selim'in reformlarını karşılaştırmaya kalktığımızda Osmanlı toplumunda çeşitli sebeplerle burjuvazinin doğup gelişmemesi bu kıyaslamayı yapmamamızı engelleyen sebeplerden biri olarak karşımıza çıkar. Bildiğimiz üzere Fransız Devrimi'nin itici gücü burjuvazi adı verilen ticaretle uğraşan orta sınıfa dayanmaktaydı. Ayrıca Fransız Devrimi'nde amaç kralın otoritesini sınırlamak iken Osmanlı toplumunda hükümdarın yetkisini kısıtlama gibi bir düşünce mevcut olmamıştır. Netice itibarıyla III. Selim yenilikleri kısıtlı ve dar kapsamlı olmaktan öteye gitmemiştir¹¹. Devlet, kadrolarının çürümüşlüğü ve bozukluğu sebebiyle III. Selim istediği reform kararlarını hayata geçirememiştir. Buna rağmen, askeri ve diplomatik alandaki atılımlar, ilerki dönemlerin siyasi ve anayasal hareketlerini de besleyecek önemli sonuçlar doğurmuştur. Batıya dönük askeri ve sivil aydın kesiminin oluşmasını sağlamıştır. Bu yeni Türk aydın tipi, Tanzimat ve Meşrutiyet gelişmelerinde önemli

⁷ Çavdar, a.g.e, s. 67.

⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Afa Y., 3. B., İstanbul 1996, s. 17.

⁹ Çavdar, a.g.e, s. 67.

¹⁰ Tanör, a.g.e, s. 26.

¹¹ Bihterin Vural Dinçkol, *Atatürk Devrimi*, Der Y., İstanbul: 20001, s. 12,13.

rol oynayacaktır¹². III. Selim, I. Mahmut zamanında Humbaracı Ahmet Paşa ile başlamış olan ordunun ıslahı sorununu daha ciddiyetle ele almıştır. Nizamı Cedit adı verilen askeri reform kapsamında, pek çok modern askeri okullar açılmıştır. Ancak bu teşebbüslerin mali buhrana yol açması ve bir yandan da gerici hareketlere karşı tedbir alınmaması gibi sebeplerle III. Selim ve reformları dönemi bir Yeniçeri ve halk hareketi olan Kabakçı Mustafa isyanıyla son bulmuştur. Geniş muhalefet cephesinin direnişi ve Kabakçı Mustafa ayaklanması III. Selim yenilikçiliğinin sonunu hazırlamıştır. III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa geçirilerek Nizam-ı Cedit dağıtılmıştır. Daha sonra ortaya çıkan karışıklıktan yararlanılarak Rusçuk Yaranı Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğiyle II. Mahmut tahtta çıkarılmıştır¹³.

III. Selim'in başlattığı reformlar dönemi 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar bekleme dönemine girmiştir. Napolyon savaşları, Sırp isyanı, Rusya ile 1812'ye kadar süren yıpratıcı bir savaş ve Arabistan'da Vahhabi ayaklanması, bağımsızlıkla sonuçlanacak olan 1821 Yunan isyanı, bunun sonucunda gerçekleşen 1828-29 Rus savaşı ve isyan eden Mısır Valisi Mehmed Ali'nin 1832'de İstanbul'a kadar yaklaşması, 1839' da Osmanlı ordusunun Mısır ordusu karşısında yenilmesi, Tanzimat Fermanı öncesi siyasi durumun genel manzarasıdır.

Osmanlı ordusu 19. yüzyıl boyunca girdiği hemen her savaştan yenilgiyle çıkmıştır. Bunda büyük ölçüde yozlaşan Yeniçeri Ocağı'nın da etkisi bulunmaktadır. Emeklilikten önce evlenme ve ticaretle uğraşma yasağının terkedilmesiyle Yeniçeri Ocağı yolsuzluğa itilmiştir. Ayrıca, Yeniçeri Ocağı, Osmanlı sultanına doğrudan bağlı idi. Savaşlarda sürekli ordusunun başında bulunan yetenekli padişahlar döneminde askeri yönden devlete büyük yararlar sağlayan Ocak, İmparatorluğun gerilemesi ve sultanların saraya kapanması ile sultandan bağımsız istediği an ayaklanan, sultanları tahtan düşürüp tahta oturan anarşi yuvaları haline dönüşmüştür. Ancak, Avrupa savaş teknolojilerini gerilerden izleyen osmanlı ordusu, olması gerektiği ölçüde modernleştirilememiş kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yeri doldurulamamıştır¹⁴. II.

¹² Tanör, a.g.e, s. 28.

¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I. Cilt, e Y., İstanbul: 1994, s. 369-374.

¹⁴ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, A.Ü.S.B.F Y., Ankara: 1987, s. 102.

Mahmut'un toplum için büyük bir sorun haline gelen Yeniçeri Ocağını kaldırıp yerine batılı usullerle eğitilen modern bir ordu kurma girişimlerini Cevdet Paşa başarılı bir sonuç olarak değerlendirmemektedir. Çünkü Cevdet Paşa'nın ifadesiyle Devleti Aliyye'nin kalbinde bir kanser yarası olan Yeniçeri Ordusu'nun kaldırılmasıyla ortaya çıkan boşluk doldurulamamış ve bu yüzden devletin gücü daha da zayıflamıştır¹⁵. Cevdet Paşa, Rusya'daki Strelitz Ordusu'nun başarıyla kaldırılmasından da bahsederek Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Cevdet Paşa, Strelitz Ordusu Rusya'nın omuzunda bir çibanken Yeniçeri Ordusu ise Osmanlı'nın kalbinde bir yaradır, demektedir¹⁶.

Cevdet Paşa'ya göre II. Mahmut yurtdışı seyahati yapmadığı için Deli Petro'nun ıslahatlarına nazaran başarısız olmuştur. Yenilenme ihtiyacı doğduğunda başta olanlar idari konularda bilgisiz ve yeteneksizdirler. Daha sonra ise taklit yoluna gidilmiş, binanın sağlam olup olmadığına bakılmaksızın süsüne özenilmiştir. Medeniyetin bir gereği olarak askeri yenilikler yapmak elbet gereklidir. Fakat bu alanda da israfı gidilmiş batı medeniyetinin ilim ve sanayi ilkeleri araştırılacakken israf ve safahata dalınmış ve böylece II. Mahmut reformları başarıyla sonuçlanamamıştır¹⁷. Cevdet Paşa, Viyana elçisi Sadullah Paşa'ya yazdığı bir mektupta Petro'da bir ıslahatçıda bulunması gerekli ön şartların bulunduğunu, Sultan Mahmut'un ise kuvvetli, azim ve irade sahibi olmakla birlikte, ıslahat için işbaşına getirdiği kimselerde ilim ve iktidar bulunmadığı için Yeniçeri Ocağı'nın ilgasının beklendiği gibi devleti güçlendirmedini belirtmektedir¹⁸.

II. Mahmut ile Petro'yu farklı bir anlamda karşılaştıran Bernard Lewis'e göre ise "Petro otokrat bir liderdir, II. Mahmut ise kök salmış eski Osmanlı İslami toplum ve hükümet geleneğinin direncini, başkentte ve eyaletlerde halk desteğine dayanan güçlü sınıfların muhalefetini ve hepsinden çok İslamın kafire karşı duyduğu eski ve derin nefreti ve kafir izi taşıyan herşeyi reddetme duygusunu yenerek, kendini bir

¹⁵ Tezakir, 40 Tetimme, s. 219

¹⁶ Tezakir, 40 Tetimme, s. 219,220.

¹⁷ Ayhan Bıçak, "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci", Ahmet Cevdet Paşa, Vefatının 100. Yılına Armağan, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara: 1987, s. 51.

¹⁸ Şerafettin Turan, "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi B., İstanbul: 1986, s. 17.

otokrat yapmak zorunda idi"¹⁹. II. Mahmut'un kendine Petro'yu değil hayranı olduğu selefi III. Selim ile, nefret ettiği ve her alanda ondan daha iyi olmak istediği rakibi Mısırlı Mehmed Ali Paşa'yı örnek aldığı da belirtilmektedir²⁰.

III. Selim ve II. Mahmut'un devlet kurumlarında giriştikleri geniş reform hareketleri, Türkiye'nin modernleşmesi tarihinde en önemli safhalardan biri olarak gösterilebilir. Ancak bu devrin cüretli faaliyetleri eski sosyal kurumların gizli veya açık direnmeleriyle karşılaşmaktaydı. Padişahın ve bir kaç aydın vezirin çalışmaları daima başarılı ve tam sonuçlu olamıyordu. Reformcular, modern araştırmayı ve öğretimi din için tehlikeli sayan skolastik görüşle ve bürokratik zihniyetle de savaştıkları zorunda kalmışlardır²¹. Bununla beraber bu dönemin katkıları da oldukça önemlidir. Örneğin, II. Mahmut'un şeyhülislamı, müslüman olmayan halkların millet örgütlerinin din başkanlığı anlamına benzer bir biçimde bir çeşit İslam milletinin din görevlisi haline getirmesi, eski totoliter din-devlet bileşiminde görülen ilk çatırdama olarak nitelenebilir²².

2. Tanzimat Dönemi

Tanzimat dönemi yenileşme adına yapılan bir seri çabanın ürünüdür. Tanzimat reformları dönemi çok tartışmalı bir inceleme konusudur. Tam olarak hangi tarihleri kapsadığı netlikle ortada olan bir olgu değildir. Bazı tarihçiler 1839'dan 1876'ya kadar olan dönemi yani Abdülaziz dönemini de Tanzimat kapsamında incelemektedirler. Bazı kuramcılar ise Tanzimatı 1840'lı yıllarla sınırlamaktadırlar²³. Bir takım tarihçiler Tanzimatı 1909'a kadar uzatırlar²⁴. Bazı görüşler de Tanzimatın hukuk alanına getirdiği yenilikler devletin sona ermesine değin sürdüğü için Tanzimat dönemini 1839'dan Osmanlı Devleti'nin sona ermesine kadar geniş bir zaman dilimi

¹⁹ Lewis, a.g.e, s. 104.

²⁰ Lewis, a.g.e, s. 104.

²¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Y., 4. B., İstanbul:1994, s.35.

²² Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Haz: Ahmet Kuyaş, YKY Y., 5. B., İstanbul: 2003, s. 227s. 174.

²³ Alan Palmer, Alan Palmer, "Sick Man?", *The Decline and Fall of the Ottoman Empire*, John Murray, Great Britain at the University Press, Cambridge: 1992, s. 11.

²⁴ Halil İnalçık, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku", *150. Yılında Tanzimat*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, T.T.K Y., Ankara: 1992, s. 12.

içinde yorumlamışlardır²⁵. Ancak Tanzimat hareketinin başlangıcı şüphesiz 3 Kasım 1838 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu'dur. Tanzimatı özü itibarıyla bir yasalama hareketi, Islahat Fermanı'nı ise bu hareketin bir tamamlayıcısı olarak nitelendirmek de mümkündür.

II. Mahmut'un ölümünden sonra tahta geçen Abdülmecit, babasının izinden gitmeye kararlıydı. Ve Gülhane Hattı Hümayunu hazırlanıp 3 Kasım 1839'da ilan edildi. Kısmen de olsa, Mehmet Ali Paşa ordularının Nizip'te Osmanlı ordularını yenilgiye uğratması ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya Mısır Paşası kadar liberal ve modern bir rejim kurabileceğini göstermek amacı, Tanzimat'ın ilanında etkili olmuştur²⁶. Tanzimatın esas mimarı ise Mustafa Reşit Paşadır. Yeni Sultanın tahta çıkmasından sonra Hüsrev Paşa Sadrazam olmuştu. Yeni bakanlıkta dışişlerini yönetmek için acele bir şekilde Londra'dan dönen Reşit Paşa, Türk tarihinde tümüyle Tanzimat olarak bilinen büyük ıslahat fermanlarının ilkinin yazılıp ilan edilmesinde esas rolü oynamıştır. Gülhane Hattı Hümayunu padişahın tek yanlı iradesinden doğmuş bir ferman olarak nitelenmektedir. Fermanın başlangıcında padişahın ağzından dönemin bozukluklarının nedenleri anlatılmakta, böylece fermanın varoluş gerekçesi açıklanmaktadır. Bozulmanın ana nedeni olarak şeriata uymama gösterilmekte, bir yandan da kurtuluşun yeni yasalarda bulunduğu belirtilmektedir. Burada bir çelişki görünümü var ise de amacın ulemayı ve tutucuları ürkütmemek ve ifadede ağırbaşlılığı sağlamak olduğu ileri sürülebilir²⁷.

Hatt-ı Şerif, tebaanın hayat, namus ve mülkiyet güvenliğinin sağlanması, iltizamın ve ona ilişkin bütün suiistimallerin kaldırılması, orduya düzenli asker alınması ve kanunların uygulanmasında her dindeki kişilerin eşitliği gibi ilkeleri ilan etmiştir. Toplum üzerinde en çok rahatsızlık uyandıran da bu sonuncu hüküm olmuştur. Bernard Lewis'e göre İslam hukuk ve gelenekleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun politikası ve uygulaması, devletin gayrimüslim tebaasına hoşgörü ve himaye sağlanmasında ve onlara kendi iç cemaat işlerinde büyük ölçüde özerklik verilmesinde uyuyordu. Ancak bu hoşgörü, hoşgörülen cemaatlerin ayrı ve aşağı

²⁵ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 10. b, Savaş Y., Ankara: 2002, s. 271.

²⁶ Lewis, a.g.e, s. 106.

²⁷ Tanör, a.g.e., s. 65.

olduğu varsayımına dayanmaktaydı. Şimdi Müslüman toplumdaki istenen ise bu eşitsizlik ve ayrılık ilkesinden vazgeçmek idi²⁸.

Tanzimatın ilanı ile din esasına dayalı millet kavramı yerine, Osmanlılık anlayışı geliştirilmiştir. Tanzimatın kişi hak ve özgürlüklerinde sağladığı eşitlik ilkesi, genelde azınlıklara fayda sağlamıştır. Dini siyasal topluluklar olarak milletler ek bağımsızlıklar kazanmışlardır. Batılı devletlerse azınlıkları himaye ederek haklarını korumak bahanesiyle Osmanlı'nın içişlerine karışmaya başlamışlardır. Tanzimatta verilen bu geniş haklardan Hristiyanlar önceleri memnun olmamışlardır. Çünkü reaya arasında çeşitli ırk ve mezhepten insanlar bulunmaktaydı. Ortodokslar, Katolik, Maroni, Geldani gibi cemaatler de vardı. Bunların bir kısmı İstanbul Patriki'ne bir kısmı Roma'daki Papa'ya bağlıydılar, bir kısmı da bağımsız mezhep sahibiydiler. Bu sebeple bütün bu mezhepleri ayrı ayrı memnun etmek mümkün olmuyordu. Zira bir takım yazarlara göre, Hristiyan azınlıkların amacı Türklerle geçinmek değil bağımsız devlet kurmaktı²⁹. İmparatorluğun genel yapısından memnun olan bazı Rumlar ise memnun olmamışlardır. "Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslamın teveffukuna razı idik" şeklinde yakınanlar da olmuştur.³⁰ Kimi yazarlara göre ise Tanzimat'ın en başta gelen mimarlarından olan Reşit Paşa ise, çok geniş bir alana yayılmış olan imparatorlukta halkın çoğunun kayıtsız kaldığı reformları zorlamanın getireceği güçlükleri öngörememişti. Çalışmalarının etki alanı Boğaziçi ve Altınboynuz'la (Haliç) ve başkentle deniz yolu ile bağlantısı olan kentlerle sınırlı kalmıştır³¹.

Tanzimattan önceki batılılaşma hareketleri genel olarak incelendiğinde, bu hareketlerin II. Mahmut dönemine kadar sadece hükümdarın hukuk ve yetkileriyle sınırlı kaldığını görmekteyiz. Bunlar devlet teşkilatında bir tesir yapmaksızın yalnız askeri, toplumsal ve kültürel sahada izler bırakmışlardır. Bu ıslahatlar padişahların otoritesiz olmaları, yeniçerilerle ulemanın karşı çıkması nedenleriyle kısmen başarılı

²⁸ Lewis, a.g.e., s. 108.

²⁹ Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi**, Güven Y., İstanbul: 1927, s. 185.

³⁰ Nevzat Kösoğlu, "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, Milliyetçilik, İletişim Y., İstanbul: 2003, s. 218.

³¹ Palmer, a.g.e., s. 111.

veya başarısız olmuşlardır³². Ancak buna rağmen Türkiye'nin modernleşme süreci içindeki önemli safhalardan biri olarak III. Selim ve II. Mahmud döneminde girişilen reform hareketleri gösterilebilir. 1826'da kapıkulu ordusunun kaldırılmasıyla doğan boşluk yönetimin sivil bürokratlara geçmesini sağlayan önemli bir etkidir. Fakat askerler tamamen yönetimden soyutlanmış da değildirler. İktidarda veya muhalefette sivil ve asker bürokratların beraberliği 19. yüzyılın Osmanlı siyaset geleneğidir, denilebilir³³.

Mustafa Reşit Paşa'nın teşvikiyle ilan edilen Gülhane hattı Humayunu, sonraki dönemde Osmanlı devlet işlerinin tarzını belirlemiştir. 1840'tan 1871'e kadar Reşit Paşa ve onun ilk öğrencileri Ali Paşa ve Fuat Paşalar, reformlarla ön plana çıkmışlardır. Bazı durumlarda iki tür kurum yan yana gelmiştir. Eski medreseler ve yeni okullar, geleneksel dini kanun ve mahkemeler ile modern laik kurumlar ve mahkemeler gibi³⁴. Daha bir çok alanda düalizm Tanzimata damgasını vurmuştur. Tanzimatçılar, 19. yüzyılın ortalarında reformlarını geleneksel bir devletin kadrolarıyla çeşitli dil ve dinden grupların çatıştığı bir ortamda yürütmek zorundaydılar. İber Ortaylı'ya göre Mustafa Reşit Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Ali ve Fuat Paşalardan oluşan Tanzimat dördlüsü iktidarı tutucu ve görünüşte reformcu bir kadrodan alarak zorlu bir işe girişmişlerdir³⁵.

Tanzimat hareketi bazan alkışlanmış, bazan reddedilmiş, taklitçilik olarak nitelendirilmişse de, zorunluluk nedeniyle tercih edildiği söylenebilir³⁶. Zorunluluktur, çünkü 1789'dan sonra Avrupa'da yayılan milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'nin millet esasıyla bağdaşmıyordu. Milliyetçilik ilkesi doğal olarak milli devlet sonucuna gidecekti. Osmanlı devlet adamları bu tehlikeyi görerek, bunu İmparatorlukta yaşayan azınlıklara eşitlik vererek bertaraf edebileceklerini düşündüler. Bunun için ilk çaba harcayan ve böylece Tanzimat döneminin temelini oluşturan Padişah II. Mahmut'un açtığı yoldan giden Abdülmecit'in Mustafa Reşit

³² Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garphlaşma Hareketleri", *Tanzimat I*, M.E.B , 2. b., İstanbul: 1999, s. 30..

³³ İber Ortaylı, a.g.e., s. 111.

³⁴ H. Roderic Davison, *Osmanlıda Batı Tesiri*, Çev. Mehmet Burak, İletişim Y., Adana: 1997, s. 30.

³⁵ İber Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Edt. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Y., 1. b., İstanbul: 1986, s. 70.

³⁶ Ortaylı, "Tanzimat.....", s. 24.

Paşa'nın etkisiyle ayınladığı Tanzimat Fermanı, aynı isimle adlandırılan bir reformlar döneminin başlangıcını da teşkil etmiştir³⁷.

Tanzimat hukuki olarak anayasal nitelikte bir berat şeklinde tanımlanmıştır. İki yanlı bir sözleşme değil tek yanlı bir ferman özelliği taşımaktadır. Birer yasama direktifi ya da reform programı olarak da nitelendirilmektedir³⁸. Cevdet Paşa da, Rus ve Osmanlı reformlarını karşılaştırırken İngiltere'de İnkılap, asiller sınıfının zorlaması ve halkı yanına alması ile, Fransa'da halkın krala karşı ayaklanması ile, Osmanlı ve Rusya'da ise ınkılap saltanat-ı seniyedendir³⁹, diyerek Tanzimatın tek taraflı niteliğini ortaya koymuştur:

Osmanlı tarihinde Tanzimat'tan sonra bir dönüm noktası olarak da 1853-56 Kırım savaşı nitelendirilebilir. Bu savaşın bir neticesi olarak 18 Şubat 1856 yılında tüm yurttaşlara din ve ırk ayrımı gözetmeksizin yasa önünde eşitlik güvencesi sağlayan Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı'nda ilan edilen haklar yinelenmiş ve pekiştirilmiştir. Paris Antlaşması'nın ve Osmanlı Devleti'nin bir Avrupa ülkesi sayılmasının önşartlarından biri olarak ilan edilen Islahat Fermanı'nın asıl amacı gayrimüslimlerin haklarını genişletmek idi. Cevdet Paşa da Avrupa devletlerinin iki yüzlülüğünü "*Avrupa'nın en güzel kıtası olan Rumeli, devlet-i Aliyye yedinde iken Avrupalılar, Devlet-i Aliyye'yi Düvel-i Avrupa'dan hariç sayarlardı. Kırım Muharebesi'nden sonra Devlet-i Aliyye, Düvel-i Avrupa'dan madud ve Düvel-i Avrupa'nın hukukuna nail oldu*" demek suretiyle vurgulamıştır⁴⁰.

Bu fermanın hazırlanmasında Çar I. Nicola ile başlayan Rus yayılmacılığına karşı görüntüšte Osmanlı Devleti'ni kurtarmak isteyen İngiltere, Avusturya ve Fransa'nın müdahaleleri ve baskıları büyük ölçüde etkili olmuştur. Öyle ki Islahat Fermanı'nı Fransız tezinin tercümesi sayan görüşler de olmuştur⁴¹. Bu yeni fermanının hazırlanmasında ve ilan edilmesinde uzun süre reformcuların liderliğini yapmış olan Mustafa Reşit Paşa'nın hiçbir katkısı yoktu. Ölümüne değin iki kez daha

³⁷ Taha Akyol, **Medine'den Lozan'a**, Milliyet Y., 7. b, İstanbul:1998,s. 26.

³⁸ Münci Kapani, , **Kamu Hürriyetleri**, AÜHF Y., 5. b., Ankara: 1976, s. 101.

³⁹ Tezakir, 40 Tetimme, s. 219.

⁴⁰ Maruzat, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Y., İstanbul: 1980, s. 4.

⁴¹ Osman Öztürk, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul: 1973, s.13.

kısa sürelerle sadrazam olmuşsa da reformların liderliği eski müritleri ve şimdiki rakipleri olan Ali ve Fuat Paşalara geçmişti⁴². Ali Paşa, her ne kadar efendisi Reşit Paşa'ya görünürde hürmet ve riayette kusur etmese de onu kendisine rakip olarak görüyordu. Cevdet Paşa ise her zaman Reşit Paşa'ya sadık kalmıştır⁴³. Reşit Paşa gibi Cevdet Paşa da Tezahir'de Islahat Fermanı'nı şiddetle eleştirmiş ve bu düzenlemenin gayrimüslimlere geniş hak ve özgürlükler sağlamaktan başka bir amaç gütmeyeceğini belirtmiştir⁴⁴. Reşit Paşa fermanla getirilen müslim- gayrimüslim siyasi eşitliğine karşı çıkmış, bunun altı yüz yıllık Osmanlı geleneğine aykırı olduğunu ve toplumda büyük çatışmalara yolaçabileceğini söylemiştir⁴⁵. Varlığını büyük ölçüde dış baskıya borçlu olan Islahat Fermanı, aynı zamanda başta Rusya olmak üzere batılı devletlerin müdahalelerine de dayanak oluşturmuştur. "1839 tarihli Gülhane Hattı Hümayunu, Türk- Müslüman halka bir anayasa vermediği, onun siyasal yaşantısında büyük bir sıçramaya yol açmadığı halde, 1856 Fermanı genel olarak Hristiyan milletlerin anayasal gelişmelerinin başlangıcı olacaktır. Bu belge onların ulusal bağımsızlıklarının -kendilerinin ilan etmediği- bir bildirisi sayılabilir⁴⁶.

Sonuç olarak Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak ilanı sağlanan Islahat Fermanı ile gayrimüslimler, müslümanlardan çok daha avantajlı bir duruma gelmişlerdir. Buna bağlı olarak geleneksel Osmanlı millet sisteminin çökmesi de toplumdaki çözülmeyle daha da hızlandıran bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴² Lewis, a.g.e., s. 116.

⁴³ Fatma Aliye Hanım, **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı**, Sad: Metin Hasırcı, PınarY., İstanbul :1994, s. 106-110.

⁴⁴ "Islahat ferman-ı Alisi ledelmütalen mahum olur ki, münderecatının ekseri Selatin-i İzam tarafından tebaa-i gayr-i müslimeye ihsan buyurulmuş müsaadattan ibaret olup..." Tezahir I, s. 71.

⁴⁵ Nevzat Kösoğlu, "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C.4, Milliyetçilik, İletişim Y., İstanbul: 2003, s. 218.

⁴⁶ Tanör, a.g.e, s. 72.

B. SOSYAL DURUM

Tanzimat Fermanı ile bütün tebaanın kişilik, mülk ve mal emniyeti ve kanun önünde eşitlik hakkı güvence altına alınmaktaydı. Batı usulü vergi sistemi kabul ediliyor ve adliye nezareti ve modern mahkemeler kuruluyordu. Üst yapıda gerçekleştirilen bu yenilikler dışında, Osmanlı'nın sosyal yapılanmasında da bir takım dönüşümler yaşanmaktaydı.

Tanzimattan önce Osmanlı İmparatorluğu'nda mülk hukuku ve toprak sistemi İslami esaslara dayanmaktaydı. Arazi-i Emiriye adı verilen imparatorluk toprakları özel mülkiyetin gelişmesine de engel olmuştur. Emiri (veya miri) toprakları işletene ve elinde tutan tımarlı sipahiler aslında devletin memuru gibiydi. Bunlar tımar, zeamet ve has gibi gelirleri gittikçe artan üç dereceye ayrılıyorlar ve savaşta orduya belirli bir sayıda sipahi ile katılıyorlardı. Fakat işlettikleri toprak kendi mülkleri değildi. Devlet bu hakkı onlardan alıp başkasına verebilirdi. Bu durumun Osmanlı'da bir toprak feodalitesinin kurulmasına engel olduğu söylenebilir. Cevdet Paşa da, Osmanlı toprak sisteminin bu özelliği ile batı feodalitesinden ayrıldığını Tarih-i Cevdet'te belirtmiştir. O'na göre:

*“ Feodalite usulü bir yandan osmanlı idaresinde geçerli olan malikane, zeamet, tımar ve çiftlikler sistemine benzese de bir çok yönden ikisi arasında ayrılık vardır.. zira toprak sahibi olan malikane, zeamet ve tımar sahipleri yalnızca arazinin öşürü ile tapu gelirini ve çiftlik sahipleri de icarını yahut ortaklığı icabı hakkını almaktan başka ahali üzerinde hiçbir hükümetleri yoktur”*⁴⁷. Cevdet Paşa bundan sonra uzun uzun batı feodal sistemini anlatmaya girişir. Feodalite Cevdet Paşa'ya göre, eski Roma kölelik nizamının bozulmuş şeklidir. Feodalite zulme dayalıdır ve insaniyete de sığmamaktadır. Cevdet Paşa burada Avrupa toplumunun, Ortadoğu toplumuna nazaran farklı bir medeniyete sahip olduğunu kanıtlamak ister görünmektedir⁴⁸. Gerçekten de Osmanlı toplum düzeninin feodal olduğunu ileri süren

⁴⁷ Tarih-i Cevdet, C. 1, Düz. Dünder Günday, Sabah Y, İstanbul [t.y] , s.169.

⁴⁸ İlber Ortaylı, “Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi”, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.E.F Tarih Araştırmaları Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul: 1986, s. 165; Ümit Meriç, Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü, İstanbul: 1975, s. 59.

yazarlar , iddialarını ispatlayabilmek için sadece Osmanlı miri arazi rejimini ve tımar sistemini incelemişler ve kendilerince önemli benzerlikler bulmuşlardır. Oysa feodalite sadece bir toprak düzeninden ibaret değildir. Feodalitenin kendine özgü bir siyasi, ekonomik ve toplumsal düzeni vardır. Bu açıdan sadece toprak rejimine bakarak bir sistemin feodal olup olmadığı sonucuna varmak yanıltıcı olacaktır ⁴⁹.

Tanzimat dönemi, hukuki reformlara rağmen bazı ortaçağ geleneklerini muhafaza etmiştir. Toprakların iltizama verilmesi usulu güçlükle bırakılmıştır. Oysa yarı bağımsız bir nitelik kazanmış olan mültezimleri Tanzimat başladıktan hemen sonra 1840'ta ortadan kaldırmak merkezi hükümetin kontrolünü eyaletlere kadar yaymak amacını taşımaktaydı⁵⁰. Gene, dört büyük imamın fıkıh sistemlerine dayalı olan İslami hukukun, evkaf ve arazi hükümlerinden bir çoğu Tanzimat'tan sonra da uygulanmaya devam etmiştir ⁵¹.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tabakalaşmasını sosyal bir piramit olarak incelendiğinde, bu piramidin zirvesinde Padişah ve saray, onun altında ehli seyf denen savaşılar sınıfı, onun altında ve yanında ilim ve din adamları (zümre-i ulema), daha aşağıda zanaat korporasyonları ve gedikler (ehl-i hiref) görülür. Piramidin tabanında ise reaya adı verilen çoban ve çiftçiden ibaret halk tabakası bulunmaktadır ⁵². 18. yüzyılın sonlarına doğruysa bu piramidin iyice bozulmaya başladığı görülmektedir. Tımar sisteminin yerini alan iltizam usulü, halkı soymaya ve kötüye kullanmaya çok elverişli bir zemin hazırladı. Avrupa menşeli ürünlerin yurda girmesiye küçük el sanatları veyerli imalathaneler zarar görmüştü. Önceleri sosyal piramidin en altında olan müslüman olmayan zımni sınıfı, sonradan yabancı sermayenin yardımı ile en yüksek yeri işgal etmeye başlamıştır.

⁴⁹ Halil Cin, S. Gül Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniv. Y., 2. b., Adana 2000, s. 502.

⁵⁰ Stanford. J. Shaw, "Local Administrations in The Tanzimat" , **150. Yılında Tanzimat**, Yay., Hakkı Dursun Yıldız, TTK Y., Ankara 1992, s. 33.

⁵¹ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Y., İstanbul 1994, s. 39.

⁵² Ülken,a.g.e., s. 40.

C. EKONOMİK DURUM

Osmanlı Devleti 16. yüzyılda altın çağı yaşamaktaydı ve güçlü bir mali yapının da zirvesindeydi. Bu dönemde, sınırlar genişlemiş, buna bağlı olarak nüfus ve vergi gelirleri yükselmişti. Bu devlet yapısıyla çağdaşı olan Avrupa devletlerine karşı açık bir üstünlüğü bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısı 17. yüzyıldan itibaren çözülmeye başlandığı görülmektedir. Bu tarihten itibaren fetihler durmuş, batıda ticaret devrimi hız kazanmış ve buna bağlı olarak ticaret yolları değişmiştir. Coğrafi keşifler sonucu dünya ticaret yollarında meydana gelen bu değişmelerin sonucu olarak Avrupa ticaretinin eksenini de Akdeniz havzasından Atlantik Okyanusuna kaymıştır. Yani sermaye birikiminin bir sonucu olan kapitalizmin doğuşunun Osmanlı düzenini bozan sebeplerin başında geldiği söylenebilir. Osmanlıda ise 18. yüzyılın sonlarında sermaye birikiminin büyük bir bölümü hala devletin ve vakıfların ellerinde bulunmaktaydı. Özel sermaye ise küçük ölçekli işletmelerle sınırlı idi⁵³.

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemindeki bozulmalar devletin iktisadi- mali ve idari- askeri düzenini de sarsmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne doğru gittiğinin farkına varılmasıyla, bu çöküşün iktisadi sebeplere dayandığı bilinci aynı zamanda ortaya çıkmıştır. İlk Osmanlı ıslahat layihalarında bile devletin düzeninin bozulması has, zeamet ve tımar sisteminin artık çalışmamasına bağlanmaktadır. Örneğin, Koçi Bey'in IV. Murat'a sunduğu ünlü Risalesinde, Osmanlı Devleti'nin idari yapısındaki bozulmalar nedenleriyle sıralanmıştır. Buna göre, Kanuni Sultan Süleyman saltanatının sonlarına doğru devlet bünyesinde değişiklik husule gelmiş, padişahlar devlet işleriyle meşgul olmadıkları gibi Divana da bizzat katılmamışlardır. Sadrazam tayininde de mevcut esaslara uyulmayarak devlet işlerine vakıf olmayan kimseler Sadaret makamına getirilmiştir. Sadrazam ve kazaskerler sık sık azledilmiş, her işe hatır ve rüşvet karışır olmuş, cahiller yönetim kademelerine rüşvet ve iltimasla çıkmışlar ve bilgi ve bilgisiz arasında ayırım kalmamıştır. Ayrıca saray mensupları padişahı etkileyerek saltanata karışır olmuşlar, sadrazamların öldürülmelerine ve mallarının müsadere edilmelerine sebep olmuşlardır. Tımar ve zeametlerin ehil

⁵³ Nihat Bulut, *Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi*, Seçkin Y., 1. b., Ankara: 2003 s. 142.

olmayan kimselere verilmesi de gene yozlaşmanın önemli sebeplerindendir⁵⁴. Koçi Bey “şer’i şerif ve kanun-u kadim-i Osmaniye gereği”nden bahsetmektedir⁵⁵. Bu dönem düşünürleri eski sisteme dönülürse devletin yeniden güçleneceğini düşünmüşlerdir. Ancak bu tespitler eski sosyal ve iktisadi sistemin saf şekilde yeniden yürürlüğe konmasını istemeden ileri gitmemektedir⁵⁶. Örneğin, Osmanlı yazarlarına göre mali buhran ve hazine sıkıntısı aslında ekonomik değil siyasal sebeplidir. O halde çare eski düzeni yerine getirmek olacaktır. Eski düzenin prensiplerine yapışılırsa ve ona göre eski düzenin aynısı gerçekleştirilirse mali veya ekonomik buhran da çözümlenecektir⁵⁷. Ancak yapılan ıslahat teşebbüsleri de beklenen sonuçları vermemiş ve bütün bu gelişmeler 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’ni büyük bir buhrana sürüklemiştir⁵⁸.

Osmanlı devlet adamları yeni gelir kaynağı ararken hepsi de verimsiz olan bazı çarelere başvurma yoluna gitmişleridir. Bunlar eski tımar sisteminin en eski haliyle yeniden canlandırılması, vergilerin arttırılması, sikkenin tağyiri ve müsadere sistemidir. Osmanlı yüksek düzey yöneticileri 19. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul’daki hazineye vergi, fetih ganimetleri gelirlerinin akışı dışında herhangi bir ekonomik önlem almaya ihtiyaç duymamışlardır⁵⁹. 19. yüzyıl ortalarından sonra durumun vehametine varan sultanlarının ve diğer yüksek kademe yöneticilerinin aldıkları tedbirler ise çok geç olduğundan sonuç vermemiş veya müttefiklere verilen ödünlerle sulandırılmıştır⁶⁰. Mustafa Reşit Paşa’nın devlet işlerinde daha faal rol oynamaya başlamasıyla ise mali sistemin yeni esaslara bağlanması , ziraat ve ticaretin geliştirilmesinde önemli adımlar atılmıştır⁶¹.

⁵⁴ Recai G. Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, Birinci Kitap, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İnkırazına Kadar, İ.Ü.Y., Fakülteler Matbaası, İstanbul: 1968, s. 45.

⁵⁵ Okandan, a.g.e. , s. 45.

⁵⁶ Şerif Mardin, “Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişimi”, **Makaleler 2**, Siyasal ve Sosyal Bilimler, İletişim Y., 5. b., İstanbul :1999, s. 51.

⁵⁷ Niyazi Berkes, “Türkiye’de Ekonomik Düşünün Devrimi, Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları, Adam Y., Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları, Adam Y., İstanbul: 1985, s. 146

⁵⁸ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Y., İstanbul: 2001, s. 218.

⁵⁹ Niyazi Berkes’e göre Osmanlı ekonomik düşüncesi modern ekonomi çağının başında eski ortaçağ İslam ve Osmanlı devlet uygulamalarına sınırlı sarılmış ve uzun süre ona bağlılığını sürdürmüştür. Bu yüzden bir ekonomi düşüncesi devrimi olmamış ve gene bu yüzden bir ekonomi literatürü de meydana gelmemiştir. Ancak 19. yüzyılın üçüncü ve dördüncü çeyreklerinde yazarlar “tedbir’i menzil” bilimi, “mülk idaresi”, “mal idaresi” gibi terimlerde bocaladıktan sonra, “iktisat” hatta “ekonomi politik” terimlerine vararak ekonomik olayların ne olduğunu okuyucularına anlatmaya çalışmışlardır. Berkes, a.g.e, s. 146.

⁶⁰ Oral Sander, **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü**, A.Ü.S.B.F Y., Ankara: 1987, s. 101.

⁶¹ Mardin, a.g.e., 51.

Ekonomik açıdan, Osmanlı Devleti'nin 17. ve 18. yüzyılları gerileme ve çöküntü dönemidir. Esas olarak tarıma ve fetih gelirlerine dayalı ekonomik yapıdaki çöküntünün başlıca göstergesi dirlik düzeninin bozulması, vergide iltizam usulünün ortaya çıkması ve üretimin düşmesidir. Buna bağlı olarak tımarlı sipahi örgütünün felce uğraması, tarıma ve fetih kazançlarına dayalı devletin ekonomik ve askeri kaynaklarını kurutmaktadır ⁶². Ayrıca 1533'de Kanuni Süleyman'ın bazı devletlere tanıdığı ilk imtiyazın sonradan devlet zayıfladıkça batılı devletler tarafından kötüye kullanılarak genişlemesinden doğmuş bulunan kapitülasyonlar Osmanlı'nın üzerinde ekonomik bir baskı haline gelmişti. Yabancı devletlerden alınan büyük borçlar da devletin üzerinde ikinci büyük kamburdu. Kapitülasyonlarla yabancılara bahşedilen avantajlar karşısında yerli sermayenin rekabet etmesine ise olanak olmamıştır ⁶³. Aslında Osmanlı ticaret düzeninde kapitülasyonların varlığına rağmen yabancı tüccarlar için bir takım sınırlamalar getirilmiştir. İç ticarete uygulanan tekelcilik, malların naklinde istenen izin tezkeresi, iç gümrükler, bazı malların ihracının yasaklanması, gibi serbest ticareti engelleyici düzenlemeler bulunmaktaydı. Ancak hızla gelişen sanayilerinin pazar ihtiyacını karşılamak isteyen Avrupa devletleri, bu engellerin kaldırılmasını istiyorlardı. Oysa iç ve dış gümrük vergileri Osmanlı Devleti için önemli bir gelir kaynağı idi. Özellikle İngiltere serbest ticaretin önündeki bu engellerin kaldırılması ve kendine pazar açılması için Osmanlı Devleti'ne büyük baskılar yapmaktaydı. Mısır Valisinin isyanı da İngiltere'ye aradığı fırsatı vermiştir. 1838 tarihli antlaşma ile Osmanlı Devleti'ne bu sorunu halletmesinde yapacağı yardımlar karşılığında istediği ticaret imtiyazını da elde etmiştir ⁶⁴. 1838 tarihli Ticaret Sözleşmesi ve bu tarihten sonra diğer Avrupa devletleriyle yapılan ticaret sözleşmeleri Osmanlı Devleti'ni açık pazar haline getirmiştir. 1838'e kadar sağlanan himayelerle güç şartlarla da olsa ayakta kalan sanayi ve ticaret artık tümüyle çökmüştür ⁶⁵. Bir Fransız yazar bu dönemin genel özelliklerini son derece çarpıcı bir şekilde belirtmiştir. “*Kimilerine iyilik olsun diye, kimilerine de mecburiyet dolayısıyla, Avrupa devletlerine Bab-ı Ali'nin verdiği*

⁶² Tanör, a.g.e.,s.15.

⁶³ H. A. Ubcini, *Osmanlıda Modernleşme Sancısı*, Çev. Cemal Aydın, Timaş Y., İstanbul: 1998, s. 299.

⁶⁴ İbrahim Durhan, “1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. VI., S: 1-4, Erzincan: 2002, s. 85.

⁶⁵ Durhan, a.g.e, s. 85.

tavizler, aslında kendilerinden Bab-ı Ali'nin bunların karşılığında hiçbir imtiyaz istemediği, bu aynı devletlerin uygulamış oldukları yasaklama prensibi ve oldukça aşırı giriş resimleri ile çarpıcı bir çelişki meydana getirmektedirler. Üstelik kapitülasyonlarla Frenklere öyle avantajlar bahşedilmiştir ki yerli ahalinin rekabet etmesine imkan kalmamıştır⁶⁶.”

18. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ne büyük ölçüde Avrupa endüstrisinin girmeye başladığını görüyoruz. III. Selim ve II. Mahmut'un direnmelerine rağmen bu faktör ülkedeki yerli endüstrileşmenin yıkılmasına sebep olmuştur. Müslüman olmayan azınlıklarca gerçekleştirilen bu endüstrileşme çabaları ile İngiliz, Hollanda ve Fransız malları iç piyasayı istila etmiştir. Eskiden haraç adı verilen özel bir vergiye tabi tutulan Zımmi Hristiyan tebaa, iktisadi bakımdan özgür ve hukuki bakımdan güvenceli bir sınıf haline dönüşmüştür.⁶⁷

Tanzimat önce ve sonrasında iktisadi bunalım dönemlerinde fiyatların aşırı yükseldiği görülmektedir. Bolluk buhranında ise fiyatların aşırı derecede düştüğü görülmektedir. İki halde de en çok zarar gören sınıf üretici yani orta sınıftır. Kıtık ve darlık buhranlarında esaslı sebep iktisadi ihtikar ve istifçiliktir. Bolluk buhranlarında ise aşırı yatırım esas sebeptir. Tanzimat döneminde içine girdiği iktisadi çöküş devrinde bu delavereli olaylar da rol oynamıştır⁶⁸. Ayrıca, Osmanlı Devleti Rusya ile yaptığı savaşların mali yükünü dış borçlarla hafifletmeye çalışmış bu sebeple ortaya dış borçlar sorunu çıkmıştır. Osmanlı Devleti ise daha sonra borçların faizini bile ödeyemeyecek duruma düşmüştür⁶⁹. Oysa bu tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere önemli bir borcu bulunmamaktadır. Ekonomik yetersizliğin yanı sıra, kapitülasyonların ve imtiyazların varlığına rağmen devlet borçlanmamıştı. Ancak Kırım Savaşı'nın harcamalarını karşılayabilmek amacıyla 1854'de ilk kez dış borçlanmaya gidildi⁷⁰. Daha sonraysa bu borçlar çığ gibi büyüyecektir⁷¹.

⁶⁶ H. A. Ubcini, **Osmanlıda Modernleşme Sancısı**, Çev: Cemal Aydın, Timaş Y., İstanbul 1998, s. 300. Pertusier, la Bosnie considérée dans ses rapports avec l'empire Ottoman, 1822, s. 13'ten naklen.

⁶⁷ Ülken, a.g.e., s. 39.

⁶⁸ Ülken. A.g.e., s. 40.

⁶⁹ Sander, a.g.e., s. 104.

⁷⁰ “İlk dış borçlanma sözleşmesi, Abdülmecit'in 4 Ağustos 1854 tarihli izni ile 24 Ağustos 1854 tarihinde İngiliz ve Fransız bankerlerle Osmanlı hükümeti arasında yapılmıştır.” Durhan, a.g.e, s. 90.

Yabancı gözlemcilerin de Osmanlı Devleti'ndeki bozukluğun sebepleri ve çözüm çareleri üzerinde kafa yordüğünü görüyoruz. Örneğin, Ubcini adlı yabancı bir yazar Türkiye'nin ziraat, ticaret, dış ticaret, sanayi, para reformu ve bankacılık alanlarında ciddi sorunlar ve başıbozukluklar yaşadığını söylemektedir. Gerçekten, yabancı ülkelerden borçlar alınarak İstanbul'da kiremit, demir, şişe cam gibi çeşitli imalat fabrikaları kurulmuş, yapılan ürünlerin kaliteleri düşük ve fiyatları yüksek olduğu için dışarıdan ithal etmek daha karlı görülmüştür. Bu yazara göre Türkiye endüstri konusunda şimdiye kadar büyük imalat maddeleri bakımından Avrupa'ya karşı sürdürdüğü rekabet anlayışından vazgeçmeli ve gerek kendi toprak mahsulleriyle olsun ve gerekse halılar, maroken deriler, altın işlemler, eyercilik vs. gibi dahili ticareti besleyen yerli endüstrinin çeşitli kollarıyla olsun işletmeciliğe büyük önem vermekle yetinmelidir⁷².

Genel olarak değerlendirdiğimizde Tanzimat dönemi aydınlarının iyimser bir karakterde olduklarını görüyoruz. Oysa ki bu dönemde batı sosyo-ekonomik düzeni içinde liberal felsefeye dayalı Amerikan ve Fransız İhtilalleriyle beslenmiş demokratik rejimler kurmuştu. Batı dünyası aynı zamanda gelişmemiş ülkelerin hammaddesine, el emeğine ve müşteriliğine dayanan bir sosyal refah büyümesi içindeydi. Emperyalist engellemelerle Batı bu ülkelerdeki iç dinamikleriyle kalkınma olanağı tanımamıştır. Bu açıdan Batı karşısında geri kalmış değil geri bırakılmış ülkeler bulunmaktadır. Osmanlı da bunlardan biridir⁷³. Görüldüğü gibi Cevdet Paşa, devletin pek çok ekonomik, sosyal ve siyasal sorunla boğuştuğu, devlet yapısı ve bürokrasinin işlemez birhal aldığı, dış politikada git gide kan kaybedildiği bir ortamda yaşamış ve bu sorunlara çareler aramaya çalışmış bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁴. Pek çok düşünce Osmanlının çöküşünü 19. yüzyılda başlatırken Cevdet Paşa ise Batı üstünlüğünü ve bunun çöküşe olan etkisini bu tarihten çok daha önce 1699'da başladığını saptayabilmiştir⁷⁵. Cevdet Paşa, her fırsatta idari

⁷¹ Çavdar, a.g.e., s. 73.

⁷² Ubcini, a.g.e., s. 277.

⁷³ Tarık Zafer Tunaya, "Osmanlı-Batı Diyalogu", **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) I. Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul Bilgi Üniv. Y., 1. b., İstanbul: 2001, s. 70.

⁷⁴ Dönemin siyasi, ekonomik durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Aliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı, eserin tamamı.

⁷⁵ Berkes, Türkiye'de., s. 300.

bozukluklarla iktisadi bozuklukların iç içe olduğunu vurgulayarak, Tanzimat öncesi reform girişimlerini yüzeysellikle suçlamaktadır⁷⁶. Cevdet Paşa'nın aktardığına göre 1861 yılında Osmanlı maliyesi oldukça kötü durumdadır. Kağıt paranın yaratmış olduğu olumsuzluklar had safhaya çıkmıştı. Sokaklarda ekmek almak yüzünden kavgalar çıkmaya başlamıştır. Nazırların acil bir şekilde yaptıkları toplantı neticesinde 160 kuruştan fazlaya 100'lük altın verenlerin cezalandırılacağı, dükkanların açılması ve alışverişin başlaması gerektiği karar bağlanmıştı⁷⁷. Paranın değerini iyice yitirmesiyle artan mali bunalım artmış ve ıslahatla faydalı bir sonuç alınabileceği ümidi de azalmıştır. Kurulan bir komisyon neticesinde halktan para toplanarak bir fon oluşturuldu ve altın fiyatları da düşmeye başladı⁷⁸. Cevdet Paşa, hazinenin sıkıştıkça para basmasını devletin itibarı küçük düşürücü bir eylem olarak nitelirmektedir. Devletin gelirleri ve giderleri arasındaki dengeyi gözetecek bir idarenin bulunmaması sebebiyle, bozuk ayarlı madeni paralar, hiçbir teminatı bulunmayan nakdi kaimelerinin tedavüle çıkması Osmanlı maliyesini ciddi anlamda krize sokmuştur⁷⁹. Bu sebeple Cevdet Paşa'ya göre İstanbul'da ihtiyaçtan fazla para miktarı tedavüldedir. Toplanan kağıt paralar bu sebeple yakılmalıdır⁸⁰.

Cevdet Paşa borçlanma politikasına son derecede karşı bir devlet adamıdır. Osmanlı da git gide tırmana mali krizin kaynağını araştıran Cevdet Paşa, tam bir sonuca varamaz. Çünkü bürokratlar artan masraflardan sultan ve saray mensuplarını sorumlu tuttıkları kadar hükümeti idare eden Ali ve Fuat Paşaları da sorumlu tutmaktadırlar⁸¹.

II. DEĞERLENDİRME

Şüphesiz her düşünür çağının bir ürünüdür. Cevdet Paşa'nın düşünce sistemini daha iyi anlamak için yaşadığı çağın genel özelliklerine bakmak gereklidir. Ancak, bu şekilde Cevdet Paşa üzerindeki çevre faktörünün etkilerini görmek mümkün olacaktır. Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönem Osmanlı Devleti'nin yüzünü batıya

⁷⁶ Çakır, a.g.e., s. 149.

⁷⁷ Tezakir, II., s. 226.

⁷⁸ Çakır, a.g.e., s. 164.

⁷⁹ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev: Ali Reşat, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul: 1999

⁸⁰ Maruzat, s. 18.

⁸¹ Maruzat, s. 10.

çevirmeye çalıştığı ancak sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan her türlü bozulmanın ve yozlaşmanın da had safhada olduğu Tanzimat dönemidir. Tanzimat dönemi hukuksal ve siyasal anlamda tartışmaya açık bir çağdaşlaşma anlayışı getirmiştir. Ancak sosyal ve siyasal anlamda Osmanlı'nın yarı sömürgeleşme sürecine hizmet eden bir zaman kesiti olduğu da ileri sürülmektedir⁸². Tanzimat dönemi toptan yenileşme hareketlerinin görüldüğü bir dönemdir. Ancak hiçbir toplumun tarihinden birden bire kopamayacağı da açık bir gerçekliktir. Bunun için Tanzimata hakim olan ikicilik doğal karşılanmalıdır⁸³. Tanzimatın çelişkilerinden biri de Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısından din ve milliyetleri ne olursa olsun hakları eşitlenen milletlerden bir Osmanlı milleti çıkarmaya çalışması ve bunun da başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. Cevdet Paşa da Tanzimat dönemi devlet adamı olarak daima Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtulması için çareler aramıştır. Bu amaçla Tanzimatın aşırılıklarını eleştirmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Cevdet Paşa, Islahat Fermanı hakkında sert ifadeler kullanmış, dış ülkelere verilen tavizlerin Osmanlı Devleti için hiç de hayırlı olmayacağını görebilmiştir.

⁸² Tanör, a.g.e., s. 91.

⁸³ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)*, Çev. Osman Akinhay, Papirüs Y., 1997 İstanbul: s. 48.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN HAYATI VE EĞİTİMİ VE ESERLERİ

I. HAYATI VE EĞİTİMİ

Cevdet Paşa'nın yaşam öyküsünü kendi ağzından Tezakir'in son bölümünden öğreniyoruz. İlköğrenimi, İstanbul'a gelişi, medrese hayatı, Reşit Paşa'yla tanışması ve devlet kademelerinde yaptığı işleri Cevdet Paşa ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır. Bu büyük devlet adamı, 27 mart 1822 tarihinde bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Lofça Kasabası'nda doğmuştur. Babası Lofça ileri gelenlerinden ve meclis azası Hacı İsmail Ağa, annesi Lofçalı Topuzoğlu hanedanından Ayşe Sümbül Hanım'dır. Dedesi Hacı Ali Efendi, onun babası Ahmet Ağa, onun babası da Lofça müftüsü İsmail Efendi'dir. Büyük atası Ahmed Ağa, Kırkkilise'li olup Baltacı Mehmet Paşa ile Prut seferinde bulunmuş ve Lofça'ya yerleşmiştir. Bu aile Yularkıran soyadıyla tanınmıştı.⁸⁴

Asıl adı Ahmet olup Cevdet mahlasını İstanbul'da öğrenim gördüğü sırada şair Süleyman Fehim Efendi'den almıştır. Büyük babası Hacı Ali Efendi'nin desteğiyle Lofça müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça okuyarak öğrenim hayatına başlamıştır. Öğrenimini daha da ilerletmek için 17 yaşında İstanbul'a gelerek medrese eğitimi görmüştür. Çarşamba'da Papasoğlu Medresesi'ne yerleşerek cami derslerine devam etmiştir. Burada devrin meşhur alimleri Hafız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmet Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şakir Efendi'nin derslerine devam etmiş ve o zaman okunması gelenek olan tefsir, hadis, fıkıh, mantık, âdâp, kelam derslerini almıştır. Tatil günlerinde de ayrıca Miralay Nuri Bey ve Müneccimbaşı Osman Sabit Efendi'den felsefe, tabii ilimler, hendese, hesap, cebir, astronomi, coğrafya dersleri almıştır.⁸⁵

⁸⁴ Tezakir, 40 Tetimme, s. 6.

⁸⁵ Yusuf Halaoğlu, Mehmet Akif Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cevdet Paşa maddesi, C. 7, İstanbul 1993, s. 443.

Cevdet Paşa'ya göre medreseler (hicri) 1260 tarihine kadar sadece ilim ile meşgul olunurken bu tarihten sonra bozulmaya başlamışlardır⁸⁶. Cevdet Paşa'nın anlatımından o tarihlerde her hocanın dersinin beğenilmediğini anlıyoruz. Cevdet Paşa'dan Fatih Camii'nde kendi yaşlılarına "Gelenbevi Burhan" okutması istenir. Cevdet Paşa ise hocalık değil müzakereci başı sıfatıyla ders okutmayı kabul eder. Ona göre bu "*adi yolda ders okutuş olmayıp belki meydan-ı mubahaseye çıkararak yarış ve güreş etmek gibi bir keyfiyyet*" idi. Cevdet Paşa yirmi dört saatini bu ders anlatmaya hazırlık ile geçirir. Ona göre sonraki tarihlerde İstanbul'daki ulema o kadar yozlaşır ki kimsenin beğenmediği hocalar zamanın ünlü hocaları olarak isim yaparlar⁸⁷.

Murad Molla Tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi'den ve Şair Süleyman Fehim'den de Farsça okumuştur. Genç yaşta icazet alarak Fatih Camii'nde Gelenbevi'nin Burhan'ını, Dülgeroğlu Camii'nde de Kadımir okutmaya başlamıştır. Öğrencileri arasında kendinden yaşlı olanlar da bulunmaktaydı. 1843'te 21 yaşındayken Hamidiyye Medresesi sınavına girip maaşa bağlanmış, 1845'te de İstanbul Müderrisliği ruhsunu kazanmıştır⁸⁸.

Cevdet Paşa'ya Mekteb-i harbiye'de Farsça okutması teklif edilir. Ancak, Mekteb-i Harbiye hocaları fes ve setri pantolon giymektedirler. Cevdet Paşa'nın o tarihlerdeki tek amacı ilimle uğraşmaktır. Onun deyimiyle "*medreseye çekilip de neşr-i uluma hasr-ı ömr etmek üzere kendi alemimde olmak idi. ...münasib mıkdar maaş ile tarikca teka'ud arzusunda idim.*" Vaiz cübbesi giymeyi sevmediği gibi bu kıyafetleri giyip başından sarığı çıkarmak zor gelir. Bu sebeple bu teklifi reddeder⁸⁹. Sonraki tarihlerde ise bu büyük devlet adamı "*Başımı devlet yolunda feda ettm. Şimdi sarığı feda etmem diyebilir miyim?*" diyerek sarığı çıkarıp fes ile kalacaktır⁹⁰. Bu da Cevdet Paşa'nın her şeyden önce devlet adamlığı kimliğini ön planda

⁸⁶ Tezakir, 40 Tetimme, s. 6.

⁸⁷ Tezakir, 40 Tetimme, s. 12.

⁸⁸ Osman Keskiöğlu, "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Y 1966, C. XIV, s. 222

⁸⁹ Tezakir, 40 Tetimme, s. 16.

⁹⁰ Keskiöğlu, a.g.e., s. 223.

tututuğunu ve devleti için yapabileceği fedakarlığın ölçüsü olmadığını göstermektedir.

Cevdet Paşa, daha Lofça'da okurken aynı zamanda müftü müsevvidi olarak fetva müsveddeleri hazırlamaktaydı. Soru cevap şeklinde hazırlanan fetva müsveddelerinde lüzumsuz kelime kullanılmaktan kaçınmak ve veciz bir ifade kullanmak zorunluluğu vardır. Bu genç yaşında bu zor görevin üstesinden gelen Cevdet Paşa, gelecekte üstleneceği görevlere, özellikle kanun yazma görevine hazırlanıyor gibidir ⁹¹. Asıl önünün açılması Sadrazam Reşit Paşa'nın tasarladığı kanunları ve nizamları hazırlamak için gerekli dini bilgiyi almak üzere uyanık ve açık fikirli, aydın din adamı istemesiyle başlamıştır. Mustafa Reşit Paşa beğendiği bu genci Keçecizade Fuat Paşa'nın maiyetine Bükreş'e göndermiştir. Cevdet Paşa önceleri giymek istemediği "setri" pantolonu giyerek Bükreş'e gider ve orada Fuat Paşa ile buluşur. Bu vesileyle Cevdet Paşa Lofça'ya da uğrayarak ailesini görme fırsatı bulur. Ailesi artık Lofça'ya dönmesini istese de Cevdet Paşa İstanbul'da iken özlediği Lofça'dan sıkılır ve gerçek vatanının İstanbul olduğunu belirtir ⁹². Daha sonra Fuat Paşa'yla Bursa'ya giderek beraber Kavaid-i Osmaniyye'yi hazırlamışlardır ⁹³.

Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin değeri en az bilinen devlet adamlarından birisidir. Bulgaristan'da yörenin ayan ailelerinden birisinden çıkmış, İstanbul'a gelerek dönemin ünlü hocalarından ders almıştır. Medresede öğretilen geleneksel derslerle yetinmeyerek, mühendishanenin öğretmenlerinden de yararlanmıştır. Erken yaşta ilgi duyduğu tarih bilimine de tarihi olaylar belgesi olarak değil kaynakların eleştirisel değerlendirmesi olarak kabul etmiştir. Medreseden mezun olduktan sonra herhangi bir ilmiye memurluğunda hizmet etmesini sağlayacak diplomaya sahip olmasına rağmen, Mustafa Reşit Paşa'yla kurduğu ilişki meslek yaşamının sonuna kadar yaşam düzenini değiştirecektir. Bu sırada Mustafa Reşit Paşa, sadrazamlığa başlamak üzereydi ve reformlarını yaparken açık bir çatışmadan

⁹¹ M. Akif Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa", Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.É.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: 1986, s. 22.

⁹² Tezakir, 40 Tetimme, s. 26.

⁹³ Keskiöglü, a.g.e., s. 222.

kaçınmak için İslam dini yasalarını kendisine öğretebilecek, açık fikirli ve sorunları tartışmaya hazır bir ulema sınıfı üyesi arıyordu. Bu da Cevdet Paşa'dan başkası olamazdı. Cevdet Paşa, bundan sonra Mustafa Reşit Paşa'nın evinde yaşayarak, kendisine, çocuklarına ve yetiştirdiği gençlere dersler verdi ve Reşit Paşa'nın ölümüne kadar orada kaldı. Mustafa Reşit Paşa'nın özel katibi ve danışmanlığını yaptı, devlet idaresi ve politika tekniğini öğrendi ⁹⁴. Cevdet Paşa, Reşit Paşa'nın maiyetine girmesini "*sanki yeniden mektebe başladım*" diye adlandırmakta ve "*medrese ve tekke alemlerinden geçtim başka bir aleme girdim*" demektedir. Bu dönemde siyasi bilgiler öğrenme fırsatını bulur ve Fransızca çalışır. Ulema arasında yabancı dil öğrenmek kınanacak bir davranış olduğundan gizli gizli çalışmak zorunda kalır ve bu sebeple tam olarak bu dile hakim olamaz.⁹⁵

Cevdet Paşa, ilmiye sınıfındaki yüksek rütbesinden yani kazaskerlik makamından vazgeçerek mülkiye sınıfına geçerek vezir olmuştur. Bu durum da Tanzimat reformlarının ilmiye sınıfının gücü ve dünya görüşü aleyhine geliştiğini ve laik bürokrasi ve dünya görüşünün daha öncelikli olduğunun güzel bir örneğidir ⁹⁶. İlber Ortaylı'ya göre de hakkında Tanzimatın en muhafazakar kişisi olduğu nitelmesi yapılan Ahmet Cevdet Paşa'nın idari yapının batılılaşmasında en önemli rolü oynayan kişilerden biri olduğu gerçeği gözden kaçırılmaması gereken bir olgudur⁹⁷.

Onun bu tutumu aynı zamanda tutucu bir yapısı olduğunu ileri sürenler de iyi bir yanıt olabilecek niteliktedir. "Cevdet Paşa ve taraftarları her bakımdan geçmişe bağlı ve her çeşit batı tesirlerine karşı kapalıdır"⁹⁸, nitelemesinin Cevdet Paşa'nın hayatı ve eserleri objektif bir gözle incelendiğine haksızlığa varan bir tutum olduğunu söylenebilmektedir. Daha sonraki meslek hayatında Şeyhülislam olabilecekken ulema tarafından bunun engellendiğini görmekteyiz. Kuşkusuz bu da tutucu ve yeniliklere kapalı bir kimsenin karşılaşmayacağı bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. O bir

⁹⁴ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2. C., e Y., İstanbul: 1983, s. 97.

⁹⁵ Tezakir, Tetimme 40, 2. 21.

⁹⁶ Ortaylı, "Tanzimat...", s. 71.

⁹⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 70.

⁹⁸ Kamurand Birand, "Türk Düşüncesinde Avrupalılaştırma Hareketleri", A.Ü.İ.F. D., I-IV, Ankara: 1959, s. 99

tutucu değil reformist bir muhafazakardır⁹⁹. Ayrıca, Cevdet Paşa, Reşit Paşa'nın saray entrikalarıyla Sadrazamlıktan azledilemesini eski adetlere bağlı olan tutucuların bir faaliyeti olarak görmektedir. Cevdet Paşa'ya göre ise devleti eski taassup yoluna götürmeye çağın gerekleriyle bağdaşmamaktadır¹⁰⁰. Cevdet Paşa'nın ulemadan ayrılarak vezirliğe geçmesi aynı zamanda Osmanlı ulemasının toplumsal yapıdaki yerinin değişmeye başladığını da göstermesi bakımından ilginçtir. Bu alanda tek örnek Cevdet Paşa değildir. Örneğin, 1845'te Tanzimat öğrenimini yeniden düzenleyen komisyonun başına getirilen Melekpaşazade Abdülkadir Bey, gene Tanzimat hareketinin yardımcılarından Şeyhülislam Arif hikmet Bey devlet işlerinde etkin ulemadandırlar. Şerif Mardin'e göre Tanzimat'ın temel politikaları nedeniyle daha da artan bu ulema "dekadans"ı çok daha derin bir şekilde araştırılmalıdır¹⁰¹.

Tanzimat devri içinde önemli bir yer tutan Ahmet Cevdet Paşa, 19. yüzyıl Türk düşünce dünyasını da etkilemiş kişiliklerden biridir. En önemli başarılarından birisi yarım yüzyıldan fazla bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nda Medeni Kanun olarak kullanılan Mecelle'nin meydana gelmesindeki rolü olmuştur. Gerek İslam fıkıhı gerekse Türk dili açısından büyük öneme sahip olan bu eser hukuk mahkemelerinin birbiriyle çelişen ve örfe aykırı fetvalar vermesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Cevdet Paşa, Mecelle meselelerinin önüne 99 tane Kavaid-i Külliye denen ana fikirler koymuş önce bunların bilinmesiyle diğer meselelerin de bunlar sayesinde çözülebilmesini sağlamıştır¹⁰².

Cevdet Paşa'nın 70 yıllık hayatı okumak yazmak ve çalışmakla geçmiştir, denilebilir. Medresede, Meclis-i Maarifte, Encümen-i Danişte, Darülmualliminde, Mekteb-i Hukukta, Maarif ve Adliye Nazırlıklarında değerli hizmetler vermiştir. Hukuk Mektebinde Usulu Muhakeme-i Hukukiye, Belagati Osmaniye, Talim-i Hitabet

⁹⁹ Akyol, a.g.e., s. 60.

¹⁰⁰ Tezahir, 40 Tetimme, s. 23. " *Lakin Said Paşa hep Ali Paşa ve Fuad Efendi gibi Reşid Paşa ademlerini azl ü nefy ettirip de hep eşkar-ı atika ashabını iş başına getirmek ve devleti eski ta'assub yoluna götürmek .sevdasında olup buna ise asrın mütehammil olmayacağına aklım ermeğe başlamış olduğuna...* "

¹⁰¹ Şerif Mardin, "Tanzimat ve Aydınlar", *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Y., 10. B., İstanbul: 2004, s.272.

¹⁰² Ülkütaşır, M. Şakir, *Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti- Eserleri 1822-1895*, Doğu Matbaası, Ankara: 1945, ss. 20-21.

dersleri; Darülmualliminde genel tarih ve İslam tarihi okutmuştur ¹⁰³. Cevdet Paşa'nın yanı sıra zamanda tarihçilik yönü de mevcuttur. Cevdet Tarihi, Kıyası Enbiya bu alanda en bilinen eserleridir. Cevdet Paşa'nın tarihçiliğine bakıldığında İbni Haldun etkisini açıkça görmek mümkündür. Cevdet Paşa, tarihçiliğinde tarafsızlığı temel bir nokta olarak sayar ¹⁰⁴.

Cevdet Paşa, Tanzimat devrinin pek çok tartışma ve entrikalarına karışmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın devlet teşkilatında yaptığı tüm değişiklik ve yeniliklerde O'na yardımcı olan Cevdet Paşa, Reşit Paşa'nın gözden düştüğü zamanlarda da ona olan bağlılığını korumuştur. Ali ve Fuat Paşalar ise Reşit Paşa'nın yetiştirmesi olmalarına rağmen ondan uzaklaşmışlardır. Cevdet Paşa ise Ali ve Fuat Paşalarla olduğu kadar Reşit Paşa'nın muhalifleriyle de dost geçinmiştir. Bu hareketinin tepki çekmesine rağmen Cevdet Paşa'nın her devirde ayakta kalmasının nedenini bu idare-i maslahatçılık davranışında görmek mümkündür. Bu sayede vezirlik, paşalık yaptığını ve çeşitli bakanlıklarda bulunduğunu gözlemleyebiliriz. Ayrıca II. Abdülhamit'e bağlılığı, Mithat Paşa'ya muhalif tarafta olmasının dikkat çekici olduğuna dair yorumlar yapılmıştır ¹⁰⁵. Cevdet Paşa'nın parlak başarılarla dolu hayatında tek leke olarak Mithat Paşa'nın yargılanmasındaki rolü olduğu ileri sürülmektedir. Oysa Mithat Paşa'nın kendisinin de Kuleli Olayı sanıklarının yargılayan uydurma mahkemede görev aldığı unutulmamalıdır ¹⁰⁶. Mithat Paşa'nın yargılanma sebebi, Sultan Abdülaziz'in ölümünün bir intihar değil cinayet ve Mithat Paşa'nın azmettiricilerden biri olduğu iddiasıdır. Cevdet Paşa'nın bu ağır işi üzerine alarak yargılamaya katılması, hatta Mithat Paşa'yı İzmir'den bizzat Adalet Bakanı olarak giderek teslim almasının nedeni olarak Mithat Paşa ile özellikle Kanun-i Esasi tartışmaları -Cevdet Paşa Kanun-i Esasici'lik akımına karşı çıkmaktadır- sebebiyle eskiden beri arasının açık olması ¹⁰⁷ gösterilmektedir. Daha sonra Mithat Paşa'nın Taif'te boğdurulmasının bütün sorumluluğu yargılamayı yapan mahkemeye

¹⁰³ Ülkütaşır, a.g.e., s. 28.

¹⁰⁴ Ülkütaşır, a.g.e., s. 22.

¹⁰⁵ Ülkütaşır, a.g.e., s. 29.

¹⁰⁶ Niyazi Berkes, Türkiye'de ..., s. 339.

¹⁰⁷ Ebul'ula Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, Türkiye Diyanet Vakfı Y. , İstanbul: 1996, s. 10. " 1293 Kanunu Esasisi müzakere edildiği sırada Cevdet Paşa bazı cihetine itiraz etmesi üzerine Mithat Paşa kendisine karşı: "Senin Avrupa kanunlarına aklın ermez" hitabında bulunması Cevdet Paşa pürhiddet olarak "Sizin akıl ve fazileti temyiz edecek miyansız on, on beş kelime Fransızca bilmeğe münhasırdır." Diye mukabelede bulunduğu ve nihayet Sadrazam Rüştü Paşa araya girerek..."

yöneltilcecektir¹⁰⁸. Bu olaydan sonra Abdülhamit'in Cevdet Paşa'yı adeta unuttuğunu söylenmişse de Cevdet Paşa sağlam fikirleri, kendi görüşlerine sadık bir devlet adamı olduğu için kuşkucu yapısı bilinen Abdülhamitle belli zamanlarda sirtüşme yaşaması doğal görülmelidir¹⁰⁹. Daha önceki hizmetlerinde de zaman zaman görevden uzaklaştırıldığı görülmektedir.

II. ESERLERİ

Cevdet Paşa'yı eserlerinden yola çıkarak tanımak ve O'nun düşüncelerine bu sayede daha yakın bir şekilde nüfuz etmek mümkündür. Cevdet Paşa, çeşitli konularda otuza yakın eser vermiştir. Belli başlı eserleri şunlardır:

Tarih-i Cevdet (Tarih-i Vekayi-i Devlet-i Aliye) :Bu eser Osmanlı Tarihinin 1774'ten 1824 yılına yani , Kaynarca Antlaşmasından “ Vak'a-i Hayriye'nin “ ilanına kadar geçen olayları içeren ayrıntılı bir vak'anüvis tarihidir. 12 ciltlik bu eser değerli bir ana kaynaktır. Tarih-i Cevdet'in üç ayrı basımı bulunmaktadır. 1854- 1884 yılları arasında birbirini izleyen 12 cilt olarak yayınlanmıştır.İkinci dizi yeni düzenlemenin (Tertib-i Cedit) ilk baskısıdır ve bu basım 8 cildi içermektedir. Farklı tarihli basılarda bazı farklılıklar bulunmaktadır¹¹⁰ . 18 temmuz 1851'de açılan Encümen-i Daniş'e alınan üyelerin her biri türlü bilim konuları üzerine birer eser yazmaya görevlendirilmişlerdir. Üyelerden her birine tarihin çeşitli kısımları taksim edilmiştir. Cevdet Paşa'ya da imparatorluğun 1774-1824 yılları arasındaki olaylarını yazma ödevi verilmiştir.

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK. B., İstanbul: 2000, eserin tamamı; Zuhuri Danişman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. 13, Zuhuri Danişman Y., İstanbul: 1966, s. 127. “Sultan Abdülaziz'in ölümünden beş yıl sonra, ihbar neticesinde bir çok kişiyle beraber Mithat Paşa'ya da suç isnat edilmiştir. Yıldız Sarayı'nda Malta Köşkü yanındaki bir çadırda yapılan yargılama neticesinde Mithat Paşa idama mahkum oldu. Cezası Abdülhamit tarafından kürek cezasına çevrildi. Bu tarihten 3 yıl sonra öldürülünceye kadar Mithat Paşa Taif'te sürgün tutulmuştur.”

¹⁰⁹ Ülken, a.g.e., s. 73

¹¹⁰ Neumann, **Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarihi Cevdet'in Siyasi Anlamı**, Çev. Meltem Arun, Tarih Vakfı,Yurt Y., İstanbul: 2000, s. 57.

Bu tarih, Avusturyalı tarihçi Hammer'in bir ilavesi idi. Cevdet Paşa, 1854 te tarihinin ilk üç cildini bitirerek Sultan Abdülmecit'e sunmuştur. Cevdet Tarihi diye anılan bu 12 ciltlik eseri yazarken Cevdet Paşa, eldeki vak'anüvis tarihlerini, sefaretnameleri, devlet arşivi kayıtlarını, resmi tezkireler ve dergiler gibi bütün ilgili kaynakları gözden geçirmiştir. Tarihin son 12. cildi 1884'te bitirildiğine göre tamamının 30 yılda bitirildiği anlaşılmaktadır. 30 yılda bitirilen Tarih-i Cevdet 'in çeşitli tertib ve baskıları vardır. Bunlardan birincisi, ilk üç cildi 1854-1857 yılları arasında basılmış olandır. İkincisi Cevdet Paşa'nın bazı eklemeler ve düzeltmeler yaparak Matbaa-i Osmaniyye'de 1891'de bastırıldığıdır. Buna Tertib-i Cedit adı verilmektedir ¹¹¹. Cevdet Tarihi bir vak'anüvis tarihi olduğundan esere halefi vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi tarafından bir ek yapılmıştır. Bu ek 1825 yılından başlayıp II. Abdülhamit devrine kadar geçen olayları kapsar. 12 ciltlik Lütfi Tarihi'nin de 8 cildi basılmıştır. ¹¹²

Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'te geçmişteki bütün çağdaşlaşma çabalarının bir yandan devlet adamlarıyla ulemanın cehaleti, ahlaksızlıkları ve yanlış inançları yüzünden bir yandan da körü körüne batı siyasetçilerinin çıkarlarına alet olan taklitçiler yüzünden başarılı olamadığını belirtmektedir ¹¹³.

Tezakir-i Cevdet : Ahmet Cevdet Paşa, vakanavisliği zamanında (1855-1865) tarihsel olaylara dair tuttuğu notları bir düzene koyarak halefi vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi'ye vermiştir. Bu belgeler, muhtelif tarihlerde ve tezkireler halinde gönderildiği için Cevdet Paşa bu notlarına “ Tezakir-i Cevdet” adını vermiştir. Cevdet Paşa'nın bu tezkireleri o devrin siyasal ve sosyal olaylarını inceleme bakımından büyük önem taşımaktadır. 21 defter tutan bu müsveddeler, çeşitli tarihlerde yazılmış 40 tezkireden ibarettir. İlk tezkire daha önceki vakanüvislerin durumunu anlatır. Sonraki dört tezkire Lütfi Efendi ye yolladığı bazı evrak hakkındadır. 6 ve 39 tezkireler Tanzimat devrinin siyasal cephesini göstermekten başka, zamanının sosyal ve ahlaki cephesini de yansıtan bilgilerle doludur. Devrin devlet ve saray adamlarının birbiriyle olan ilişkileri, menfaat çatışmaları sade bir dille açıklanmıştır. II. Abdülhamit saltanatının bazı konularına açıklık da getiren Tezakir çok değerli bir yapıttır. Osmanlı tarihinin

¹¹¹ İslam Ansiklopedisi, s. 448.

¹¹² Ülkütaşır, a.g.e., s. 32.

¹¹³ Berkes, Türkiye'de ..., s. 235.

bu dönemleri hakkında yazılmış ciddi eserlerin son derece sınırlı ve pek çok meselenin de karanlıkta olduğu düşünülürse Cevdet Paşa gibi ilminden kimsenin şüphe duyamayacağı bir devlet adamının verdiği bilgiler daha da önem kazanmaktadır¹¹⁴. Son tezkire kendi biyografisi hakkındadır.

Maruzat: Cevdet Paşa'nın II. Abdülhamit'e sunduğu tarihi ve uzun bir rapordur. Abdülhamit'in isteği üzerine yazılan bu eser 5 cüzden oluşmaktadır. Cevdet Paşa bu eserinde 1839-1876 yılları arasındaki tarihi ve siyasal olaylardan bahseder¹¹⁵. Maruzat'la Tezakir, aynı konuda aynı kalemden çıkmış iki eser olmasına karşın, takdim şekli ve amacı bakımından içerikleri arasında önemli derecede farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Abdülaziz'in cülusu ile ilgili kısımların karşılaştırılması halinde Cevdet Paşa'nın Maruzat'ta, Sultan Abdülhamit'in kişiliğine uygun bir dil kullandığı göze çarpmaktadır. Bazan birinde hiç bahsedilmeyen veya kısaca geçiştirilen bir konu hakkında diğerinde geniş açıklamalarda bulunmaktadır¹¹⁶. Tezakir ve Maruzat birbirini tamamlar mahiyette iki eserdir. Maruzat'ın cüzdanları II. Abdülhamit'in tahtan indirilişine kadar onun yanında kalmış daha sonra yıldız evrakına geçmiştir. Bu arada birinci cüzdan da kaybolmuştur¹¹⁷.

Mukaddime-i İbni Haldun (Bir Kısım): Bu kitap büyük İslam tarihçisi İbni Haldun'un "Unvan ül- İber ve Divanül- Müpteda Vel-Haber"ındaki Arapça genel tarihinin meşhur önsözü olan ve 44 tali maddeyi içeren bu bölümünün Cevdet Paşa tarafından dilimize yapılan tercümesidir. İbni Haldun mukaddemesi, tarih felsefesinden, tarih ile uğraşanların mesleklerinden bahseden ve islamda bu yolda bir eserdir. Bu meşhur önsöz hemen hemen tüm dillere çevrilmiştir¹¹⁸. Cevdet Paşa'nın Lale devrinde yapılan İbn haldun çevirisini tamamlaması gerçek bir katkı olarak görülmektedir¹¹⁹. Mukaddime'nin tercümesine ilk olarak I. Mahmut devrinde

¹¹⁴ Cavid Baysun, "Tezakir-i Cevdet Hakkında", *Tezakir 1-12*, TTK Y., Ankara: 1991, s. XII.

¹¹⁵ Ülkütaşır, a.g.e., s. 37.

¹¹⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Maruzat'a Dair", *Maruzat*, s. XIV.

¹¹⁷ İslam Ansiklopedisi, s. 449.

¹¹⁸ Ülkütaşır, a.g.e., s. 36.

¹¹⁹ Berkes, *Türkiye'de...*, s. 268.

Şeyhülislam Pirizade Mehmed Sahib Efendi başlamış ve beş faslına tercüme etmiştir. Onun eksik bıraktığı son bölümü de Cevdet Paşa tamamlamıştır¹²⁰.

Kıyas-i Enbiya ve Tevarih-i Hulefa: Cevdet Paşa'nın hayatının son yıllarına doğru yazdığı bir eserdir. Bu kitap, Hz. Adem'den itibaren Hz. Muhammed'e kadar gelip geçen belli başlı peygamberlerin kıssalarından, İslam dininin ortaya çıkışından, Hz. Muhammed'in hayatından ve Emevi-Abbasi Halifelerinden diğer Türk-İslam devletlerinin ve kısmen de Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden bahseder. Kıyas-ı Enbiya, tarih araştırmaları bakımından büyük bir önem ve değer ifade etmez; fakat devrinin tarih bilgileri karşısında ve dilin sadeleşmesi bakımından zamanı üzerindeki etkileri büyük olmuştur¹²¹. Bu eserinde yer yer uslup şaheseri denilebilecek örnekler ortaya koyan Cevdet Paşa'nın daha sonraki yazarlar tarafından takdirle karşılanmıştır¹²².

Kırım ve Kafkas Tarihçesi: Kırım ve Kafkasyanın tarihçesine dair tasarı şeklinde yazılmış küçük bir eserdir. Bu risale İngiltere elçisi Lord Stratford- Redcliffe (Canning) in isteği üzere Paris Konferansının toplanmasından (27 Şubat 1856) önce yazılıp Mustafa Reşit Paşaya sunulmuştur. Cevdet Paşa bu tasarısında özellikle Kafkasya'nın tarihine, coğrafyasına dair bilgiler vermiş ve daha çok burada yaşayan kavimlerin etnografyasına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur¹²³.

Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliye): Mecelle, Arapça fıkıh kitaplarının muameleat kısmından toplanıp yazılmış bir kanun kitabıdır. Mecelle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat'tan Cumhuriyet devrine kadar devletin bir medeni kanunu mahiyetindeydi¹²⁴.

Belagat-i Osmaniye: Cevdet Paşa'ya göre medeniyetin şartı insanların kemale erdirilmesidir ki bu da ancak eğitimle olabilecektir. Bunun için

¹²⁰ İslam Ansiklopedisi, s. 449.

¹²¹ Ülkütaşır, a.g.e., s. 34.

¹²² İslam Ansiklopedisi, s. 449

¹²³ Ülkütaşır, a.g.e., s. 37.

¹²⁴ Ülkütaşır, a.g.e., s. 38.

yeni eğitim kurumlarının açılmasına ve yeni öğretim kurumları için ders kitaplarının hazırlanmasına son derecede önem vermiştir. Bunun için de Türkçe'nin bilim ve eğitim dili olması son derecede önemlidir. Bu amaçla hazırlanan eserlerden biri Belagat-i Osmaniye, Cevdet Paşa'nın eski hukuk mektebinde okuttuğu edebi derslerden oluşan bir yapıttır. Bu kitap Arap sistemine göre düzenlenmiş edebiyat kurallarını ve bunlara uygulanan Türkçe örnekleri içerir ¹²⁵.

Kavaid-i Osmaniye: Gene Cevdet Paşa'nın eğitim alanına yaptığı katkılardan biri olarak gördüğümüz bu eseri meşhur bir okul kitabıdır. Bu eser ilk defa Osmanlıca'nın düzene konulup yazılmış gramer kitabıdır. Ayrıca Cevdet Paşa'nın hayatının sonuna kadar ilgileneceği dil konusundaki çalışmalarının ilk adımını oluşturmaktadır. ¹²⁶

Medhal-i Kavaid: Kavaid-i Osmaniye'nin kısaltılmış halidir. İlkokul öğrencilerini kavaid-i Osmaniye'ye hazırlamak için yazılmıştır ¹²⁷.

Divan-ı Saib Şehrinin Tetimmesi (Son Kısmı) : İranlı büyük şairlerden Tebrizli Saib'in Farsça Divanı'nı şerheden Şair Fehim Efendi'nin ölümü üzerine eksik şerhi Cevdet Paşa tamamlamıştır.

Mi'yar-ı Sedat: Cevdet Paşanın oğlu Ali Sedat Bey için Mantıka ait yazdığı bir eserdir. Eski mantık kitapları arasında sade bir dille yazılmış ilk Türkçe kitaptır ¹²⁸.

Adab-ı Sedad fi İlm İl-Adap: Bu küçük eser Mi'yar-ı Sedad'ın bir eki mahiyetinde olup, münazara usullerini öğretir.

¹²⁵ Ülkütaşır, a.g.e., s. 39.

¹²⁶ İslam Ansiklopedisi, s. 449.

¹²⁷ İslam Ansiklopedisi, s. 449

¹²⁸ Ülkütaşır, a.g.e., s. 40.

Beyan ül-Unvan: Usule dair Türkçe yazılmış bir eserdir. Cevdet Paşa, İslam ilimleri medolojisine ait olan bu eserini henüz medrese öğrencisi iken yazmıştır.

Takvim ül-Edvar: Şemsi ve hicri tarih esaslarını anlatan bir eserdir¹²⁹. Bu konuda Cevdet Paşa Tezakir'de takvim karşılaştırmalarını vermekte ve doğu-batı kültür farkının bir örneği olarak sunmaktadır¹³⁰.

Mecmua-i Ahmed Cevdet: İslam dinini kabul eden iki kişiye bazı sorularının karşılığı olarak Cevdet Paşa tarafından yazılıp Bab-ı Meşihat'ça gönderilen cevapları ve eski Şam Müftüsü Mahmud Hamza Efendi ile dini meselelere dair aralarında geçen yazışmaları içeren bir eserdir¹³¹.

Hulasatü'l- Beyan fi Te'lifi'l-Kur'an: Kur'an'ın toplanmasını anlatan Arapça bir eserdir¹³².

Mecmua-i Aliye: Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'a okuttuğu hikmet, felsefe, ilm-i ruh, matematik, geometri, astronomi ve çeşitli islam ilimlerine ait derslerin toplandığı yapıttır¹³³.

Ma'lumat-ı Nafia, Rüştüye Mektepleri'nde okutulmak üzere yazdığı bir eserdir¹³⁴ Eser-i Ahd-i Hamidi, iptidai mektepler için yazdığı ilmihal kitabıdır¹³⁵.

III. DEVLET YÖNETİMİNDEKİ HİZMETLERİ

Mustafa Reşit Paşa, Cevdet Paşa'yı, Ali ve Fuat Paşaların kendisini yönetim alanında temsil ettikleri gibi eğitim görevlerine temsilci olarak yerleştirmiştir. Cevdet Paşa yeni laik okul düzeni için erkek öğretmen yetiştiren bir okulun müdürlüğünü

¹²⁹ Ülkütaşır, a.g.e., s.41.

¹³⁰ Bkz. Tezakir, 40 Tetimme, s. 112 vd.

¹³¹ İslam Ansiklopedisi, s. 449.

¹³² İslam Ansiklopedisi, s. 449.

¹³³ İslam Ansiklopedisi, s. 449.

¹³⁴ İslam Ansiklopedisi, s. 449.

¹³⁵ İslam Ansiklopedisi, s. 449.

yaparken modern eğitim yöntemleriyle de ilgilenmiştir. Mustafa Reşit Paşa'nın laik okullar için yeni yasa ve tüzükler hazırlamak üzere kurduğu Maarif Meclisi'ne baş katip olmuştur.

1852'de Fuat Paşa'yla beraber Mısır'a Hidiv ailesi arasındaki bazı anlaşmazlıkları halletmek için gönderilmiştir. Tarihçilik mesleği ise 1852 yılında Reşit Paşa'nın kurduğu Encümen-i Daniş'in kendisine eldeki devlet belgelerine dayanarak Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar (1774-1826) Osmanlı tarihini yazma görevini vermesiyle başlamıştır. Cevdet Paşa, 1855'ten 1861'e kadar devlet tarihçisi yani vakanüvis olarak çalışmış, bir yandan tarihini tamalarken bir yandan da görevinin gereği olarak kendi gününün olaylarını yazmıştır¹³⁶. 1856'da Meclis-i Ali-i Tanzimat azalığına ilaveten Arazi Komisyonuna atanmıştır. Düstur'da yayınlanan Arazi Kanunnamesi, Tapu Nizamnamesi, Talimat-ı Muvakkate ve tarifnamesi Cevdet Paşa'nın katkılarıyla ortaya çıkmış önemli hukuk belgeleridir.

Mustafa Reşit Paşa altıncı kez sadrazamlığa getirilince Cevdet Paşa'nın kendisine Ali ve Fuat Paşalardan daha bağlı ve tutucu olduğunu düşünmüş, kendisini Tanzimat Meclisi üyeliğine getirmiştir. Cevdet Paşa, burada kendi uzmanlık alanında yeni yasalar hazırlayarak etkin ve önmeli bir görev almıştır. Daha sonra Tanzimat Meclisi'nin yerine geçen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'yi getiren yasanın başlıca yazarlarından olmuş ve Meclis üyeliğine getirilmiştir¹³⁷. Tanzimat Meclisi en üstün Şura niteliğinde bir yapılanmaydı. Bu Meclisin zamanla parlamento tarzı bir nitelik kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu hükümdarı anayasalı bir devlet başkanı gibi göstermeye doğru atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir¹³⁸. Ancak Şura-yı Devlet zamanla Şura-yı Evvel olarak sadece padişahın adamlarından oluşan bir Meclis haline getirilmiştir. Bununla beraber Tanzimat'tan Meşrutiyet'e geçişte bir basamak olarak değerlendirilmektedir¹³⁹.

¹³⁶ Shaw, Shaw, a.g.e., s. 97.

¹³⁷ Shaw, Shaw, a.g.e., s. 98.

¹³⁸ Berkes, Türkiye'de..., s. 218.

¹³⁹ Tunaya, a.g.e., s. 30.

Cevdet Paşa, Tanzimat üyeliği sırasında buna ilaveten Arazi Komisyonu'na da katılarak Arazi Kanunnamesi, Tapu Nizamnamesi, Talimat-ı Muvakkate ve Tarifnamesi'nin hazırlanmasına katkıda bulunmuştur¹⁴⁰. 1857'de Sadrazam Kıbrıs'lı Mehmed Paşa ile Rumeli'yi teftişe gönderilmiştir. 1861'de ise İşkodra'yı ıslahat için görevlendirildi. 1862'de Şeyhülislam olması düşünüldü ise rakiplerinin engellemeleriyle karşılaştı. 1864'de Kozan'ın ıslahatı için görevlendirildi, 1865'te Meclis-i Hazain azası olmuştur.

1866'da Ali ve Fuat Paşalar hükümeti elerinde tutarlarken Cevdet Paşa, çoktandır kaçındığı bir adımı atmak zorunda kalmış ve İlmiye'den Kalemîye'ye geçmiştir. Ulema sınıfındaki yerini vezirlikle değiştirerek, vakanüvislik görevini de bırakmıştır. Bu sınıf değişikliğini de kendisi şöyle ifade eder: “ *Başımı devlet yolunda feda ettim. Şimdi sarığı feda etmem diyebilir miyim? diyerek sarığı çıkarıp fes ile kaldım* ”¹⁴¹. Cevdet Paşa, ilmiye sınıfındaki yüksek rütbesinden yani kazaskerlik makamından vazgeçerek mülkiye sınıfına geçerek vezir olmuştur.

1867'de Şurâ-yı Devlet ile beraber teşkil olunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanı tayin edildi. Muâmelata dair fıkır hükümlerini içeren Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti'nin çalışmalarını yürütmüştür. İki sene içinde Mecelle'nin dört kitabının hazırlanıp yayınlanmasından sonra beşinci kitap hazırlanırken bu işten uzaklaştırılmıştır¹⁴². 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisliği Nezaret adı alarak Cevdet Paşa Adliye Nazırı olarak görevlendirilmiştir. 1872'de Evkaf Nazırı, 1873'de Maarif Nazırı olmuştur. Bu görevindeyken ilkokulardan yüksek okullara kadar ders programları ve kitapları hazırlatmıştır. 1874'de Şura-yı Devlet Başkan Yardımcılığı'na atanmış ve gene aynı tarihte Yanya Valisi olmuştur. 1875'de ikinci defa Maarif Nazırı, daha sonra gene Adliye Nazırı olarak görevlendirilmiştir. 1876'da Rumeli teftişine memur edilerek Edirne, Filibe ve Sofya'ya gönderilmiştir. Suriye Valisi olarak atanmış ise de 11 gün sonra üçüncü defa Maarif Nazırı olarak ataması yapılmıştır. 1877'de Dahiliye Nazırı olmuş, 1878'de ikinci defa Suriye Valisi olarak görevlendirilmiştir. Aynı sene Ticaret ve Ziraat Nazırı olmuştur. 1879'da Sadrazam Vekilliği ve Meclis-i Vükela'ya Başkanlık yapmıştır. Dördüncü kez Adliye Nazırı

¹⁴⁰ Keskiöğlü, a.g.m., s. 222.

¹⁴¹ Keskiöğlü, a.g.m., s. 223.

¹⁴² Keskiöğlü, a.g.m., s. 223.

olmuş ise de çok geçmeden 1882’de bu görevinden azledilmiştir. 1886’da beşinci kez Adliye Nazırı olmuştur. 1890’da Meclis-i Vükela’ya atanmıştır¹⁴³. Adalet Bakanlığı görevinde iken Sadrazam Yusuf Kamil Paşa ile kavga ederek istifa etmiş ve bir süre sandalyesiz bakan olarak görev yapmıştır. Bir süre sonra ise resmi görevlerinden ayrılarak Bebek’deki yalısına çekilmiştir. Bu süre içinde Osmanlı tarihini tamamlayarak, vakanüvis iken topladığı günlük olayların kayıtlarını düzene sokmuştur. 1839-1890 yıllarını kapsayan Tezahir’i resmi tarihçi olan halefi Lütfi Efendi’ye teslim etmiştir. Abdülhamit için özel olarak 1839-1876 yıllarını kapsayan bir Maruzat hazırlamıştır¹⁴⁴.

IV. CEVDET PAŞA’NIN HUKUK ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI

Kanunlaştırma sürecinin çağdaşlaşmanın özü olduğu söylenebilir. Tanzimat yeni kanunlar yapılması ihtiyacını zorunluluk haline getiren yalnız yönetim alanlarında reform yapma sorunu değildir. Aynı zamanda batı uygarlığı ile artan ilişkilerin sonucu olarak görülmelidir.¹⁴⁵

Cevdet Paşa eğitim hayatında önceliği hukuka vermemesine, edebiyattan daha çok zevk almasına rağmen Tanzimat dönemi hukuk hayatımızda kalıcı izler bırakmış bir devlet adamıdır. Tanzimatla beraber hukuki dönüşüm de hız kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde hukuk alanında şimdiye kadar bulunmayan bir kamu hukuku alanının ilk tohumları atılmıştır. Bu zamana kadar geleneksel yapıda, kamu hukuku ile kişi hukuku ayrımı yoktu. Bu ilk aşamada idare, ceza, eğitim ve ordu alanlarında çıkan kurallar kamu hukukunun ilkel temelleri olmuştur. Kanun yapma işi ile görevli kişisel olamayan yasama mekanizması biçimlenmeye başlamıştır¹⁴⁶.

Tanzimat döneminde Cevdet Paşa’nın imzasını taşıyan bütün büyük eserleri Mustafa Reşit Paşa’nın şeyhülislamıktan emin bir ilim adamı istemesine borçluyuz.

¹⁴³ Keskiöglü, a.g.m., s. 225.

¹⁴⁴ Shaw, Shaw, a.g.e., s. 99

¹⁴⁵ Berkes, Türkiye’de..., s. 220.

¹⁴⁶ Berkes, a.g.e., s. 177.

Kendisine o sıralarda 24 yaşında olan Cevdet Paşa gönderilmiştir. Cevdet Paşa'yı 1850'de Meclis-i Maarif üyesi ve Darülmualimin Müdürü olarak görmekteyiz. Tanzimat dönemindeki kanun ve nizamname yazıcılığına bu dönemde başlamıştır. Darülmualim'in yeniden düzenlenmesi ve nizamnamesinin kaleme alınması, başkatibi olduğu Meclis-i Maarif'in hazırlamış olduğu bütün nizamnameler O'nun eseridir¹⁴⁷. Tanzimatın genel niteliği olan ikici anlayış hukuk alanında da görülmektedir. Dinsel hukuku uygulayan şer'iyeye mahkemeleri ile laik hukuku uygulayan mahkemeler ayrı ayrı varolmuşlardır. En büyük tehlike ise ülkede hukuk birliğinin sağlanmamasıdır. Bu da ülkeyi parçalanmaya götürebilecek kadar önemli bir etkidir. Cevdet Paşa'ya göre de "*Günden güne Avrupalıların Osmanlı ülkesine gelişleri ziyadeleşip, bilhassa Kırım muharebesi münasebetiyle de fevkalade çoğaldı. Ecnebler Şeri mahkemelere gitmek istemezler. Müslüman aleyhinde bir gayrimüslimin şahitliğinin Şeriat nedeniyle dinlenmemesi de Avrupalıların gözüne pek ziyade çarpar olduğundan Hristiyanların şeriye mahkemelerinde yargılanmalarına itiraz eder oldular. Frenker kanununuz ne ise ortaya koyunuz. Biz de görelim teba'mıza bildirelim, derler idi*"¹⁴⁸. Bu amaçla yabancıların Osmanlı'nın iç işlerine karışmaması için bir dizi kanunlaştırma hareketi yapılmaya başlandı ve bunlarda çoğu kez Cevdet Paşa'yı önder konumda görmekteyiz.

Yeni alanda yasama ancak Tanzimat devrindeki kanunlaştırma akımı ile başlamış olsa da bunun yolunun II. Mahmut zamanında açıldığını söylenebilir¹⁴⁹. Cevdet Paşa, Tanzimat dönemindeki hukuki düzenlemelere yani kanun ve nizamname yazıcılığına 1850'de Meclis-i Maarif üyesi ve Darülmualim'in Müdürü olmasıyla başlamış ve daha sonra pek çok önemli görevlerle devam etmiştir. Cevdet Paşa, çeşitli resmi görevlerinden sonra 1868'de Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin Başkanlığı'na atanmıştı. Bu göreviyle fiilen Adliye Nazırı idi ve daha sonra ayrı bir Adliye Nezareti kurulduğunda bu ünvanı aldı. Hakimler için Nezarete hukuk derslerinin açılışı, Divan-ı Ahkam-ı Adliye'deki temyiz denetimi altında kendilerine özel yargı yetkisi ve usulüyle yeni bir laik Nizamiye mahkemeleri örgütünün

¹⁴⁷ M. Akif Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: 1986, s. 22

¹⁴⁸ Tezakir, 1-12, s. 63.

¹⁴⁹ Berkes, Türkiye'de..., s. 176.

kuruluşu O'nun başarıları arasındadır¹⁵⁰. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnamesi özellikle hakimlerin azledilemeyeceği hükmüyle dikkat çekmektedir. Cevdet Paşa mahkemelerde adaletin icrası bakımından hakim teminatı üzerinde ısrarla durmuştur. *"...Şimdi dahi hakimlerin bir güne töhmetleri olmadıkça azl olunmayacaklarına ve mahkemeler serbest olup işlerine bir taraftan müdahale edilmeyeceğine...Mahakimin derece derece tertibine gelince ...asıl mahakame iki derecedir ki bidayeten ve istinafen rü'yet'i -dava olunur. Andan sonra mahakime mahal olmayıp fakat hüküm ilamları Mahkemei- Temyiz'de tedkik olunur..."¹⁵¹*

Cevdet Paşa'nın daha önce Meclis-i Adliye'deki görevi sırasında, Ceza ve Arazi Kanunnameleri'nin yapılmasında da büyük katkıları olmuştu. 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu ile yerli hükümlerin bir araya getirilmrsinden oluşan bu kanun bazı değişikliklerle Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar uygulanmıştır¹⁵². 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ise Tanzimat döneminin iki orijinal kanunundan biridir. Sadeliği ve kanun tekniği açılarından Tanzimat devri kanunlarının en başarılı örneklerindedir. Daha sonra bu kanunla ilgili olarak Tapu Nizamnamesi, Tapu Senedatı hakkında Talimat ve Tapu Senedatı Hakkında Tarifname'yi de kaleme almıştır¹⁵³.

Daha sonra Meclis-i Tanzimat'ça gene o dönemde düzenlenen çok sayıda kanun ve nizamname de Meclis adına Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Bütün bu kanun ve Nizamnameleri Düstur adı altında bir kitapta toplayan Cevdet Paşa bugün de yayınlanan ve hukuk mevzuatını toplayan büyük bir eserde önemli rol oynamıştır¹⁵⁴. Şimdi ise O'na mevcut karışıklığın yerini alacak büyük ve yeni bir Medeni Kanun gibi daha büyük bir sorun için başvuruluyordu. Cevdet Paşa, Mecelle'yi tanzimle bir hukuk sistemi kurmaya çalışmıştır. Dağınık fıkıh hükümlerini kanun maddeleri haline getirme yoluna giden Mecelle, hukuk açısından önemli bir aşamadır.

¹⁵⁰ Lewis, a.g.e., s. 122.

¹⁵¹ Tezakir 40 Tetimme, s. 101.

¹⁵² Akyol, a.g.e., s. 30.

¹⁵³ İslam Ansiklopedisi, s. 447.

¹⁵⁴ İslam Ansiklopedisi, s. 447.

Tanzimatla beraber hız kazanan bir alan da hukuk reformudur. Reşit Paşa'dan sonra Ali ve Fuat Paşalar reformların sürdürülmesini sağlayan isimlerdir. 1858'de bir Arazi Kanunnamesi'nin ve yeni bir Ceza Kanunnamesi'nin kabulü, 1860'da karma mahkemelerle birleştirilen ticaret mahkemelerinin yeniden düzenlenmesi, 1861 ve 1863'te hepsi Fransız kaynaklı başka ticaret ve deniz ticaret kanunnamelerinin çıkarılması hukuk reformunu birkaç adım daha ileri götürmüştür. Ayrıca Osmanlı'nın çok hukuktan hukuk birliğine geçiş çabalarını da yansıtmaları bakımından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı'nın hukuk birliğine yönelişinde din farkı gözetmeyen Nizamiye mahkemelerinin kuruluşu ve din esasına dayanan Şer'îye mahkemelerinin yetki alanının giderek daraltılması yargı alanında son derece önemli değişikliklerin yapıldığını göstermektedir¹⁵⁵. Cevdet Paşa'nın girişimiyle başlayan tanıkların eşitliği ilkesini ve din farkının kaldırılmasını benimseyen, laik Nizamiye mahkemeleri düzenine ulema tarafından “ *Bunca mahakim-i şer'iyye var iken mahakim ve mecalis-i nizamiyye tertibine ne hacet var idi*” şeklinde muhalafet olmuştur. Cevdet Paşa bunun üzerine hanefi hukukçulardan Celalüddin Devvani'nin zaman içinde çıkan ihtiyaçlara göre yeni yasalar ve kurumlar gerektiğini belirten, Divan-ı def-i mezalim adlı risalesini tercüme ederek anlatmıştır¹⁵⁶. Nizamiye mahkemelerinin şeriata aykırı olmadığını savunmak¹⁵⁷ görevinin medrese kökenli Cevdet Paşa tarafından yerine getirilmesi son derece anlamlıdır. Cevdet Paşa, Nizamiye mahkemelerini, buna karşı çıkan medrese ulemasına karşı savunurken, İslam hukukuna dayanmış ve İslam hukukunda şeriatın ilgi alanı dışında kalan ve devlete yasa ve yargı yetkisi veren geniş bir alanın bulunduğunu belirtmiştir. Emeviler zamanında başlayıp asıl uygulama alanını Osmanlılarda bulmuş olan kanun ve kanunname adlı düzenlemeler padişahın iradesinden kaynaklanan dünyevi yasama faaliyetleri idi. Osmanlıda güçlü ve köklü dünyevi bir kanunname geleneği bulunduğu için Cevdet Paşa devletin dünyevi yasama yetkisini ulemaya kabul ettirmek konusunda bir çabaya gerek duymamış, bu gelenek sayesinde yeni kanunlarla düzenlemeler kolayca yapılabilmisti. Bu şekilde Cevdet Paşa şeri'ye mahkemeleri dışındaki Nizamiye mahkemelerini kabul ettirebilmişti¹⁵⁸. İbn Haldun

¹⁵⁵ Akyol, a.g.e., s. 31.

¹⁵⁶ Tezakir, 40 Tetimme, s. 85.

¹⁵⁷ Halil Cin, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, 150. Yılında Tanzimat, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Y., Ankara: 1992, s.27.

¹⁵⁸ Akyol, a.g.e., s. 39.

dahil bir kısım ulema ise ayrı bir örfi hukukun varlığını meşru saymazlar¹⁵⁹. Her alanda İbn Haldun'un takipçisi olduğu söylenen Cevdet Paşa'nın burada İbn Haldun'dan farklı bir düşünce çizgisi içinde olduğunu da saptayabiliyoruz.

Şeriat ve Nizamiye mahkemelerinin yargı alanlarının birbirinden ayrılması gerekliliğinin farkedilmesiyle tamamıyla şeriat hukukunun uygulandığı alanda kanunlaştırma gerekliliği belirlemiştir. Bu aşamada bir Ceza kanununun yapılması şeriat hukukunun modernleştirilmesinin ilk adımlarındandır. Yeni kanunlar şeriat mahkemelerinde değil Nizamiye mahkemelerinde uygulanmaktaydı. Şeriat mahkemeleri ise Şeyhülislamlığın alanında kalmıştı. Bu ikiliğin başlaması ile Tanzimat süresince, iki hukuk sistemi ve iki adalet örgütü arasındaki ayrılıkları gidermek amacıyla bir takım düzenlemelerin yapılması gerekliliği belirlemiştir. Burada önemli bir saptama olarak da hukukun, tanrısal hukuk alanından adım adım kayarak insan aklıyla konmuş hukuk alanına girdiğini söylemek de mümkündür¹⁶⁰. Hukukun dinsel alandan dünyasal alana kaymasıyla şeriat hukuku ile yeni kanunlar arasındaki çatışmalar da artıyordu. Bunun en güzel örneği ise medeni hukuku kanunlaştırma sürecidir.

19. yüzyılın belki de en önemli hukuk reformu, Mecelle olarak tanınan, dahi hukukçu Cevdet Paşa'nın eseri olan ve ilk bölümü 1870'de yayınlanan yeni bir Medeni Kanun'un ilanidir¹⁶¹. Bir Tanzimat kodifikasyonu olarak Mecelle, din farkı gözetmeksizin bütün Osmanlılara uygulanmak üzere çıkarılmış, bilgi temellerini fıkıhtan, kamu hukuku temellerini ise vatandaşlık kavramından alan bir kanundur¹⁶². Kanunlaştırma Osmanlı geleneğine yabancı bir şekilde yazılı bir sistemleşmeyi gerektirmektedir. Cevdet Paşa'nın Mecelle ile gerçekleştirmeye çalıştığı ise Tanzimatın genel mantığına uygun olarak Osmanlı geleneğinin ve İslam şeriat hukukunun kaynaklarından alınan malzemeyi yoğurarak¹⁶³ biçimce çağdaş kanun yapma çabasıdır.

Osmanlılarda Mecelle'nin kabulü çok kolay bir şekilde gerçekleştirilememiştir. Bu alanda pek çok farklı görüş ve tutum ortaya çıkmıştır.

¹⁵⁹ Halil İnalçık, *Osmanlıda Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Y., İstanbul: 2000, s. 28.

¹⁶⁰ Berkes, *Türkiye'de...*, s. 223.

¹⁶¹ Lewis, a.g.e., s. 122.

¹⁶² Akyol, a.g.e., s. 31.

¹⁶³ Berkes, a.g.e., s. 221.

Cevdet Paşa ve Şirvanizade Rüşti Paşa milli örf ve adetlere daha uygun bir kanun hazırlanmasından yanaydılar¹⁶⁴. Ali ve Fuat Paşalar ise Fransız Medeni Kanunu'nun iktibas edilerek uygulanmasını istiyorlardı. Ali Paşa, daha önceki Ticaret Kanunnamesi örneğinin izlenmesini ve Fransız Medeni Kanunu'nun bazı kısımlarının adapte edilmesinin öneriyordu. Mısır, Fransız Medeni Kanunu'nu tercüme etmiş ve mahkemelerinde bu yeni kanunu uyguluyordu. Ali Paşa'nın yakın arkadaşı olan İstanbul'daki Fransız elçisi Marqui De mousteir de Bouree Fransız Cod Civil'i hakkında Ali Paşa'yı bilgilendirerek desteklemiştir. Ali Paşa 1868'de Girit'ten Sultan Aziz'e gönderdiği layihada Osmanlı'nın bütünlüğünü sağlamlaştırmak amacıyla Cod Civil'in kabulünü tavsiye etmiştir¹⁶⁵. Fuat Paşa'nın da desteklemesiyle Fransız Medeni Kanunu'nun iktisabı fikri gitgide kuvvetlendi. Ali Paşa, Said Paşa'yı Fransız Medeni Kanunu'nun tercümesi ile görevlendirip bu amaçla bir komisyon oluşturulmasını istemiştir. Ancak Ali ve Fuat Paşa'ların Cevdet Paşa'ya hürmetleri vardı ve onu ezip geçemezlerdi. Hatta Ali Paşa, Cevdet Paşa'dan geçmişte Arapça dersi dahi almıştı¹⁶⁶. Ali Paşa'nın Cod Civil taraftarı olduğu halde Cevdet Paşa'ya karşı çıkmaması O'nun ülke bütünlüğünü güçlendirme ve kapitülasyonlarla mücadele gibi amaçlarla Cod Civil'i istediğini göstermektedir. Ali Paşa bir yandan reform yapmak isterken bir yandan Avrupa'nın baskılarına karşı mücadele etmektedir¹⁶⁷. Neticede bir komisyon kurulması yoluna gidilmiş, Cevdet Paşa ve taraftarlarının fikirleri kabul edilmiştir¹⁶⁸.

Ancak Cevdet Paşa'nın karşısında tek muhalif Cod Civil'ciler değildi. Medreseciler de Cevdet Paşa'nın karşısına muhalif bir grup olarak çıkmışlardır. Ulemadan da bir takım kimseler Mecelle'nin yapılmasına muhalif olmuşlar, böyle bir fıkıh kitabının İlmiye de değil Adliye'de yapılması dolayısıyla Cevdet Paşa aleyhinde konuşmaya başlamışlardı. Şeyhülislam Kezubi Hasan Efendi'nin Fransız Medeni Kanunu'nu isteyenlerle Cevdet Paşa aleyhine ittifak yapması ilginç bir saptamadır. Cevdet Paşa ise iki görüş arasındaki orta yolu tutarak İslami gelenek içinde kalarak ,

¹⁶⁴ Refik Gür, **Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle**, Sebil Y., 3. b., İstanbul: 1993, s.26.

¹⁶⁵ Akyol, a.g.e., s. 53.

¹⁶⁶ Tezakir, 40 Tetimme., s. 63.

¹⁶⁷ Akyol, s. 55.

¹⁶⁸ Osman Öztürk, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul: 1973, s. 19.

şekil ve takdim bakımından modern esaslara bağlı şeriata dayalı bir kanun hazırlamayı tercih etmiştir. Cevdet Paşa ve Medeni Kanun Komisyonu tarafından hazırlanan ve Henefi mezhebinin şer'i hukukunun bir kanunundan çok kanunlar külliyyatı olan bu eser, Türk hukukunun büyük başarıları arasında yer almaktadır¹⁶⁹.

Mecelle'nin hazırlanması sürecinin ise kesintilerle dolu olduğu görülmektedir. Fransız gücü ve etkisi o kadar büyüktür ki zaman zaman Cevdet Paşa türlü tayinlerle İstanbul'dan uzaklaştırılmış bu sayede Mecelle komisyonunun işleri de sekteye uğratılmıştır¹⁷⁰. Cevdet Paşa'yı çekemeyen medreseciler güruhu 1870'de O'nu Mecelle komisyonundan attırdı. O zamana kadar dört kitap yayımlanmış beşinci de hazırlanmıştı. Vedia adlı altıncı kitabı Cevdet Paşa olmadan yaptılarsa da başarısız oldular. Bu işin Cevdet Paşa olmadan halledilemeyeceği ortaya çıkınca 1871'de tekrar Mecelle komisyonu başına getirildi. Hatalı çıkan Vedia kitabı toplatılarak yerine Emanat adıyla yenisi hazırlandı¹⁷¹. Diğer mezheplerde de hukuken yararlı olabilecek hükümler vardı ancak bunların alınmasına çekinilmiştir. Buna rağmen Cevdet Paşa'ya gene de hücum edenler olmuştur. Cevdet Paşa, pek çok güç şartlar altında Mecelle'yi hazırlayabilmiştir. Hakkında mezhep değiştiriyor, diyenler dahi olmuştur¹⁷².

Sonuç olarak, Mecelle kanunların şahsiliği ilkesinden kanunların mülkiliği ilkesine geçişin en önemli adımlarından biri olarak, dini inançlara göre farklılaşmadan her dinden ve her mezhepten tüm varandaşlara uygulanma amacını taşımaktadır. Mülkilik prensibi uyarınca islama göre şahsın hukuku sayılan aile hukuku gibi alanlar Mecelle düzenlemesi dışında bırakılmıştır. Mecelle hukuk birliği yolunda atılmış büyük bir adım olarak değerlendirilmelidir¹⁷³.

Mecelle'nin baş tarafında çeşitli eserlerden alınan 99 madde halinde genel kurallar konmuştur. 1851 maddeden oluşan Mecelle, fıkıh kitaplarındaki sıralamaya

¹⁶⁹ Lewis, a.g.e., s. 123.

¹⁷⁰ Akyol, a.g.e., s. 56.

¹⁷¹ Keskiöğlü, a.g.m., s. 229.

¹⁷² Keskiöğlü, a.g.m., s. 230.

¹⁷³ Akyol, a.g.e., s. 62.

uymayan 16 kitaba bölünmüş 99 genel ilkeyi içermektedir¹⁷⁴. Şahsi hukuka çok fazla değinilmemiştir. Evlenme, boşanma, gaiplik, vasiyet, vakıf, miras gibi konular Mecelle Cemiyeti kapandığından yazılamamıştır. 1888'de Abdülhamit'e verilen bir jurnal yüzünden Mecelle heyeti dağıtılarak, Cemiyet üyeleri sorguya çekilmiş ve sonuç olarak Cemiyet feshedilmiştir. Böylece Tanzimat da sona ermiştir¹⁷⁵. Mecelle'nin değinmediği konuları da tamamlamak bir türlü mümkün olmayacaktır. Mecelle, pek çok İslam devletinde ve 1926'da Cumhuriyet döneminde kaldırılınca kadar Türkiye'de uygulanmıştır¹⁷⁶.

V. DEĞERLENDİRME

Cevdet Paşa, Tanzimat ikiliğinin gerçek sembolüdür. Bunu gerek eğitiminde gerekse yaşantısında görmek mümkündür. Medresede ulema olmak için eğitim alan Cevdet Paşa'nın hayatının dönüm noktasını Tanzimatın baş mimarı Mustafa Reşit Paşa ile tanışması oluşturmaktadır. Tanzimatta kendisine duyulduğunda Cevdet Paşa, başından kavuğu çıkarmış ve batı tarzı kıyafetleri giymekten çekinmemiştir. Valilik, müfettişlik, nazırlık, meclis üyelikleri gibi çok çeşitli işleri arasında Cevdet Paşa, Osmanlı hukukuna yön veren büyük eserlere imzasını atmıştır. Aşırı uçların insanı olmaktan kaçınan Cevdet Paşa, şariatçılara kıyasla ilerici, sınırsız batılılaşma yanlılarına kıyasla gelenekçi olarak görülür. Cevdet Paşa bu iki tutumun ikisinde de aşırılık ve doğmatiklik olduğuna inanmıştır. Bu sebepten dolayı örneğin ne şariat alanının ulema ve kadılar elinde başıboş gidişine ne de Fransız elçisinin baskısı altında, alafrangacılar tarafından Fransız Medeni Kanunu'nun olduğu gibi çevrilerek kabul edilmesine razı oluyordu¹⁷⁷. Cevdet Paşa'nın 19. yüzyıl sonunda bir çeşit İslami entellektüel canlılık örneği olarak görülmesi mümkün olan şeriatı kodifiye etme gayretleri aslında gene devlete destek sağlama amacını taşımaktadır. Cevdet Paşa'nın görevi Tanzimatın boşluklarını doldurmaktır¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Cengiz İlhan, *Mecelle, Hukukun Doksan Dokuz İlkesi*, Tarih Vakfı Y., İstanbul: 2003, eserin tamamı.

¹⁷⁵ Berkes, *Türkiye'de...*, s. 227.

¹⁷⁶ Lewis, a.g.e., s. 123

¹⁷⁷ Berkes, *Türkiye'de...*, s. 224.

¹⁷⁸ Ülken, a.g.e., s. 173.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEVDET PAŞA'NIN TARİH GÖRÜŞÜ

19. yüzyılda Osmanlı'nın yetiştirdiği önemli devlet adamlarından birisi olan Cevdet Paşa, hayatına dört padişah sığdırmıştır. Aynı zamanda, Vak'a-yi Hayriye, Tanzimat Fermanı, I. Meşrutiyet gibi tarihi olaylara tanıklık etmiş, Mecelle'nin hazırlanmasında büyük emeği geçmiş, devletin resmi tarihçiliğini yapmış ve İbn Haldun'un Mukaddimesi'ni Türkçe'ye kazandırmıştır.

Bu bölümde, tarihçi, edip, sosyolog, hukukçu kimliklerini ayrı ayrı taşıyabilen Cevdet Paşa'nın tarih fikrinin gelişim seyri, yararlandığı kaynaklar, etkilendiği koşullar, yaşadığı dönemin genel çerçevesi kapsamında ele alıp incelenecektir. Cevdet Paşa'nın tarih eserleri yazmaya başlaması 1851'de Encümeni Daniş'in O'na 1774 ile 1826 tarihleri arasındaki dönemi kapsayan bir kronik hazırlamasını istemesiyle başlamıştır. İlk cildine 1853'te başlanan, sonuncu cildi 1883'te Encümeni Daniş'in ortadan kalkmasından sonra yayımlanan bu eser ünlü Tarih-i Cevdet'tir¹⁷⁹. 1853-1866 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi tarihçiliğini yürüten Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'inde sadece yazmakla görevlendirildiği 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1826 senesine kadar geçen dönemdeki olayları kronolojik sıraya göre ele almamış, eserinin girişinde Osmanlı'da o güne kadar yapılmayanı yaparak yararlandığı kaynakları ve üslubunu belirtmiş bundan sonra çöküşe doğru giden Devlet-i Aliyye'nin tarihini yazmaya başlamıştır.

Osmanlı tarihçiliğine tarih felsefesi ve metodolojisi açısından, eski vakanüvis tarihçilerinden farklı olarak yeni bir anlayış getiren Cevdet Paşa, Osmanlı tarihçiliğinin eski devriyle yenisi arasında bir geçiş halkası olarak nitelendirilmektedir¹⁸⁰. Cevdet Paşa'ya kadar olan dönemdeki Osmanlı tarihçiliği, Arap tarihçiliğiyle kıyaslandığında; Araplardan kötü, Fars tarihçiliğince iyi bir

¹⁷⁹ Christoph K. Neumann, "Tanzimat Bağlamında...", s. 83.

¹⁸⁰ Sözen, a.g.e., s. 41.

manzara ortaya çıkmaktadır¹⁸¹. Bu dönemde tarih ilminin esaslı kaynaklarından olan resmi sicillerin, evrak, kitabe ve sikke gibi kaynakların yeterince incelenmediği görülmektedir¹⁸². Ayrıca bu dönemde Avrupa dilleri iyi bilinmediği için Avrupa tarihi yazılmamıştır. Osmanlı'daki ilk tarih eserlerine bakıldığında bunların daha çok destan karakteri taşıdığı ve model olarak da Firdevsi'nin Şehname'sinin alındığı tespit edilmektedir¹⁸³.

Ortaya çıktığı 14. yüzyıldan 15. yüzyılın sonuna kadar efsanelerle gerçeklerin birbirine karıştığı bir Osmanlı tarihçiliği görülmektedir. Bu dönem tarihçilerine örnek olarak aslı bulunamayan ancak daha sonra yazılan kopyaları sayesinde tanınan Menakıb-i Ali Osman'ın yazarı Yahşi Fakih ile Ahmedî gösterilebilir¹⁸⁴. Kuruluş döneminde Osmanlı tarih yazıcılığının resmi bir kurum olmadığı, resmi tarih yazıcılığı olan vakanüvisliğin Kanuni Sultan Süleyman zamanında kurumsallaştığı ve her dönemin tarihinin Şehnameci adı verilen belli bir kişi tarafından yazılmaya başlandığı görülmektedir¹⁸⁵. 17. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlılar'ın yararlandıkları ve bizzat yazdıkları tarihi eserler, Katip Çelebi tarafından ünlü Keşf-ül Zünun an Asamül Küttübi ve'l Fünun adlı eserinde, 300 kadar yapıt sayılarak listelenmiştir.

Osmanlı tarihçiliğine İran etkisi, Osmanlı hanedanının tarihini yazan İdris-i Bitlisi tarafından getirilmiştir. İdrisi'yi İbn Kemal Ahmet Şemsüddin ile Celalzade Ali Çelebi ve Hoca Sadettin izlemiştir. Bu yazarlar tarihi sebep sonuç ilişkisi içinde ele alıp yazmaktan çok uzaktırlar. Tarihi, nakilci, hikayeci, taklit edici bir anlayışla ele almışlardır¹⁸⁶. Ali Çelebi, Katip Çelebi, Münecimbaşı ve Naima olayları sebep sonuç ilişkileriyle incelemeye kalkmışlarsa da çabaları yüzeysel kalmıştır¹⁸⁷. Cevdet

¹⁸¹ İbn Haldun'un ünlü Mukaddimesi'nden öğrendiğimiz bilgilere göre Arap tarih yazıcılığı, rivayetçi, taklitçi ve nesnellikten uzaktır. MUKADDİME I, Çev. Turan Dursun, Omur Y., Ankara: 1977, s. 64.

¹⁸² Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutîye'ye Kadar Bizde Tarihçilik" Tanzimat I., s. 575.

¹⁸³ Taner Timur, Osmanlı Kimliği, İmge Y., 4. B., İstanbul: 2000, s. 104.

¹⁸⁴ Timur, a.g.e., s. 45.

¹⁸⁵ Timur, a.g.e., s. 105.

¹⁸⁶ Yinanç, a.g.m., s. 574.

¹⁸⁷ Yinanç'a göre; İbn Kemal, Ahmet Şemseddin, Celalzade, Ali Çelebi, Hoca Sadettin nakilci tarihçilerdir. Katip Çelebi, Münecimbaşı, Naima gerçeği inceleyen tarihçilerdir. Yinanç, a.g.m., s. 573-574.

Paşa'nun da yeri geldikçe eski tarihçileri eleştirmekten geri kalmadığını görmekteyiz. Cevdet Paşa, kendinden önceki tarihçileri şöyle niteler:

“Bin tarihine kadar Şehnameci ve daha sonra vakanüvis adı verilen eshab-ı maarifden bir kişi, olayları zabtetmekle vazifelendirilmiştir. Bu sayede bu asra kadar Devlet-i Aliyye de meydana gelen gündelik olaylar unutulmadan kaydedilmiştir.” Fakat daha sonra bu duruma eskisi kadar dikkat edilmemiş vakanüvistler duyduklarını yazmaya başlamışlardır¹⁸⁸.

Ayrıca Cevdet Paşa, Tarihçi Edib'i subjektif davranmakla, Enveri ve Asım Efendi'yi yeteri kadar bilimsel titizlik göstermemekle suçlamaktadır¹⁸⁹. Katip Çelebi ve Müneccimbaşı tarzı tarih anlayışının son temsilcisi olarak gösterilen Cevdet Paşa'nun tarih felsefesi anlayışında bir kısmının tercümesini de yaptığı İbn Haldun¹⁹⁰'un Mukaddimesi'nin etkisi altında kaldığını görmekteyiz.

I. İBN HALDUN VE CEVDET PAŞA

İslam dünyasında ilk kez tarihi bir bilim olarak ele alan ve inceleyen Tunuslu ünlü İslam düşünürü ve din adamı İbn Haldun (1332- 1406) olmuştur¹⁹¹. İbn Haldun'a göre tarih ilmi, her devirde her topluluğun peşinden koştuğu, elde etmeye çalıştığı, işlediği ve birbirlerine aktardığı şerefli, saygın bir disiplin olmuştur. Sokaktaki alelade insandan yüksek mevkilerdeki yöneticilere, hükümdarlara kadar herkes, ona sahip olmak için birbirleriyle yarışıp durmuştur. Bunun sonucunda aydınlar arasında tarihe karşı çok büyük bir ilgi doğmuş ve bir çok Müslüman tarihçisi ortaya çıkmıştır. Bunun sonunda da bu tarihçiler, gerek içinde yaşadıkları devir ve toplumlar gerek kendileriyle çağdaş olan diğer toplumlar, nihayet ta yaratılıştan başlayarak kendilerine kadar olan dönemde ortaya çıkmış milletler

¹⁸⁸ Meriç, a.g.e.,s. 14

¹⁸⁹ İslam Ansiklopedisi, s. 446.

¹⁹⁰ İbn Haldun'un Mukaddimesi o zamanki devlet adamları arasında çok popüler ve ideoloji yaratan bir eserdir.” Meriç, a.g.e., s. 7.

¹⁹¹ İbn Haldun hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbn Haldun, “Mukaddime”, çev. Turan Dursun, Onur Y., Ankara: 1977, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İbn Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri Ve Tesiri*, Kenan Mat., İstanbul:1935, Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, Toplumsal Dönüşüm Y., 2. B., İstanbul: 1998, Ahmet Arslan, *İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., Ankara: 1987, Yves Lacoste, *İbn Haldun: Üçüncü Dünya'nın Geçmişi*, Tarih Biliminin Doğuşu, Çev. Mehmet Sert, Sosyalist Y., İstanbul: 1993.

üzerinde sistemli eserler kaleme almışlardır. Ancak bu tarihçiler arasında gerçek anlamda bir tarihçi olarak anılmaya değer pek az kişi çıkmıştır¹⁹².

İbn Haldun'dan önceki tarihçilik, yüzeysel, nakilci ve hikayeci bir tarihçiliktir. İbn Haldun ise tarihe ilkeler getirerek tarih felsefesini kurmuştur. İbn Haldun'a göre eski dönem tarihçilik:

*"... Dıştan bakılınca tarih eski günlerde ve devletlerden eski çağlarda geçen olaylardan haber veren bir bilim olmaktan öteye geçemez. Ağızdan ağza geçen sözler, öyküler anlatılır. Anlatılanlardan özdeyişler çıkarılıp sergilenir. Toplantı yerlerinde kalabalık belirdiği zaman bunlarla eğlendirilir dinleyenler."*¹⁹³

İbn Haldun'a göre büyük tarihçiler kuşağı göçüp gidince arkalarından kendilerine tarihçi denemeyecek olan gerek akıl gerekse karakter bakımından zayıf hatta aptal bir çömezler, taklitçiler sürüsü gelmiştir. Bu tarihçiler eskileri körü körüne tekrar ve taklit etmekten başka bir şey düşünmemişlerdir. Onlar zamanın değişmesiyle birlikte durumların da değiştiğini göz önünde tutmadıklarından kendi zamanlarının yanlış değerlendirmelerini, yorumlarını da eski tarih haberlerine eklemişlerdir¹⁹⁴. İbn Haldun'un amacıysa tarih ilminin yeniden saygınlığına kavuşturulması ve canlandırılmasıdır. İbn Haldun'un yapıtı, Arap edebiyatında, tarihi öykücülükten kurtarmak, muhakemeyi egemen kılmak ve tarihin yasalarını araştırmak için yapılan ilk ve biricik deneyim olmuştur¹⁹⁵.

Tarih anlayışına konu olarak umran ve toplumu alan İbn Haldun, toplumu etkileyen başta ekonomik olmak üzere coğrafi, siyasi nedenler üzerinde durur¹⁹⁶. İbn Haldun, uygarlık ile devleti kesin çizgileriyle ayıran ilk düşünür olmuştur. Eski tarihçilerin çoğu kendilerinin yaşadıkları düzenden başka toplum düzenlerinin bulunabileceğini bilmemelerinden ötürü uygarlık ile devlet kavramlarını karıştırmaktadırlar. İbn Haldun ise uygarlığın genel anlamını (umran) teorik bir

¹⁹² Arslan, a.g.e., s. 44, 45.

¹⁹³ Mukaddime I, s. 64.

¹⁹⁴ Arslan, a.g.e., s. 46.

¹⁹⁵ W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi'nden aktaran Turan Dursun, "İbn Haldun'un Temel Düşünceleri", *Bilim ve Ütopya*, Mart 1999, S: 57, s.16

¹⁹⁶ Mukaddime, s. 21.

temele oturtmuş, devlet (mülk) olgusunu da uygarlıkla karşılıklı etkileşimlerini dikkate alarak incelemiştir¹⁹⁷.

Toplumların yapısını dini görünse bile son derece rasyonel tutumla inceleyen İbn Haldun¹⁹⁸, Arapların rivayetçi tarihine pragmatik esaslar sokmaya çalışmış ve tarihin eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁹⁹. İbn Haldun'un zamanı algılayışına baktığımızda, tüm tarih felsefesinin döngüler üzerine kurulu olduğunu görürüz²⁰⁰. Döngüsel tarih anlayışını ise antik çağ tarihçilerinde de görmek mümkündür. Antik Yunan filozoflarında, Polybios ve Çiçero gibi Romalı düşünürleri devletin evrimini düz bir çizgi olarak değil, dairesel bir çevrim olarak nitelendirmişlerdir. Örneğin, Platon, Devlet adlı kitabında yönetim biçimlerini iyilikten kötülüğe, mutluluktan mutsuzluğa doğru giden bir dönüşüm çizgisinde ele almaktadır. Platon, bu sıralamasını Devlet Adamı adlı kitabında kısmen değiştirse de yönetimler arasındaki döngünün yeniden başa dönerek başladığını görülmektedir. Aristo'nun devlet felsefesi anlayışında da döngüleri görmek mümkündür. Platonda yönetimler hep daha kötüye gitmekteyken Aristo anlayışında kötü bir yönetimin ardından, doğru bir yönetim gelebilmektedir²⁰¹. Romalı düşünür Polybios'ta da çok belirgin şekilde bu döngüseliği görmek mümkündür.

İbn Haldun'un döngüsellik anlayışı ise nitelik ve nicelik olarak Antik Yunan düşünürlerinininkinden önemli farklılık içermektedir. İbn Haldun'un döngüleri onun tüm tarih ve devlet anlayışına egemen bir görünüm arzeder. İbn Haldun felsefesinden döngüler sökülüp çıkarıldığında İbn Haldun düşüncesinin bir orjinalliği de kalmaz.²⁰² İbn Haldun'daki döngüler kuramı onun devlet felsefesinin de temelini oluşturur. İbn Haldun'a göre devletlerin yaşamı tıpkı bireylerin yaşamları gibidir. Fertler gibi devletler de büyüme, gelişme ve çöküş devrelerini yaşarlar. Bu devrelere İbn Haldun "tavr" adını vermekte ve sayılarını da beş olarak belirlemektedir. Düşünür, bu

¹⁹⁷ Hassan, a.g.e., s. 271.

¹⁹⁸ Ortaylı, İmparatorluğun..., s. 22.

¹⁹⁹ Sözen, a.g.e., s. 46.

²⁰⁰ Mustafa Koçak, "İbn Haldun'da Devlet ve Toplumun Dönüşel Özellikleri", **Vecdi Aral'a Armağan**, KOÜHF D., S:2, Kocaeli :1999, s. 464 Döngüler kuramı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Koçak, "Eski Yunan-Latin Siyasal Yazınında ve İbn Haldun'un "Mukaddimesi"nde Görülen Döngüsel Süreçler Üzerine Düşünceler", **HfSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, İstanbul Barosu Y., S.6, İstanbul: 2003, ss. 171-180.

²⁰¹ Koçak, "İbn Haldun'da Devlet ve Toplumun Dönüşel Özellikleri", s. 482.

²⁰² Koçak, a.g.m., s.486.

tavırların zafer tavrı, istibdat tavrı, ferağ tavrı, müsalemet tavrı ve israf tavrı olduğunu belirterek israf tavrında devletin kaçınılmaz olarak yokolacağını savunmaktadır²⁰³.

Pirizade Mehmet Sabib'in yarım bıraktığı Mukaddime'nin tercümesini yapan Cevdet Paşa, geniş ölçüde İbn Haldun'un tarih ve devlet fikri etkisi altında kalmıştır. Özellikle İbn Haldun'un bedevi ve hadari yaşam anlayışından etkilendiğini açıkça görmek mümkündür. İbn Haldun'a göre toplumların kent yaşamına geçmeden geçirmek zorunda oldukları bir bedevilik dönemi vardır; ancak bedevilik tüketildikten sonradır ki yerleşik yani hadari yaşama geçilip uygarlığın gelişmesi mümkün olacaktır. Bedevi yaşam sürenler yaşamları boyunca sadece zorunlu ihtiyaçları için çaba gösterirler. Hadari bir yaşam biçimi olan şehir hayatı yani uygar yaşam ise aynı zamanda bozulmanın, çözülüş ve yıkılışında temel sebebidir²⁰⁴.

Cevdet Paşa da devletteki zayıflama ve çürümenin sebebi olarak Osmanlı Devleti'nin bedevi durumdan hazer ve uygar yaşama geçmesini ve bu dönemde görülen rehaveti, lüks yaşam merakı ile rüşveti gösterir. Cevdet Paşa, İbn Haldun'un şehir hayatını aynı zamanda çözülüş ve yozlaşmanın da yaşandığı bir devir olarak belirtmesini somut örneklerle Osmanlı Devletine de uygulamaktadır. Ona göre, *"Padişahların devamlı halife evinde/sarayda oturup vakit geçirmeleriyle hazer dinlenmeleri herkeste alışkanlık haline gelmiştir. Devlet ricali ve büyükleri İstanbul'da büyük binalar yapmış ve herkes döşeme dayama elbiseler giymeye başlayarak bunların giderlerini karşılamada da güçlüğe düşmüştür. Memurların giderleri gelirlerine göre kat kat fazla olduğundan çalma ve rüşvette de artış olmuştur. Mukataa, malikane ve zeamet sahipleri ağır bedeller karşılığı iltizama başvurmuşlar; mültezimler ise, verdikleri parayı çıkarmak için reayanın dayanamayacakları zülüm ve cefa uygulamışlardır. Bu sebeple taşra halkının çoğu vatanlarını terk etme yolunu tutmuş ve hatta diğer memleketlere göç etmeye başlamışlardır. Bu arada pek çok kimse de İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Bu göç dalgasıyla İstanbul'un nüfusu çok artmış yer kalmayıp bitişik binalar yapılmıştır.*

²⁰³ Koçak, Eski Yunan- Latin ..., s. 174.

²⁰⁴ Koçak, Eski Yunan-Latin...,s. 71.

Bitmek bilmeyen yangınlr ve nüfusun çokluğundan oluşan pis kokuların havayı kirletmesiyle hastalıklar ve yiyecek kıtlığı meydana gelmiştir²⁰⁵.”

Cevdet Paşa'ya göre her devlet zamanı gelince Bedevilikten kurtulup yerleşik hayata ve medeniyete geçmek zorundadır Çünkü bu tabiatın emridir. Hazer zamanında görülecek olan zayıflamanın önüne geçmek ve devletin yaşamasını sağlamak için bir takım tedbirlerin alınması gerklidir. Bunlar, fen ve san'atların çoğaltılması, ziraat ve ticaretin geliştirilmesi, askerlerin eğitiminin ileri usullerle gerçekleştirilmesidir. Görüldüğü gibi Cevdet Paşa alınacak tedbirlerle uygar yaşamdaki çöküşün önüne geçilebileceği inancındadır. Bu sebeple ona tamamıyla İbn Halduncu nitelemesi yapmak da doğru ve yerinde bir tespit olmasa gerek. Görüldüğü gibi her iki düşünür de, benzer siyasi olaylar içinde bulunmuşlar ve devletin çöküşten nasıl kurtulacağını araştırmışlardır. Ancak, Cevdet Paşa, İbn Haldun kadar katı bir determinist olmaktan çok iyimser bir devlet adamıdır. İbn Haldun'daki toplumsal gelişmenin durması anlamındaki devletin çökmesi hiçbir toplumun kaçınamayacağı genel bir yasadır. Cevdet Paşa ise bu kadar kötümser değildir. Çünkü O'na göre devlet güçlü olmak zorundadır. Her ne kadar çöküş dönemi tarihçisi olarak nitelense de Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin çöküşüne dair yorumlardan kaçınması ilgi çekicidir.

II. CEVDET PAŞA'NIN TARİH ANLAYIŞI

Cevdet Paşa'nın ana kaynağı kendinden önceki tarihçilerin eserleridir. Cevdet Paşa yararlandığı kaynakları belirtmiştir. Bunlar, Osmanlı vakanüvis ve tarihçilerinin eserleri, Farsça tarihler, Avrupa tarihleri, Kırım, Kafkasya, Arabistan gibi merkezden uzak yerler hakkında yazılmış tarihler vb..²⁰⁶

Kaynak olarak sadece arşivlerden değil kendinden önce gelmiş olan vakanüvislerden de özellikle Vasıf, Enver, Edib, Halil Nuri, Pertev, Asım, Şanizade ve Es'ad ve sırası geldikçe de Ceberti gibi Arapça kaynaklardan faydalanmıştır.

²⁰⁵ Tarih-i Cevdet, C. I, s. 99.

²⁰⁶ Meriç, a.g.e., s. 12.

Fransızca kaynaklardan ise uzak durmuştur²⁰⁷. Cevdet Paşa'nın o dönemin gözde dili Fransızca'yı bilmediği, bu konuda, çocuklarının da hocası olan Muallim Ali Şahbaz Efendi vasıtasıyla batı tarihinden yararlandığı ileri sürülmektedir²⁰⁸. Cevdet Paşa da Fransızca'yı gereği gibi öğrenemediğini şu sebebe bağlar:

*"...ol esnada Fransızca'yı te'allüm ile daha meşgul oldum. Lakin ol devirde elsine-i efranciyye okumak şî'ar-ı ulemaya münafi görüldüğünden bunu ihvan-ı tarikden mektum tutardım. Binaen-aleyh Fransızca'ya layıkıyla çalışamadım.."*²⁰⁹,

Görüldüğü gibi Cevdet Paşa da Fransızca'yı yeterince iyi öğrenememesinin sebebini medrese sınıfından olmasına bağlamaktadır. Meriç'e göre ise Cevdet Paşa'nın bir Batı dilini çok iyi bilmemesi bir noksanlık olarak değerlendirilmemelidir; zira buna ihtiyacı yoktur²¹⁰.

Cevdet Paşa, gibi her işittiğini kağıda döken ve tarih kitaplarını bir takım hurafelerle dolduran tarihçileri eleştirir²¹¹. Kendinden önceki vakanüvisler çeşitli tarihi belgeleri yayınlamış olmalarına rağmen, belgeleri değerlendirme konusunda hataya düşmüşlerdir. Cevdet Paşa'nın halefi olan Lütü Efendi dahi Tezakir-i Cevdet gibi önemli bir kaynaklardan yeterince yararlanamamış, Tarih-i Lütü adlı eserinde daha resmi ve yüzeysel bir üslup tutturmuştur²¹².

Cevdet Paşa'nın tarihe büyük bir önem atfettiğini görmekteyiz. O'na göre tarih bir merak konusudur ve çok eski geçmişi ve çok ileri geleceği bilme isteği insanın doğasında mevcuttur. Manevi olarak da insanın tarih bilmeye ihtiyacı vardır.

*"Devlet nizamının korunması, tarih ilmi ile eski usullerin bugünkü hale göre uygulamada çok faydaları görüleceğinden bazı ilim adamları tarih ilminin eğitim ve öğretimi önemle gereklidir, derler"*²¹³.

²⁰⁷ Bıçak, a.g.m., s. 17.

²⁰⁸ Sözen, a.g.e., s. 51.

²⁰⁹ Tezakir, 40 Tetimme, s. 21.

²¹⁰ Meriç a.g.e., s. 10.

²¹¹ Meriç, a.g.e., s. 12.

²¹² Ayrıca Lütü Efendi, Cevdet Paşa hakkında uygun olmayan sözler sarfetmiştir. Cevdet Paşa'nın Filibe'ye memuriyetinden söz ederken, "Cevdet Paşa Hazretleri bin lira harcırahından başka mütedahil maaşlarını da sekiz yüz lira olarak becerdi" diyerek selefine saygısızca bir tutum içerisine girmiştir. TEZAKİR, XVII., 1-12.

²¹³ Tarih-i Cevdet, s. 26.

Cevdet Paşa'ya göre tarihten beklenen yalnız bir olayın falan tarihte meydana geldiğini bilmek değildir. Bu nedenle tarih yazımında amaç "faide-i tarih" bilmektir²¹⁴.

Tarih, aynı zamanda devlet nizamının da korunması için önemlidir. Ayrıca tarih büyük ve önemli olaylardan meydana geldiği için güçlü bir muhakeme ile ifade edilmelidir. Olayların sebebini araştırmada küçük olaylar ve önemsiz gibi görünen faktörler de etkili olabilir, bunlar da incelenmelidir²¹⁵. Tarihini yazarken sade, açık ve herkesin anlayabileceği bir üslup kullanan Cevdet Paşa, böylelikle Türkçe'nin bir bilim dili olduğunu da ispat etmeye çalışmıştır²¹⁶.

Cevdet Paşa, kendinden önceki tarihçilere uymanın bir gelenek gereği olduğundan bahisle bu geleneğe uymak zorunda olduğunu belirtmektedir. Paşa, tarih yazarken küçük işlerin, büyük olayların arasına girerek olayların seyrini bozacağını, okuyan kimsenin zihninin karıştırıp dikkatini dağıtacağını belirtir. Ama dikkatli olanlar bu teferruat gibi görünen meselelerden bile yararlanabilirler²¹⁷. Cevdet Paşa, kaynak seçimi ve bunları kullanmadaki titizliği yanında olayların sadece cereyan şekillerini anlatmakla yetinmemiş, aralardaki sebep sonuç bağlantılarını ortaya koyarak anlatmaya çalışmıştır. Özellikle kurumların bozuluş sebeplerine önem verip bu bozulmanın tahliline girişmiştir²¹⁸. Cevdet Paşa, tarih çalışmaları ilerledikçe eski yöntemleri terkedip sorunları ve konuları vurgulayan, çeşitli eleştirisel kaynaklara dayanan yeni bir yöntemle yazmayı sürdürmüştür²¹⁹. Cevdet Paşa'ya göre tarihi olaylar bir sebep sonuç zincirinin halkalarıdır. Tarihi olaylarda tek bir sebebin değil de bir çok sebebin etkili olduğunu belirtmektedir.

²¹⁴ Bıçak, a.g.m., s. 24.

²¹⁵ İslam Ansiklopedisi, s. 446.

²¹⁶ Keskiöglü, a.g.m., s. 226.

²¹⁷ Sözen, a.g.e., s. 58.

²¹⁸ İslam Ansiklopedisi, s. 446.

²¹⁹ Shaw, Shaw, a.g.e., s. 98.

III. DEĞERLENDİRME

Osmanlıda modern tarihçiliğin Cevdet Paşa'nın sade bir Türkçe ile kaleme aldığı Tarih-i Cevdet ile başladığı kabul edilmektedir²²⁰. Ancak Neumann'a göre Cevdet Paşa modern anlamda bilimsel bir tarihçiliğin temellerini atmaya çalışmaz, sadece geleneksel vakanüvislik kurallarına karşı bir polemik oluşturur. "Akla yatkınlık ölçüsünde Cevdet Paşa, geçmişi aydınlatmak ve bugün ile yarın için uyarılarda bulunmak amacını gütmektedir"²²¹. Batıda aydınlanma felsefesiyle ortaya çıkan modernleşme olgusu, gecikmeli de olsa Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Tanzimatla birlikte Osmanlı Devleti planlı programlı bir dönüşüm geçirmiştir. Devlet gelenekleri üzerinde özellikle hukukun yeniden tanımlandığı bir zaman dilimi olan Tanzimat dönemine damgasını vuran devlet adamlarından birisi -şüphesiz en önemlilerinden- Cevdet Paşadır. Bu dönemde Cevdet Paşa'nın en büyük kaygısı yaşatılması, sürdürülmesi gereken bir devlet olgusudur²²². Bu yüzden İslam ve Hıristiyan medeniyetlerini mukayese ederek Medeniyet tarihçiliği yapmaktadır. Cevdet Paşa, İslam dünyasının 16. yüzyıl sonlarından itibaren gerileme dönemine girdiğini belirterek Osmanlı Devleti'nin çözülüşünü 17. yüzyıldan başlatarak devletin restorasyona değil reforma ihtiyaç duyduğu görüşündedir²²³. Bu yönden bakıldığında tutucu²²⁴ olarak yorumlanan Cevdet Paşa'nın aslında taklitçiliğe karşı olduğunu görebiliriz. İçinde yaşadığı dönem toplumda düzenin bozulduğu bir devirdir. Devlet kurumları ve işleyişindeki bozuklukları gerçekçi bir tavırla ele almış ve devlet kurumları hakkındaki teşhisi ve tedavi yollarını bir bütünlük içinde incelemiştir²²⁵.

Cevdet Paşa medeniyetin maddi şartlarını ortaya koyarken öncelikle toplumun toprağa yerleşik bulunmasını şart koşar. O'na göre medeniyet göçebe toplumlarda

²²⁰ Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Y., İstanbul: 1999 , s. 52.

²²¹ Neumann, *Amaç Tarih...*, ss. 160, 163.

²²² Mümtazer Türköne, "Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*, Vefatının 100. Yılına Armağan, Türk Diyanet Vakfı Y., Ankara: 1997 , s. 161.

²²³ İslam Ansiklopedisi, s. 446.

²²⁴ Kamurand Birand, "Türk Düşüncesinde Avrupalılaştırma Hareketleri", *A.Ü.İ.F. D.*, I-IV, Ankara 1959 , s. 99 "Cevdet Paşa ve taraftarları her bakımdan geçmişe bağlı ve her çeşit Batı tesirlerine karşı kapalıdır."

²²⁵ Meriç, a.g.e., s 97.

gelişemezdi. Cevdet Paşa ayrıca Orta Asya'yı medeniyetin beşiği olarak görmektedir²²⁶.

Batı ve doğu kültürü arasında ayırım yapan Cevdet Paşa ikisinin birbirinden ayrı olduğu görüşündedir. Bu yönüyle medeniyet tarihçiliği yapmaktadır. Örneğin Cevdet Paşa, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Rusya'daki Osmanlı tımar ve yeniçeri örgütleri model alınarak geliştirilen²²⁷. Strelitz Ordusu'nun kaldırılmasını karşılaştırmaktadır. Rusya bu olaydan sonra güçlenmişken Osmanlı'da aynı neticenin alınamamasına işaret eden Cevdet Paşa, bunun sebebini de bir benzetmeyle açıklamaktadır. O'na göre Strelitz Ordusu Rusya'nın omuzunda bir çıbanken Yeniçeri Ocağı Osmanlı'nın kalbinde bir yara idi. Daha sonra orduda ıslahatlar yapılmışsa da, Asakiri Nizamiye Ordusu, Yeniçeri Ocağı'nın açtığı gedikleri dolduramamıştır²²⁸.

M. Şakir Ülkütaşır'a göre Cevdet Paşa bugünkü anlamıyla bir tarihçi sayılmaz. O'na göre Cevdet Paşa, bu alanda ancak kendisinden öncekilere göre gerçekten değerli hatta çok büyük bir vakanüvistir. On iki ciltlik o büyük ve meşhur tarihi, eldeki vakanüvis tarihlerinin en önemlisi ve değerlisidir²²⁹. Ahmet Hamdi Tanpınar ise Cevdet Paşa'nın tarih anlayışının Mukaddime'sinin tercümesini yaptığı İbn Haldun'dan pek ileriye gitmediğini söylemektedir²³⁰. Cavid Baysun'a göre ise "Ahmet Cevdet Paşa bize müverrih sıfatıyla Tarih-i Cevdet'i, vakanüvis olarak da Tezakir-i Cevdet ile Maruzat'ı bırakmıştır²³¹."

Kendinden önceki tarihçilerden farklı bir anlayışının yolunu açan Cevdet Paşa, Katip Çelebi ve Münecimbaşı gibi tarihçi neslin son temsilcisi olmakla, eskiyle yeni tarihçilik arasında köprü vazifesi görmüştür. Tarih felsefesi ve metodolojisinde geniş ölçüde İbn Haldun'un etkisinden kalan Cevdet Paşa, İbn Haldun gibi tarihi olayların sebep ve sonuçlarını ele alarak tarihçiliğini göstermiştir.

²²⁶ Meriç, a.g.e., s.46.

²²⁷ Berkes, *Türkiye'de..*, s. 74.

²²⁸ Tezakir, 40 Tetimme, ss. 218-219.

²²⁹ Ülkütaşır, a.g.e., s. 21.

²³⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19.uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan K., İstanbul: 1976, s. 172.

²³¹ Cavid Baysun, "Cevdet Paşa Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. XI, İstanbul: 1954, s. 230.

Her şeyden önce Cevdet Paşa'ya göre tarih devletin devamlılığını sağlayacak bir güçtür. Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemi tarihçiliğini yazan Cevdet Paşa'nın İbn Haldun'un gelişmiş devletler için tespit ettiği çöküşün kaçınılmazlığından uzak durduğunu görmekteyiz²³². İbn Haldun felsefesinin “doğu toplumlarının durgunluğu üstünde esen siyasal siklonların tekrarlanıp durduğu, tavır döngülerinin (cycle) felsefesi” olduğu ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre O'nda çöküşün yolları görülür fakat kalkışın ve ileri gidişin yolu, kavramı, terimi yoktur. Ve bu yüzden İbn Haldun, Osmanlı Devleti'nin çöküşü sorunlarıyla ilgilenen Osmanlı tarihçilerini yarıyolda bırakmıştır²³³. Ancak buna karşın İbn Haldun'da eleştirilen toplumların kadenci bir döngünün sonunda ortadan kalkmaları düşüncesinin sanıldığı anlamda bir yok olma olmadığı adeta “her dökülüşte yenileşen” bir “denize dökülme” olduğu da söylenmiştir²³⁴. Cevdet Paşa ise kendine ait bir tarih ve devlet felsefesi geliştirmeyi bilmiş ve tutarlı bir düşünce çizgisi içinde olmuştur.

²³² Neumann, Amaç..., s. 150.

²³³ Niyazi Berkes, Türkiye'de..., s. 299.

²³⁴ Turan Dursun, Önsöz, Mukaddime, I. C., Onur Y., Ankara 1977.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CEVDET PAŞA'NIN DEVLET GÖRÜŞÜ

Cevdet Paşa 18. yüzyılda Osmanlı'nın yetiştirdiği önemli devlet adamlarından biri olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nde batılılaşma anlamında ciddi bir dönüşümün yaşandığı dönemde önemli hizmetlerde bulunmuş olan Tanzimat döneminin bu ünlü şahsiyetinin devlet felsefesi alanındaki görüşleri incelendiğinde ise genel olarak İbn Haldun'un izinden gitmek suretiyle devletin kökeni, menşei sorununa inerek kendine ve Osmanlı Devleti'nin yapısına özgü bir devlet anlayışı oluşturduğu görülmektedir.

I. DEVLETİN KÖKENİ

Devlet kelimesi arapça "d-v-l" kökünde gelmektedir ve insanlara mutluluk verici bir halin, kuvvetin, servetin, nüfuzun bir topluluktan diğerine dolaşması, dönmesi anlamındadır. Eski anlayışa göre devlet tıpkı bir altın top gibi elden ele geçen ve en kuvvetlinin inhisarına giren nüfuz ve iktidardır²³⁵. Kelime bu anlamıyla mevsimlerin değişimlerini anlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Arapça'da ilk dönemlerde, İngilizce'deki turn kelimesinin deyimsel kullanılmasına yakın bir anlam kazanmıştır. Kelimenin yaygın siyasi kullanımı Abbasi halifelerinin 8. yüzyıl ortalarında iktidara gelmeleri ile başlar. Daha çok Abbasilerin Ümeyyeleri halifelikten indirmesi ve halifeliği ele geçirmelerini anlatmak için kullanılmıştır. Bundan sonra hızla şimdiki modern anlamını kazanmaya başlamış ve önceki anlamını tamamıyla kaybetmiştir²³⁶. Sözcük dilimize başlangıçta bu asli anlamıyla girmiş zafer, galebe, şeref, ikbal, servet anlamlarında kullanılmıştır. Günümüzde kullanıldığı anlamına ise 19. yüzyılda ulaşmıştır²³⁷.

²³⁵ Muvaffak Akbay, *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, C. I, A.Ü.H.F. Y., Ar M., Ankara 1948, s. 219.

²³⁶ Bernard Lewis, *İslamın Siyasal Dili*, Çev. Fatih Taşar, Rey Y., İstanbul 1992, s. 59, 149.

²³⁷ Talip Türkan, *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, Ankara Okulu Y., 1. b., Ankara: 2001, s. 17.

Eski Yunanlılar devlete Polis adını verirlerdi. Çünkü o zaman şehirle devlet aynı kavramı ifade ederdi. Romalılar ise Res Publica veya Civitas sözcükleriyle devleti anlamlandırmışlardır²³⁸. Batı dillerinde ise durum vaziyet anlamını içeren latince status kökeninden gelen “etat, staat, stato, estado, state” kelimeleri bugünkü devlet tanımını ancak 16. yüzyıldan itibaren kazanmaya başlamışlardır²³⁹. Örneğin, Jean Bodin “etat” veya “estat” kelimesini kimi zaman cumhuriyet, kimi zamanda meşrutiyet veya demokrasi gibi belli hükümet biçimleri anlamlarında kullanmaktaydı²⁴⁰. Klasik İslam hukukunda ise devlet kavramı bilinmiş olsa da bu kavramı karşılayan herhangi bir terim geliştirilmiş değildir. İslam anlayışında İbn Haldun’da ise yöneten – yönetilen ayrımının kabul edildiği görülmektedir. İbn Haldun, Hz. Peygamber’in devletini ifade etmek için “ed- Devletü’l- İslamiyye” kelimesini kullanmaktadır²⁴¹. Aynı zamanda İbn Haldun, hükümdar, hükümdarlık onuru, hükümet etme, yönetme, yürütme, dünyevi otorite, devlet karşılıklarını veren “mülk” kelimesini de kullanmaktadır. Mukaddime’de mülk kelimesinden başka “dewle” ifadesi de yer almaktadır. Bu durum devletin mülkten farklı bir anlam taşır, biçimde geliştirildiği ve bağımsızlaştığını göstermektedir. İbn Haldun takipçilerinden olan Hacı Halife Katip Çelebi ise mülkü devlet olarak algılamaktadır²⁴². İbn Haldun düşüncesinde mülk ve medeniyet ancak şehirlilik aşamasında mümkündür. Mukaddime’de devlet ve hanedan kelimeleri tek bir dewle kelimesiyle karşılandığı görülmektedir²⁴³. Osmanlılarda da devlet sözcüğü hukuki bir tüzel kişilik olan kurumu ifade etmezdi. Devlet kelimesinden Arapçadaki anlamıyla feleğin çeberinin dönüşünün bazı kimseleri talihli kılması, güç sahibi haline getirmesi anlaşılırdı. Devlet Osmanlılarda çok sonraları bugünkü anlamını kazanmıştır. Genelde devlet kavramının, Osmanlılarda mülk sözcüğüyle karşılandığı görülmektedir. Mülk devletin sahibi olduğu güç ve bu gücün toprak üzerindeki görüntüsüdür²⁴⁴. Cevdet Paşa ise Osmanlı Devleti’ni ifade etmek üzere “Devlet-i Aliyye” tabirini kullanmaktadır²⁴⁵.

²³⁸ Akbay, a.g.e, s. 219.

²³⁹ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, Beta Y., 5. b., İstanbul 1998, s. 108.

²⁴⁰ Türcan, a.g.e., s. 28.

²⁴¹ Türcan, a.g.e., s. 30.

²⁴² Hassan, a.g.e., s. 299.

²⁴³ Neumann, Amaç Tarih., s. 172.

²⁴⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Y., İstanbul: 1969, Özeydin M., ss. 41-46.

²⁴⁵ Bkz. Tarih-i Cevdet.

Devletin kökeni ile ilgili kuramlara bakacak olursak bunların sayısının konumuzun kapsamı dışına taşacak kadar çok ve kapsamlı olduğu görülür.

Burada Cevdet Paşa'nın batı kaynaklı devlet teorilerinden ne kadar uzaklıkta olduğunu görebilmek amacıyla genel olarak batı dünyasında devlet kuramının algılanışına değinilecek ve daha sonra O'nun devlet fikrini daha iyi aydınlatılabilmek için İslam dünyasında ve Osmanlılarda devlete bakış açısı ele alınacaktır.

A. Batıda

Bugün anladığımız anlamda belli sınırlar içinde yerleşmiş insan topluluğunun ifadesi ve kurumsallaşmış siyasal bir örgüt olarak devletin 16. yüzyılda ortaya çıktığı görülmektedir. Devlet kavramı üzerine ilk çağlardan bu yana pek çok teoriler üretilmiştir. Platon ve Aristo'ya kadar dayandırılan devlet felsefesi, batı dünyasında yaşanan siyasal gelişmelerle birlikte gelişmiş ve kendi kuram ve kuramcılarını da yaratmıştır²⁴⁶. Buna rağmen sosyolojik ve tarihsel bakımdan devletin kaynağı ve doğuşu, kesinlikle çözümlenmiş bir sorun değildir. Özellikle aile, klan, kabile gibi ilkel insan topluluklarından devlet haline geçişin kesin nedenleri ve zamanı tespit edilememiştir. Bu durumda bir takım varsayımlara dayanmak ve bunlar içinde akla en yatanını seçmek en makul hareket olacaktır²⁴⁷. Bu alanda batı kaynaklı teoriler çoğunluktadır.

Devletin kökeni konusuna açıklık getirmek üzere geliştirilmiş bu görüşler, tarihin belli dönemlerinde belli amaçlar için kullanılmış ve devlet yapısı ve iktidarının sınırları sorunlarında politik tercihi açıklayıcı olmuşlardır²⁴⁸. Devletin kaynağı ve doğuşu hakkında pek çok teori bulunmaktadır. Bunlardan en önemlilerini sıralamak mümkündür. Bu sıralama pek çok görüşe göre değişmekte, teorilerden birkaçını gruplandırarak açıklayan yazarlar da bulunmaktadır. Yahya Kazım Zabunoğlu

²⁴⁶ Devletin menşei hakkındaki teoriler için bkz. Recai Galip Okandan, *Devletin Menşei*, Kenan Matbaası, İ.Ü. Y., İstanbul: 1945, eserin tamamı; Yahya Kazım Zabunoğlu, *Kamu Hukuna Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara: 1973, s. 47-72.

²⁴⁷ Zabunoğlu, a.g.e., s. 47.

²⁴⁸ A. Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, 5. b, Ankara: 1995, s. 11.

devletin menşei hakkındaki görüşleri 12 başlık halinde incelemekte²⁴⁹, Recai Galip Okandan ise devletin menşei hakkında ileri sürülen görüşleri 5 grup altında toplamaktadır²⁵⁰. Muvaffak Akbay da konuyu dört başlık altında incelemektedir²⁵¹. Şeref Gözübüyük, devletin menşei ve doğuşu ile ilgili görüşlerini devleti bir olgu olarak ele alan teoriler ve devleti iradeye dayandıran görüşler olmak üzere iki ana grupta toplamaktadır²⁵². Devleti açıklamak için en çok tercih edilen görüş ise sosyal sözleşme teorisidir. Bu görüşün temel prensibi devletin menşeinin bir sözleşmeye dayandığı ve bu sözleşmeden önce, insanların yaşamında, ortak bir otoriteye tabi olmadıkları, teşkilatsız bir dönemin bulunduğu fikridir. Bu hukuk dışı veya hukuk öncesi devre, tabiat hali denmektedir. Tabiat halinde bir kısım düşünürlere göre insanlar barış içinde özgür ve mutlu (John Locke) yaşamaktadırlar. Diğer bazı görüşlere göre ise insanlar doğal yaşam halinde son derece mutsuzdurlar ve tehlikelere açık bir şekilde (Thomas Hobbes) bulunmaktadırlar. Toplum Sözleşmesi kuramının en önemli temsilcilerinden J.J. Rousseau'ya göre ise tabiat bir nevi vahşet halidir. Bu devirde, insanların hayvanlardan farkı yoktur. İnsanların hayatlarındaki mücadele ise bireysel iradelerin toplamından oluşan genel iradenin neticesi olarak devletin oluşumuyla sona erecektir²⁵³. Tabiat halinin niteliği konusunda farklılıklar taşıyan sözleşmecî görüşlerin birleştikleri nokta ise günün birinde insanların doğal yaşam halinden toplumsal bir şekilde yaşamaya karar vermiş olmalarıdır. Toplum haline geçme, insanların aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle meydana gelmektedir. Bu sözleşmeye de toplum sözleşmesi adı verilmektedir²⁵⁴.

²⁴⁹ Zabunoğlu, a.g.e., ss. 48-70. Bunlar, Aileyi devletin temeli sayan görüş, İlahi ve dinsel kaynaklı devlet görüşü, İçgüdüsel görüş, Devletin kaynağını toplumsal sözleşmede bulan görüş, Devletin Kaynağını Metafizik temel dayandıran görüş, Salt hukuki açıdan devletin kaynağını açıklayan görüş, Devletin kaynağını ve doğuşunu kuvvet ve mücadele bulan görüş, Organzimacı görüş, Devletin kaynağı ve doğuşunu ekonomik kökenli olgu ve ilişkilere dayayan görüş , Leslie Lipson 'un görüşü.

²⁵⁰ Okandan, a.g.e., s. 13. Ayrıntılı bilgi için bkz. eserin tamamı.

²⁵¹ Akbay, a.g.e., s. 18.

²⁵² Gözübüyük, a.g.e., s. 10; Türcan, a.g.e., s. 35.

²⁵³ Zabunoğlu, a.g.e., s. 54.

²⁵⁴ Akbay, a.g.e., s. 20.

B. İslam Dünyasında

İslam düşünürleri ise varsayıma dayalı teoriler yerine, daha çok insan ve insan topluluklarının yapısına hakim olan doğal kanunları ve sosyal olguları temel alan fikirler geliştirmişlerdir²⁵⁵. İslam hukukuna göre hukukun kaynağı Allah'ın iradesidir. Devlet nizamında hakimiyet Allah'a aittir. Bu sebeple müslüman devletlerde tam anlamıyla bir yasama organı olmamıştır. Sadece Allah ve peygamberinin tanıdığı sınırlı yasama yetkisi kullanılabilir²⁵⁶. Bundan da İslamda gelişmiş bir kamu hukuku fikri olmadığı sonucu çıkmaktadır. İslam devletlerinde bu sebeple kamu işleri çoğu zaman örf adet kurallarına göre idare edilmiştir²⁵⁷. Bildiğimiz gibi İslam hukukunda egemenlik Tanrı'ya aittir. Peygamberin ölümünden sonraysa halifeler İslam devletini yönetmişlerdir. Tanrı egemenlik hakkını kimseye devretmediği için halifeler egemenlik hakkının doğrudan doğruya sahibi değildirler. Halife, peygamberin halefi olmak sıfatıyla, İslam esaslarına aykırı davranmamak koşuluyla İslam toplumunu yöneten, sınırlı yetkilere sahip bir devlet başkanıdır.

İslam devleti büyüyüp geliştikçe, Bizans ve Sasani hükümdarlarının mutlak yetkilerinin geniş ölçüde Emevi ve Abbasi halifeleri için örnek teşkil ettiğini görmekteyiz. Halifelerin siyasi güçleri azaldıkça dinsel yetkilerinin arttığını görmekteyiz. Aslında dinsel bir yetkileri olmadıkları halde İslam hükümdarlarına dinsel başkan gözüyle bakılmıştır²⁵⁸. Emevi kurumları altında İslamın hükümet kuramlarını belirleyen Hellen ve Sasani etkileri ile Arap gelenekleri zamanla yarı resmi bir yorum ortaya çıkarmıştır. Ancak hiçbir zaman anayasal bir hükümet teorisi oluşamamıştır. Abbasilerin yükselişiyle beraber toplum ve yönetimde Sasani gelenekleri kendini göstermiştir. İslam ideolojisinin Sasani ve diğer etkilere uyarlanmış olması bazı İslam düşünürlerince protesto edilmişse de bunlar cılız

²⁵⁵ Türkan, a.g.e., s. 40.

²⁵⁶ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, I. Cilt, Selçuk Üniversitesi b., Konya: 1989, s. 143.

²⁵⁷ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 10. b, Savaş Y., Ankara: 2002, s. 64.

²⁵⁸ Üçok, Mumcu, Bozkurt, a.g.e., s. 169

kalmıştır. Kısa bir zaman sonra Hilefetin, sona ermesiyle kuramsal olan iktidarını bile yitirdiği söylenecektir²⁵⁹.

C. Türklerde

Cevdet Paşa anlayışına uygun olarak Türkler'deki egemenlik ve devlet anlayışını İslam öncesi ve sonrası olarak iki kısımda ele almak uygun olacaktır. Türkler'de de egemenlik ve devlet sorgulanmayan, olduğu gibi kabul edilen kavramlardır.

1. İslam Öncesi Dönem

Türkler'deki egemenlik anlayışı Tanrısal bir egemenlik anlayışıdır. Gök Tanrı topluluk içinde bir aileye egemenlik hakkını vermiştir. Bu aile toplumu yönetmek hakkına sahiptir ve devlet de erkek üyelerinin hepsinin yönetimde hak sahibi olduğu bu ailenin ortak malıdır. Han ailesinin tüm erkek üyeleri egemenliğe sahip oldukları için bunların hepsinin de hukuk koymak ve yönetmek hakları vardır. Bunlar büyük hanın kendilerine verdiği toprakları istedikleri gibi yönetirler. Hanın kişiliği güçlü olduğu sürece devletin birliği de devam eder. Osmanlı hükümdarları da İslam ve Türk anlayışlarını birleştirerek yeni bir senteze varmışlardır. Osmanlı tarihinde, Osmanlı ailesinin büyük atası olarak Oğuz Han gösterilmektedir. Osmanlılar en eski Türk hükümdarının soyundan geldiklerini ileri sürerek mutlak egemenliğe sahip olduklarını göstermek istemişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'ten sonra devlet güçlenmiş ve padişah tam anlamıyla mutlak hükümdar olmuştur. Yavuz Sultan Selim'le beraber halife ünvanının alınması ise padişahın ülke içindeki otoritesini daha da güçlendirmiştir²⁶⁰.

2. İslamın Etkisi Altındaki Dönem

Osmanlı Devleti'nde devlet ve egemenlik anlayışları çok fazla sorgulanan kavramlar olmamışlardır. Modern devletteki siyasi ve hukuki kurumları açıklamak

²⁵⁹ Bağdat Kadısı Ebu Yusuf, Kitab el Harac adlı protesto içeren yapıtını Harun el Reşid'e ithaf etmiştir. A.K.S,Lambton, "İslam Siyasal Düşüncesi", Çev. Şükrü Hanoğlu, Ersin Kalaycıoğlu, İ.Ü.S.B.F Dergisi, Y. 1, S. 1, 1983, s. 183.

²⁶⁰ Üçok, Mumcu, Bozkurt, a.g.e., s. 170.

yetersiz sayılabilecek olan egemenlik kavramı Osmanlı için yeterli sayılmıştır. Osmanlı egemenlik kavramı İslam ve Türk anlayışlarının bir bileşimi sayılabilir. Egemenlik ve devlet felsefesi alanında Osmanlılar İslam uygarlığının mirasçısıdır. Ancak bu mirası kendi evrimlerine özgü koşulları ile yoğurmuş ve biçimlendirmişlerdir. Osmanlı Devleti, kuruluşu, idaresi ve esasları bakımından İslam dininin temellerine dayalı bir devlet olduğu için İslam devlet anlayışını da kısaca irdeleme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Eğitiminde ve yaşama tarzında İslam dininin etkilerini çok açık bir şekilde gördüğümüz Cevdet Paşa'nın düşünce sistemini oluştururken beslendiği kaynaklardan birini ve belki en önemlisini İslam felsefesi ile kültürü oluşturmaktadır.

Osmanlılar İslam hukukuyla önce egemenlik, meşruiyet anlayışı ve kamu hukuku sorunları düzeyinde karşılaşmışlardır. Egemenlik ve egemenliği meşru kılan ilkeler dışında Osmanlılar hayli işlenmiş bir devlet felsefesine sahiptirler. Mirasçısı oldukları uygarlıkların klasik kitaplarıyla kendi alimlerini tefsirlerinden oluşan geniş bir referans çevreleri mevcuttu. Hint-İran felsefesi ile Araplara ulaşan eski Yunan felsefesini Kuran ve Hadis ilkeleri çerçevesinde özümsemişlerdir²⁶¹. Osmanlı yazarları da özellikle 16. yüzyılda, devletin (mülkün) temelini teşkil eden adalet ilkesinin herkesin toplum içindeki yerini korumasıyla gerçekleşeceğini düşünmüşlerdir. Osmanlılarda da İslam hukuk sisteminde olduğu gibi adalet kavramına büyük önem verilmiştir. İslam düşünürleri de hükümdarın mutlak iktidarını yumuşatmak ve keyfi idareye kaymasını önlemek için adalet ilkesinin kutsallığını belirtmişlerdir²⁶². Siyasal yapıya bakıldığında devletin başında iktidarı miras yoluyla devralan bir hükümdar bulunmaktadır ve hükümdar temelde ilahi kaynaklı olan egemenliğin kullanıcısıdır. Bu yönetim tarzının batıdaki teokratik yönetimlerden farklarına bakılacak olursa, batılı teokratik yönetimin tipik örneği olarak Katolik Roma Papalık devletini görmek mümkündür. Burada en üstün dinsel-siyasal güç olarak Papa bulunmaktadır. Osmanlı halife-padişahlığı ise bir kilise ya da din hükümlerinden çok devlet hükümlerine dayanmaktadır. Din adamları devlet gerekliliklerinin görevlileridir²⁶³. Ayrıca Osmanlı padişahlarının tam

²⁶¹ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, İmge Y., 4. b., Ankara 2000, s. 90.

²⁶² Kapani, a.g.e., s. 84.

²⁶³ Nihat Bulut, a.g.e., s. 140.

anlamıyla otokrat olmadığını görmek mümkündür. Önemli konuları tartışırken padişahlar loncaları, çeşitli meslek örgütlerinin temsilcilerini de çağırırlardı²⁶⁴.

İşte Cevdet Paşa da böyle bir düşünsel tarihsel mirasın etkisi ve ünlü İslam düşünürü İbn Haldun'u kendisine rehber edinerek bir devlet ve toplum anlayışı geliştirmiştir. Osmanlı Devleti teokratik ve feodal yapılı bir devlet olarak gösterilmek istenmişse de bunun nedeni batı devlet ve din kurumları tarihinin Osmanlı tarihi için de doğru ve geçerli olduğu sanıdır. Oysa Avrupa tarihinde feodal rejim kapitalist ekonomi öncesi bir ekonomiye dayalı rejim olarak görülür. Liberal ve kapitalist olmayan uygarlıklar ise geri kalmış ülkeler olarak görüldüğü için bunlar gelişigüzel feodal olarak tanımlanmaktadır²⁶⁵. Buna karşın, feodal düzende bulunan ülkelerde feodalizmden kapitalist, liberal, anayasalı hukuk düzenine geçiş, ilk çıkış aşaması olarak ancak mutlak monarşilerin doğuşu ile başlayabilmiştir. Mutlak monarkların feodal düzenin geleneksel sınıfları ile olan çatışmaları boyunca bir yandan ulus denilen birimler gelişirken bir yandan da yasalı, anayasalı devlet rejimleri doğmuştur. Osmanlı düzeninde çağdaşlaşma süreci ise bundan farklı bir gelişim seyri izlemiştir. Osmanlı toplumu ulus yapısında olan bir toplum değildi ve şehirli sınıfa dayanan bir yapılanma da ortaya çıkmamıştır²⁶⁶. Bu yüzden ki Cevdet Paşa, batı medeniyeti ile Osmanlı medeniyetini karşı karşıya gelen iki sistem iki ayrı dünya olarak görmüştür. O'nun dünyasında biri diğeriyle kaynaştırılmazdı. Tanzimat çerçevesi içinde ikisi yanyana durabilirdi.

Kimi zaman yapılan Osmanlı düzenini teokratik bir düzen olarak tanımlama düşüncesinin de yetersiz olduğu görülmektedir. Oysa teokratik rejimlerin tersine Osmanlı'da din maslahatı değil devlet maslahatı başat güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Din adamları, hukukçu, öğretmen, propagandacı olarak devlet maslahatının yani devlet gerekliliklerinin görevlileridir²⁶⁷. Bunun en güzel örneği de Cevdet Paşa'nın din adamlığı sınıfından devlet gerekleri için vezirliğe geçişi

²⁶⁴ Roderic H. Davison, "The Advent of The Principle Representation in the Government of the Ottoman Empire", **Beginnings of The Modernization in The Middle East**, William R. Polk, Richard L. Chambers, The University of Chicago Press., Chicago: 1968, s. 97.

²⁶⁵ Berkes, *Türkiye'de...*, s. 24.

²⁶⁶ Berkes, a.g.e., s. 24.

²⁶⁷ Berkes, a.g.e., s. 26.

gösterilebilir. Çok yönlü bir kimlikle din adamı, hukukçu, öğretmen vasıflarını taşıyan bir devlet adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk İslam anlayışlarının bileşimi düşüncesinin yanısıra Osmanlı'da çağdaşlaşma olgusu çerçevesinde yararlı olacak bir kavram da gelenek kavramıdır. Gelenekçiliğin de egemenliğin kaynağı ve de ona geçerlilik kazandıran bir ilke olduğunu söylemek mümkündür. Zira Osmanlı rejiminin en önemli yanı dinsellikten çok gelenekselliklidir. Buna göre düzen Tanrı tarafından olduğu gibi konulmuştur. Değişmez ve değiştirilmemelidir. Devleti meşrulaştıran şey “kanun-i kadim” kavramıdır. Bu rejimin temel ilkesidir ve dinsel ilkeyle kaynaştırılmıştır. Padişah mahkamu padişahın tanrı tarafından seçilmiş olduğu anlayışına dayalıdır. Önemli ve geleneksel kutsallığı olan padişahın kişiliği değil işgal ettiği bu makamdır²⁶⁸. Osmanlılar, gelenekselliği “kanun-u kadim” ilkesi temellendirirken bu ilkeyi kimin koyduğunu göstermeye gerek görmemişlerdir²⁶⁹.

Daha sonraki tarihlerde, tahta geçen Osmanlı sultanları da tüm atalarını andıktan sonra veraset yoluyla hak kazanmış olarak padişah olduklarını ileri sürerlerdi. Yani hükümdarın yetkileri geleneksel olduğu sürece meşru sayıldığı anlayışını görüyoruz. Tamamen özel koşullar altında gelişen Osmanlı Devleti, şeriatı aşan bir hukuk düzeni geliştirmiştir. Buna imkan veren prensip ise örf yani hükümdarın yalnız kendi iradesine dayanarak şeriat çerçevesine girmeyen alanlarda kanun koyma yetkisidir. Osmanlılardan önce Türk İslam devletlerinde de hükümdarın iradesinden doğan ayrı bir hukuk prensibi yerleşmişti²⁷⁰. Bilindiği gibi İslam devletleri Kuran, sünnet, icma ve kıyasa dayalı şeriatla yönetilmekteydiler ve İslamiyete göre kitap ve sünnette çözümü bulunmayan sorunlar için müçtehid seviyesindeki bilim adamları kıyas yoluyla hükümler koyabilirlerdi. Teorik olarak imam yani bir toplumun siyasi-idari otoritesini elinde tutan kişi hüküm çıkarma hak ve yetkisine sahiptir. İslam hukukunda kamu ve anayasa hukuku alanlarında çeşitli boşluklar bulunmaktadır. Bu boşluklardan yararlanan İslam devletlerinde de devlet

²⁶⁸ Bulut, a.g.e., s. 140.

²⁶⁹ Niyazi Berkes, “Türkiye’de Çağdaşlaşma Olgusu”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Y., 1. b., İstanbul :1986, s. 149.

²⁷⁰ Halil İnalçık, “Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği”, *Doğu Batı, Düşünce Dergisi*, Yıl:4, S: 13; Ankara : 2000.

reisi sıfatıyla, hükümdarlar kamu menfaati ve adetlere uymuş olmak şartı ile devletin nizam ve teşkilatında ve idari usullerde, şeriatın esas hükümleri ile sarih bir şekilde çarpışmadan yenilikler yapmak hususunda kendilerini serbest bularak, bir takım yasalar yapmışlardır. Böylece İslam Devletlerinde dini- şer'i hukuk yanında siyasi otoritelerin koydukları bir örfi hukuk olmuştur.

“Adettendir ve daima böyle olmuştur” sözü kutsal bir karektere sahipti ve onu temsil eden kişiye karşı mutlak itaati emrederdi. Sultanın kanunlarında ve yazılı emirlerinde açıklık olmadığı takdirde ‘eskiden beri ne uygulanagelmekte ise’ o yapıldı. Geleneklerin hükümdarın mutlak keyfiliğinin sınırını da çizdiği söylenebilir²⁷¹. Çünkü, Osmanlı rejiminin en önemli yanı dinselikten çok gelenekselliktiir. Gelenekselliğin Osmanlı toplumuna bu kadar hakim bir ilke olmasının sebebi İslam hukukunun esas itibarıyla özel hukuka ilişkin olması, kamu hukuku alanında katı, kesin bir takım kurallar koymamış bulunmasıdır. Bu sebeple Türkler bu sahada gerekli kuralları kendi geleneklerine dayandırmak veya çağın ihtiyaçlarına uydurmak suretiyle yeniden imkanına sahip olmuşlardır²⁷². Osmanlı İmparatorluğu kurumlarının, İslam dünyası idari geleneğinde özel öneme sahip bir yeri olduğunu görmekteyiz. Bu geleneğin devamlılığı, Osmanlı İmparatorluğu sisteminin, İslam medeniyetinin ortaya çıkışından itibaren ilerleme içerisinde bulunan bir gelişmenin mahsulu olduğu ve ayrıca dikkate değer bir şekilde İslam öncesi köklere dayandığı anlamına gelmektedir. Bu gelenek klasik safhasını muhtemelen Osmanlı Devleti ortaya çıkmadan önce geçirmiştir. Osmanlılar bu sistemin daha da gelişmesini sağlayacak katkılarda bulunmuşlardır. Daha sonraki asırlarda son dönem geleneksel İslam dünyasının iki büyük imparatorluğu olan İran Safevileri ve Hind Moğolları çökerken, Osmanlı İmparatorluğu bu üçlünün en uzun yaşayanı olmuştur. Siyasi örgütlenmenin imparatorluk şeklinin açık bir şekilde artan yıpranmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu bu devletler içerisinde modernleşme çağına girmeksizin bu idari geleneğin tekamülünü devam ettiren tek devlet olmuştur. 19. yüzyılda Osmanlıların, İmparatorluğun gerilemesinin sonuçlarıyla ve yaşadıkları

²⁷¹ Halil İnalcık, “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber’in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, Çev. Kemal Aydın Akagündüz, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, S. 7, Bağlam Y., İstanbul :1994, s. 17.

²⁷² Vakur Versan, “Tarihte Türklerin İslam Hukukuna Katkıları”, *Onar Armağan*, Fakülteler Matbaası, İstanbul: 1977, s. 950.

dünyanın değişen şartlarıyla başa çıkmak için başlattıkları köklü reformlar, 20. yüzyıla kadar devam eden İslami idare geleneğinin 1000 yıllık gelişmesi ile türünün tek örneğini temsil eden bir köprü olmuştur²⁷³.

3. Tanzimat Sonrası Dönem

Tanzimattan sonraki dönemde klasik egemenlik anlayışında yumuşama olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda din etkilerinden sıyrılmış Locke, Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerin etkisi ile gelişmiş bir kamu hukuku anlayışı varolmamıştır. 19. yüzyılda, feodalitenin tarihe karıştığı ve sanayileşme hareketlerinin yaşandığı batıdaki fikir hareketlerinden, yapısı dinsel temele dayanan Osmanlı toplumu bihaber durumdaydı. Batıda ise toplumun dayanağı siyasal iktidarın sınırını belirlemektir. 1789 Devrimi ile hukuk önünde eşitlik, 1848 Devrimi ile de ekonomik anlamda eşitlik ilkeleri yerleşmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ise insan hakları doktrini 19. yüzyıl ortalarından itibaren belirmeye başlamıştır. Bu gelişmelerde ise batı uygarlık dünyasına katılma çabalarının büyük önemi bulunmaktadır²⁷⁴.

Tanzimatın sadece fermanlardan ibaret bir dönem değil, Osmanlı'nın tüm kurum ve siyasal yaşamında dönüşümlerin yaşandığı kendine özgü bir devir olduğu görülmektedir. Tanzimat'ta dikkati çeken bir özellik olarak kurullar eliyle karar alma tercihidir. Bu kurullar meclis adını taşısa da seçilmiş kurullar değil uzmanlık komisyonlarıydılar. Kanunlaştırma hareketleri yönünden ise hukuki meşruluk ve yasallık gibi temel hukuk kuralları bu dönemde bu dönemde ülkeye girmiştir. Bu dönemde Osmanlı'da kanun kavramı medeni bir içerik kazanmış ve geniş bir alan yeni yasalarla düzenlenmiştir. Egemenlik anlayışında da değişimler olmuş teokratik egemenlik ilkesi pratikte yumuşamaya başlamıştır. Örneğin Abdülaziz hattı hümayununda şariat sözcüğü yerine Kavanini mevzua (konmuş yasalar), ibad (kul) terimi yerine tebaa (uyruklar) sözcüklerini kullanmıştır. Çok daha çarpıcı bir örnek olarak Abdülaziz 1868'de Şura-yı Devlet'in açılış konuşmasında şunları söylemiştir.

²⁷³ Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıali (1789-1922)*, Çev: Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Y., 1994 İstanbul, s. 46.

²⁷⁴ Akın, 289.

“ Teşkilat cedide , kuvvei icraiye nin kuvvei adliye, diniye ve teşriiye den tefriki esasına müsteniddir.” (Yeni örgütlenme biçimi yürütme gücünün adliye “diniye” ve yasama güçlerinden ayrılığı temeline dayanır)²⁷⁵. Kuvvetler ayrılığı ile paralel olarak din-devlet ayrılığı yönünde bir eğilimin belirmeye başladığı görülmektedir.

Tanzimat Fermanlarının ortak özelliği, hükümdarın bireylere ihsanı şahane olarak bağışladığı belirli hakların herhangi bir genel özgürlük kavramıyla ilişkisi yoktur. 18. yüzyıl Avrupası'nın liberal ve demokratik düşünceleri Osmanlıda, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak batı kültürü ile temasa geçen aydınlar tarafından yayılmaya başlayacaktır. Bu aydınların birleştikleri düşünce çerçevesi ise iktidarın sınırlanması düşüncesidir. İstedikleri ise batılı tipe uygun meşruti bir rejimdir²⁷⁶.

Tanzimat Fermanı'nın devlet iktidarını ciddi şekilde ne hukuken de bireysel hak ve özgürlüklerle sınırlama noktasından hareket ettiği söylenemez. Bütün iktidarı kişiliğinde toplayan padişah, kendi iktidarını sınırlayacak hiçbir kurumun denetimine bağlı tutulmamıştır. Öngörülen kanunların düzenlemesinde padişahın etkisinden uzak kısmen de olsa halkın temsilcilerinden oluşan bir yasama organı da kurulmamıştır. Padişahın kendi iktidarını kendisinin sınırlaması hukuki değil ahlaksal bir değer taşır. Tanzimat Fermanı açtığı devrin başarısız olmasına rağmen daha sonraki anayasal gelişmelerde önemli bir köprü vazifesi görmüştür. Modernleşme konusunda ciddi düşüncelerin ortaya atılmasını sağlamış ve mutlak monarşiden meşruti monarşiye giden yolu açmıştır²⁷⁷. Tanzimat Meclisleri meclisli ve anayasalı bir rejim arayışlarının ilk deneyleri olarak nitelendirilmişlerdir²⁷⁸. Bu dönemde gelişen kurullar eliyle karar alma, merkezi devlet otoritesini padişahıta toplayan geleneksel yapıyı yumuşatmıştır. Padişahın yetkileri sınırlanarak, halife-sultanın Osmanlı Devleti'nin padişahı olmak durumundan, Osmanlıların padişahı olmak konumuna inmesi sağlanmıştır²⁷⁹. Her ne kadar eleştirilmiş olsa da din-devlet ayrımı, uluslaşma, anayasallaşma ve batılılaşma çizgisinde gidilecek yollar bu dönemde

²⁷⁵ Tanör, a.g.e., s.76

²⁷⁶ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi**, Say Yayınları, İstanbul: 1981, s. 171.

²⁷⁷ Hayati Hazır, “Tanzimat Fermanının Anayasa Hukuku Açısından Tahlili”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, **Prof. Dr. Jale Akipek'e Armağan**, Konya 1991, s.s.207.

²⁷⁸ Tanör, a.g.e., s.79.

²⁷⁹ Okumuş, a.g.e., s. 377.

açılmıştır. Cumhuriyet dönemine kadar bu yollar hiçbir zaman düz ve başabaş giden yollar olmayacaktır²⁸⁰.

II. CEVDET PAŞA'YA GÖRE TOPLUM VE DEVLET

İslam anlayışında devlet kavramını ifade eden tam bir devlet tanımı yerleşmiş olmasa da İbn Haldun (1332-1406), kelimenin teşkilatlanmış siyasal yapı olduğunu göstermektedir. Cevdet Paşa, devlet anlayışını açıklarken İbn Haldun'un devlet düşüncesinden geniş anlamda etkilenmesine rağmen Osmanlı devletinin kendine özgü yapısı nedeniyle devlete ilişkin farklı açımlar da getirmiştir. Cevdet Paşa'nın devlet hakkındaki düşüncelerini özellikle Tarih-i Cevdet'in giriş kısmında görmekteyiz.

Cevdet Paşa anlayışında devlet, sosyal bir hayatın gereği ve insanlar için doğal bir zarurettir. Önceki dönemlerde İslam düşünürleri de benzer bir şekilde devletin kökeni sorununu toplumsal ihtiyaç teorisi ile açıklama yoluna gitmişlerdir. İnsanların toplum oluşturmaları iradi değil yapılarının emrettiği bir zorunluluktur.²⁸¹ Cevdet Paşa'nın siyasi düşüncelerine bakıldığında eksenin hep devlet merkezli olduğu görülür. Ancak Osmanlı geleneğinde 19. yüzyıl gerçeklerine uyan bir devlet anlayışı bulunmaktadır. Örneğin bir Namık Kemal de devletle hükümet arasında bir fark görmemektedir²⁸². Gerçekten egemenlik, devlet gibi kavramların Osmanlı aydınları arasında terimsel bir karşılık bulmadığını çok kez birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Zira Avrupa siyasi tarihinden çok farklı bir çizgide gelişmiş olan Osmanlı Devleti'nin çok çeşitli köken ve kaynaklardan beslenmiş olduğu bir gerçektir. Türk geleneği, Bizans geleneği, İran, Arap İslam, Selçuklu devlet gelenekleri gibi. Cevdet Paşa doğu ve batı nedeniyetlerinin farklı kaynaklardan geldiğini kabul etmiştir. Örneğin, doğunun İslam öncesi ve sonrası olmak üzere ayrı ayrı incelenmesi gerektiğini belirtmiş, İslam dininin ve hukukunun tarihi kendi şartlarına göre biçimlendirdiğini yazmıştır²⁸³. Cevdet Paşa Avrupa tarihinden ve batı kaynaklı devletten habersiz değildir. Cevdet Paşa, Hristiyan

²⁸⁰ Berkes, *Türkiye'de..*, s. 176.

²⁸¹ Türcan, a.g.e., s. 40.

²⁸² Christoph K. Neumann, "Tanzimat Bağlamında Ahmet Cevdet Paşa'nın Siyasi Düşünceleri", *Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C. 1, İletişim Y., 3. b, İstanbul 2001., s. 86

²⁸³ İslam Ansiklopedisi, s. 446.

devletlerin egemenliklerinin aklın ürünü olan kanunlara dayandığı söylemektedir. Avrupa hükümetlerini ise dinsel ve maddi hükümet şeklinde kısım halinde ele alıp incelemektedir. Cevdet Paşa'ya göre dinsel hükümet Katolik olan Papa'nın yönetimidir ve tüm Katolik devletlerde Papa'nın egemenliği söz konusudur. Önceleri tüm Avrupa'ya bu tarz bu egemenlik hakim iken, Kralların Papalara karşı verdiği mücadele sonucu Papaların etkisi azaltılmıştır²⁸⁴. Görüldüğü Cevdet Paşa, batı siyasal tarihi içindeki dünyevi iktidar ruhani iktidar çatışmalarının sonuçları hakkında bir hayli bilgi sahibidir. Bu şekilde, Cevdet Paşa'nın batılı düşünceye ve kaynaklarına egemen olduğu görülmektedir. Cevdet Paşa, maddi hükümetleri ise üç kısımda incelemektedir. Mutlak hükümet, Meşrutî hükümet ve Cumhuriyet hükümeti. Yeniden Cevdet Paşa'nın Avrupa devletlerinin sınıflandırmasına bakılacak olursa, Cevdet Paşa Meşrutî hükümeti , Millet Meclisi'nin reyine uyan hükümdarın hükümeti olarak tanımlamaktadır. Bu da iki bölümden oluşmakta oluşmaktadır. Birincisi genel meşrutiyettir ve bu bütün halkın eşitliğine dayalıdır. Buna örnek olarak da Almanya ve İtalya'yı verir. Meşrutiyetin ikinci türü ise asalete dayalı meşrutiyettir. Buna da örnek olarak İngiltere'yı verir. Burada parlamento denen iki meclis vardır. Devletin vekilleri kral tarafından tayin edilmiş memurlar olup her işlerinde parlamentoya karşı sorumludurlar. Cevdet Paşa, İngiliz sistemini daha istikarlı bulmaktadır. Ancak Cevdet Paşa, Kanun-i Esasi'ye karşı bir devlet adamı olarak İngiltere sistemini tercih etme²⁸⁵ veya Osmanlı Devleti'yle bir ilişkilendirmesi yapma yoluna gitmemektedir. Cevdet Paşa, eserlerinde İngiltere'ye karşı diğer devletlere nazaran daha olumlu bir tutum içine girmişse de yeri geldikçe Osmanlı Devleti'ndeki pek çok karışıklığa bu devletin sebep olduğunu da vurgulamıştır²⁸⁶. Cumhuriyet hükümetinde ise bir hükümdar yoktur, birisi seçilerek kral gibi ülkeyi yönetir. Buna da örnek olarak Cevdet Paşa Amerika'yı verir. Fransa'yı ise daha uzun bir şekilde yer ayırarak incelemektedir. Fransa Devleti ilk önceleri mutlak bir hükümetken halk ihtilaliyle Cumhuriyet olmuştur. Emperyalist Napolyon Bonapart'ın ortaya çıkmasıyla ise yeniden mutlak hükümet şeklini almıştır. Devletin şekli Meşrutî hükümet olmak üzere kurulmuşsa da asıl görünüşü ile Mutlak hükümettir. Bonapart'tan sonra ise Meşrutî hükümete dönüş olmuştur. Bir ihtilal ile Napolyon'un dört senelik cumhurbaşkanı seçilmesine kadar bu böyle gitmiştir. Ancak halk arasında

²⁸⁴ Tarih-i Cevdet , s. 37.

²⁸⁵ Neumann, **Amaç Tarih...**, s. 178.

²⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tezakir II., s. 100 vd.

bir birleşme olmayıp kimi krallık, kimi de Cumhuriyet yanlısı olmuştur. Sonuçta Napolyon'un yönetimdeki dört senesi dolmadan imparatorluk onaylanarak Mutlak hükümet haline gelmiştir. Fransız İhtilali sırasında Nemçe (Avusturya) halkı da tam bir bağımsızlık isteyerek yönetimlerini Meşruti hükümete çevirmek istemişlerdir. Cevdet Paşa bunların herbirinden her gün bir fenalık beklenebilir²⁸⁷, demektedir. Görüldüğü üzere Cevdet Paşa Fransız İhtilali'ni onaylamamaktadır. Fransız İhtilali'nin getirdiği ulusçuluk akımının Osmanlı Devleti'ne de zarar vermekte olduğunun farkındadır. Bu yüzden Cevdet Paşa bu hükümet görüşlerinden hiç birisine Osmanlı Devleti'ni yerleştirmemektedir. O'na göre *"İslam hükümeti hilafet ve saltanatı içine alıp müslümanların imamı olan islam padişahı şeriatın koruyucusu olarak saltanatı yürütmektedir. Abbasi Devleti'nin sonlarına doğru İslam memleketlerinde meydana çıkan bütün ihtilallerden dolayı hilafet ve saltanat ayrılarak hilafet bir dini riyaset ve saltanat maddi riyaset haline geldiyse de sonraları Osmanlı Devleti'nin meydana çıkışı ile İslam milleti yeniden ilerleyerek asıl halini almıştır"*²⁸⁸. Cevdet Paşa düşüncesinde saltanat tartışılmayan bir gerçekliktir. Cevdet Paşa, padişah otoritesini sınırlayacak meşruti bir düzenleme taraftarı değildir²⁸⁹. O'na göre padişah ve halifelik dokunulmaz kavramlarıdır. Bazı yabancı gazetelerde Osmanlı hanedanı aleyhine çıkan yazılara cevaben saltanat ve hilafet savunması yapmaktadır. *"...Gerek hükümet-i mutlaka olsun gerek hükümet-i meşruta olsun bi'l-cümle düvl-i mütemeddinede hükümdarların her nev'i itirazdan salim ve her halde mukaddes olmaları intizam-ı devlet ve iktidar-ı hükümetce gayet mühim bir esas olup Zat-i şeyket-simat-ı hazret-i padişahileri gibi Saltanat ve Hilafet'i cami olan olan bir hükümdar hakkında bu esasın ne mertebe kesb-i ehemmiyet ve mukaddesiyet ettiğinin tafsiline hacet görülmez.."*²⁹⁰ Burada Cevdet Paşa saltanat ve hilafeti bünyesinde taşıyan padişahın, mutlaki veya meşruti yönetim şekillerinden hangisinde olursa olsun dokunulmaz bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Cevdet Paşa'nın özellikle Fransız Devrimi'nin kötü etkilerinden bahsettikten sonra yaptığı saltanat ve hilafet vurgulaması anlamlıdır. O'na göre Osmanlı monarkı halife olarak müslümanların başkanı, sultan olarak hristiyan halkın dünyasal hükümdarıdır²⁹¹. Hristiyan halkın Fransız Devrimi'nden sonra ivme kazanan uluslaşma akımları,

²⁸⁷ Tarih-i Cevdet, s. 39.

²⁸⁸ Tarih-i Cevdet, s. 39.

²⁸⁹ Neumann, *Amaç Tarih...*, s. 126.

²⁹⁰ Tezakir, 40 Tetimme, s. 270.

²⁹¹ Berkes, *Türkiye'de...*, s. 227.

Osmanlı siyasal hayatında dinsel tepkiye yönelişi rol oynamıştır. Aynı koşullar Müslüman Osmanlılar üzerinde ise Türk ya da Arap ulusçuluğu yerine İslamcılık eğiliminin güçlenmesi şeklinde kendini göstermiştir²⁹². Bu konuda belirtilmesi gereken bir husus da daha önce tartışılmayan Osmanlı hilafetinin batılı devletlerce irdelenmesi sorunudur. II. Abdülhamit devrine kadar bir sorun olarak ortaya çıkmayan hilafet kurumu, İngiltere tarafından özellikle Hindistan'da görev yapmış İngilizler tarafından, Osmanlı padişahlarının Kureyşli olmamaları sebebiyle karşı çıkılan bir simge olmuştur. Bu sebeple İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Hindistan'daki Müslümanların, Mekke Emiri'nin halifeliğini tanınmasını tercih etmektedir. Oysa Osmanlıda büyük saygı gören isimlerden olan Celaleddin Devvani ve İbn Haldun'a göre Halifenin müslümanların koruyuculuğunu yaptıktan sonra Kureyş kabilesinden olmasının önemi yoktur²⁹³. İbn Haldun Kureyşli olma koşulunda kamu yararı aramakta ve Kureyş'in bir zaman sonra asabiyetin zayıflamasıyla eski önemini yitirdiğini söylemektedir²⁹⁴. Cevdet Paşa'nın da aynı görüş doğrultusunda olduğunu görmek mümkündür. O'na göre devlet maddi ve dini riyasetin ayrılmadığı bir yapıdır. Cevdet Paşa, İslamı, ulusun varlığının ve benliğinin bir ifadesi olarak görmektedir. Osmanlı Devletini de bu nokta da İslam devletlerinin bir devamı saymaktadır. Gerçektende asabiyet anlayışında da göreceğimiz gibi Cevdet Paşa bir asabiyetin yıkılmasıyla yerine yenisinin geçtiğini ve bu bağlamda Osmanlıların da Selçukluların asabiyeti üstünde, İslam devletlerinin bir devamı olduğunu vurgulamaktadır.

Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet anlayışına bakıldığında ise Cevdet Paşa'nın toplumu, bir zorunluk neticesinde ortaya çıkan bir kurum olarak ele aldığı görülmektedir. Cevdet Paşa'ya göre insanlar medeni yaratılıştadırlar. Hayvanlar gibi tek başına yaşayamazlar. Bir araya gelip toplum kurmaya mecburdurlar. Cevdet Paşa anlayışında toplum İbn Haldun da olduğu gibi bir zorunluluktur. Ekonomik sebepler ve güvenlik ihtiyacı İbn Haldun' da toplumun oluşu sebebini belirleyen etkenlerdir. Tek başına besinini elde etmeye gücü yetmeyen insan gücünü kendi türünden

²⁹² Berkes, a.g.e, s. 155.

²⁹³ Tufan Bozdemir, "İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkması", **Hilafet Risaleleleri**, 1. C., Haz: İsmail Kara, Klasik Y., İstanbul: 2002, s. 39.

²⁹⁴ Mukaddime, C. II, s. 49.

olanlarla birleştirmelidir ki yardımlaşmayla ihtiyacı olan yiyeceği sağlayabilsin²⁹⁵. Gene yalnız başına yabancı ve yırtıcı hayvanlara karşı kendini savunamayan insan kendini korumak için de kendi türünden olanların yardımına muhtaçtır²⁹⁶. Ancak toplumsal yaşama geçildikten sonradır ki insanların bir düzenleyiciye²⁹⁷ bir otoriteye ihtiyaçları olur. İbn Haldun anlayışında görülen bu kademelenmiş toplumsal yaşamdan devlet aşamasına geçiş Cevdet Paşa'da ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Daha çok İbn Haldun'daki hazır saptamaların kullanılması yoluna gidilmiştir.

Cevdet Paşa, insan topluluklarını çeşitli sınıflara ayırmaktadır. Bunlar, kabile hayatı yaşayanlar, köylüler, kasabalılar ve şehir halkıdır. Kabile hayatı yaşayanlar, günlük yiyecek, giyecek ve yakacaklarını bulurlar. Ancak eğitim, öğretim gibi uygar toplumların yararlandıkları olanaklardan yararlanamazlar. Köylülerse, kasaba ve büyük şehir halkına göre uygarlıktan uzak kalan topluluklardır. Bu topluluğun en yüksek derecesi olan uygarlıksa Cevdet Paşa'ya göre devlet ve saltanat mertebesidir. Bir devletin koruması sayesinde insanlar korkusuzca ve insanca yaşayacaklar ve bu sayede olgunluk ve erginliğe ulaşacaklardır²⁹⁸.

Paşa'ya göre hem insanların anlaşma zorlukları hem de toplumların çıkarları nedeniyle sık sık devletlerarası savaşlar yaşanır. İçgüdüyle hareket eden bireyler belli tehlikelerden kurtulmak ve güven içinde yaşamak için devlet düzenini kurma gereğini duymuşlardır²⁹⁹. Bu sebeple insanlar özel ve genel haklarını bir devlete bırakarak onun otoritesine razı olmak zorunda kalacaklardır. Böylelikle Cevdet Paşa'da devletin varlık sebebi, insanların birbirlerinin haince saldırılarından, düşmanlardan ve yabancılardan korunma gayesi olarak görülmektedir. Devletin varlık sebebi "Birinci vazifesi ihkaak-ı hukuuk-ı ibad kaziyyesi"³⁰⁰dir. Burada Cevdet Paşa'nın devletin fonksiyonunu hukuk ve savunma ile sınırladığı tespitinde bulunabiliriz. Cevdet Paşa'ya göre her devlet ve milletin zaman geçtikçe bedevilikten kurtulup yerleşik hayata ve medeniyete geçmesi tabiatın bir emridir. Bir topluluğun

²⁹⁵ Mukaddime, s. 140.

²⁹⁶ Mukaddime, s. 141.

²⁹⁷ Hassan, a.g.e., s. 140.

²⁹⁸ Tarih-i Cevdet C. I, s. 33.

²⁹⁹ Bıçak, a.g.m., s. 27.

³⁰⁰ Tezakir 40 Tetimme, s. 90.

en yüksek derecesi olan uygarlık, devlet ve saltanat merhalesidir³⁰¹. Hazer zamanında görülecek olan zayıflamanın önüne geçmek ve devletin yaşamasını sağlamak içinse bir takım tedbirlerin alınması gerklidir. Bunlar, fen ve san'atların çoğaltılması, ziraat ve ticaretin geliştirilmesi, askerlerin eğitiminin ileri usullerle gerçekleştirilmesidir.

İnsanlar için doğal bir zaruret olan devlet kurmak fikri İbn Haldun'un devlet felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. İbn Haldun'a göre devletin varlık sebebi insanların ekonomik ve güvenlik ihtiyaçlarıdır³⁰². İbn Haldun'a göre toplumsal yaşam gerçekleştikten sonra insanlar başkalarının saldırganlıklarından kendilerini koruyabilmek için bir hükümete gereksinim duymuşlardır³⁰³. Devletin temelini güvenlik ihtiyacı üzerine şekillendiren Cevdet Paşa üzerindeki İbn Haldun etkisi bu şekilde açıkça görülmektedir. Ancak Cevdet Paşa devletin katettiği aşamaları İbn Haldun'da olduğu birbirinden ayrılmaz şekilde ele almamaktadır. Bedevilikten medenilik aşamasına ulaşmayı, insanların birbiriyle olan savaşlarına ve işbölümüne bağlayarak ele almasına rağmen Cevdet Paşa insanların toplum aşamasına geçişleri üzerinde fazla durmamış bu kavramı İbn Haldunda hazır bularak kullanmıştır.

Dikkatimizi çeken bir diğer nokta da Cevdet Paşa'nın devletin menşei hakkındaki görüşlerinin Avrupa Aydınlanma çağını hazırlayan ve toplum sözleşmecisi olarak bilinen bazı fikir adamlarının görüşleriyle olan benzerliğidir. Bunlardan, ünlü İngiliz düşünürü ve siyaset kuramcısı Thomas Hobbes'e göre (1588-1675) birbiriyle sürekli savaş durumunda olan insanlar güvenlik ve barış içinde yaşamak amacıyla kendi aralarında bir sözleşme yaparak devleti kurmuşlardır³⁰⁴. Hobbes'e göre insanlar arasında rekabet ve güvensizliğe dayalı sürekli bir mücadele vardır ve bu sebeple birbirleriyle sürekli savaşmaktadırlar. Böyle bir savaş ortamında doğal olarak güvenlik de olmayacaktır. Sürekli öldürülme tehdidi altında olan insanın hayatı da kısa, verimsiz ve zorluklarla dolu olacaktır. Herkesin herkesle savaş halinde

³⁰¹ Tarih-i Cevdet , s. 150.

³⁰² Arslan, a.g.e., s. 92.

³⁰³ Koçak, "İbn Haldun'da...", s. 457.

³⁰⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **Kral-Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, 2. b., İstanbul: 2000, s. 176.; Richard Tuck, "Thomas Hobbes: Kuşkucu Devlet", Çev. Mustafa Koçak, **Siyasal Düşüncenin Temelleri**, Alfa Y., 1. b., Bursa: 2001, ss. 127-144.

olduğu bir ortamda adaletten de sözedilemez. Barış ve güvenlik amacıyla insanların aralarında anlaşarak bütün hak ve yetkilerini devredecekleri bir egemen güce ihtiyaç vardır. İnsanların hencinslerinin saldırılarına ve haksızlıklarına karşı koruyacak, onların tarım, sanayi, teknik ve güzel sanatlar alanlarında gelişmelerini sağlayacak bu üstün güç devlet iktidarı olacaktır³⁰⁵. Cevdet Paşa'nın devletin varlık sebebi olarak gördüğü, insanların birbirlerinin haince saldırılarından ve düşmanlardan korunma gayesi Hobbes'da da devletin varoluş sebeplerinden birisidir. Ancak benzerlik bununla sınırlıdır. Çünkü Cevdet Paşa toplumsal bir sözleşmenin varlığından söz etmez. Gene ünlü İngiliz düşünürlerinden John Locke'a (1632-1704) göre insanlar önce doğal yaşam olarak adlandırılan bir dönem geçirmişler daha sonra yaptıkları sözleşme ile toplumu ve devleti kurmuşlardır. Locke'a göre doğal yaşam döneminde özgür ve eşit olan insanların tek sorunu herkesin doğal cezalandırma hakkını kendisinin kullanmasından kaynaklanıyordu. Bunun için de insanlar bir sözleşme ile yargılama ve cezalandırma yetkisini topluma vermişlerdir. Devletin tarihsel kökeni bu toplumsal antlaşmadır ve devletin kuruluş amacı da bu iki sebeple sınırlıdır³⁰⁶. Cevdet Paşa'nın devletin varlığını, korunma ve hukuk ile sınırlaması Locke'nin teorisine uygun gözükmektedir. Ancak Locke'nin sözleşme görüşü jandarma devlet anlayışını yansıtır. Cevdet Paşa'da ise böyle bir anlayışın belirtilerine rastlanmamaktadır.

18. yüzyıl Fransız aydınlanmacılarından Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ise toplum sözleşmesi ile insanların tüm haklarını devlete devrettiklerini belirtir. Bu şekilde insanların bütün hak ve özgürlüklerinden feragat etmeleri karşılığında devlet her ferdin canını ve malını müdafaa edecektir³⁰⁷. Şüphesiz, Cevdet Paşa da Rousseau ile boy ölçüşebilecek derinlikte bir bilgindir³⁰⁸. Demokratik, liberal ve ferdietçi felsefenin ürünü olan bu görüşler Avrupada burjuvazi denen ekonomik

³⁰⁵ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Y., 9. b., İstanbul: 2000, s. 38.

³⁰⁶ Mehmet Akad, Bihterin Dinçkol, *Genel Kamu Hukuku*, Der Y. ,Genişletilmiş 2. b., İstanbul: 2002, s. 96.

³⁰⁷ Tahsin Erdiç, Jean-Jacques Rousseau, Görüşleri ve Demokratik Sistem Üzerindeki Etkileri, *İ.Ü.H.F.M.*, C:XL, S.1-4, 1974, s.17.

³⁰⁸ Cevdet Paşa, Fransız İhtilalini incelemiş yıkıcı sonuçları hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Ancak Cevdet Paşa'nın yetersiz Fransızcası sebebiyle Rousseau 'yu bizzat okuma fırsatı bulamadığı ve bu yüzden Rousseau hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı ileri sürülmektedir. "Eğer Rousseau'yu okumuş olsaydı 19. yüzyılın bu ünlü pozitivist düşünürü hakkında mutlaka söyleyecek bir şeyleri olurdu.", İlber Ortaylı, *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*, "Kapamış Konuşması", s. 381.

gücü ticarete dayalı orta sınıfın siyasi iktidarı ele geçirmesine yönelik modern devlet teorileridir. Liberalizmin temellerini oluşturan bu görüşlere karşın, Cevdet Paşa'nın devletin kökeni hakkındaki görüşleri ise herhangi bir rejimin müdafaası değildir³⁰⁹. Benzerlik ise sadece toplumsal güvenlik ihtiyacının varlığı üzerinedir³¹⁰. Herhangi bir sözleşme teorisine Cevdet Paşa'nın düşüncelerinde rastlanmaz. Çünkü sonuna kadar karşı olduğu Kanun-i Esasi tartışmalarında da görülmüştür ki Cevdet Paşa'ya göre saltanat ve hilafetin meşruluğunu sağlamak için Batı düşüncesinin tabii haklar ve toplumsal sözleşme doktrinlerini şeriatın kendine özgü başka anlamları olan terimlerinden bükerek³¹¹ çıkarmaya gerek yoktur. Batıda egemen sınıf ile burjuvazi arasındaki mücadelenin sonucu olarak ortaya çıkan doğal haklar ve toplumsal sözleşme gibi düşünceleri, şeriatla uzlaştırmaya çalışma düşüncelerinin Osmanlı toplum yapısıyla bağdaşmayacağı ortadadır³¹². Gene benzer bir şekilde İbn Haldun ile İngiliz düşünürleri Hobbes ve Locke arasında da yaklaşım benzerlikleri saptanmıştır³¹³. Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet anlayışının büyük oranda İbn Haldun kaynaklı olduğunu görülmekte olduğuna göre aynı benzerlik şaşırtıcı bir saptama olarak karşımıza çıkmamalıdır.

Ancak Cevdet Paşa'nın tamamıyla bir İbn Haldun takipçisi olduğu da sanılmamalıdır. Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin menfaatleri sözkonusu olduğunda İbn Haldun görüşünden ayrılmayı da bilmiştir. Gerçekten de İbn Haldun'un Mukaddimesi'nin çevirisini yapan Cevdet Paşa'nın Tarih-i Cevdet'i incelendiğinde tarih, toplum ve devlet anlayışının İbn Haldun eksenli olduğunu görmekteyiz. İbn Haldun kadar katı bir mutlak determinizm görüşünü benimsemeyen Cevdet Paşa'nın herşeyden önce bir devlet adamı olarak, Osmanlı Devleti'ni sürdürülmesi gerekli bir olgu olarak ele aldığını görmekteyiz. Örneğin, bir Nizamiye mahkemelerinin kurulması sırasında ulemadan gelen eleştirilerle cevap olarak "örfi hukuk"a dayanarak bu muhalefeti susturmuştur. Cevdet Paşa bu konudaki tutumu İbn Haldun'un örfi hukuka cevaz vermeyen düşüncelerinden kesin çizgilerle bir kopma

³⁰⁹ Meriç, a.g.e., s. 26.

³¹⁰ Devletin temelini toplumsal sözleşmeye dayandıran teorinin köklerine ünlü İslam düşünürü Farabi'de de rastlanmaktadır. Ancak Farabi'de bu sosyal sözleşmenin mahiyeti hukuki olmaktan uzaktır. Orhan Hülagü, *Farabi ve İbn Haldun'da Devlet Düşüncesi*, Kurkambar Y., İstanbul: 1999, s. 39.

³¹¹ Berkes, *Türkiye'de...*, s. 298.

³¹² Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge K., 2. b., Ankara: 1999, s. 34.

³¹³ Koçak, "İbn Haldun'da...", s. 461.

olarak nitelenebilir. Cevdet Paşa düşüncesinde amaç devlete destek sağlamadır. Ulemanın örfü hukuku yorumlayışına baktığımızda ise İbn Haldun da dahil olmak üzere bir kısım ulema ayrı bir örfi hukukun varlığını meşru saymazlar. Onlara göre dört mezhep Şeri'ata kesin şeklini vermiştir ve her şey şeriat içinde çözümlenmelidir. Buna göre bir kısım ulemaya göre örf prensibi, şeriatın dışında kalan sorunlarda ve şeriatın tanıdığı caiz derecesindeki işlerde uygulanabilir. Bazı İslam hukukçularına göre ise örfi bir hüküm kıyas yoluyla konan bir hükümün önüne geçebilir. Fakat kuran, hadis ve icmayı aşamaz³¹⁴. Burada önem taşıyan husus Cevdet Paşa'nın genellikle İbn Haldun takipçisi olarak bilinmiş olmasına rağmen kendine ait bir düşünce sistemine de sahip olduğu gerçeğidir.

A. DEVLETİN UNSURLARI

1. Medeniyet³¹⁵

Cevdet Paşa medeniyeti ulaşılması gereken bir ideal değil bir toplumsal olgu olarak kabul etmekteydi³¹⁶. Cevdet Paşa, İbn Haldun'un bedevi ve hadari toplum ayrımını benimseyerek kendi devlet sistemine yerleştirmiştir. İbn Haldun anlayışında topluluklar bedevi ve hadari olmak üzere ayrılmışlardır. Bedeviler göçebe ve ilkel topluluklardır; hadari toplumlar ise medeni, şehirleşmiş, yerleşik düzene geçmiş toplumlardır. İbn Haldun, bedevilik halini insanların geçirmek zorunda oldukları ilk ve asli durum olarak görmektedir. İnsanlığın sonraki durumları bedevilikten doğmuştur. İki toplumun karşılaştırılması söz konusu olduğunda ise İbn Haldun bedeviliği hadarilikten daha üstün tutmaktadır³¹⁷.

Cevdet Paşa'ya göre her devlet ve milletin zaman geçtikçe bedevilikten kurtulup yerleşik hayata ve medeniyete geçmesi tabiatın bir emridir. Bir topluluğun

³¹⁴ İncalcık, *Osmanlı'da Devlet...*, s. 28.

³¹⁵ Medeniyet, Osmanlılarda ilk kez civilisation kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Reşit Paşa Türkçe karşılığını bulamadığı civilisationu "terbiye-i nas ve icray-ı nizamat" olarak tarif etmiştir. Cemil Meriç, Cevdet Paşa'yı İbn Haldun'un "umran" kavramı yerine medeniyeti kullanması sebebiyle eleştirmektedir. Ancak bugün medeniyet yerine sıklıkla kullandığımız uygarlık sözcüğünü ise tümünden temelsiz ve yakışsız bulmaktadır. Bkz. Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Y., 1. B., İstanbul: 1996, s. 85,86.

³¹⁶ Şerafettin Turan, "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, s. 14.

³¹⁷ Mukaddime, C. 1, s. 310.

en yüksek derecesi olan uygarlık, devlet ve saltanat merhalesidir³¹⁸. Cevdet Paşa'nın diyardan diyara dolaşan bir geline benzettiği medeniyetin oluşumu için önce devlet kurulmalıdır, böylelikle düşman korkusundan kurtulan insanlar, "ihtiyacat-ı beşerilerini tahsile", "kemalat-ı insaniyelerini tekmile" koyulurlar. Bu şekilde medeniyetin unsurları beşeri ihtiyaçların giderilmesi ve ahlak ve zeka bakımından olgunlaşma olarak belirmektedir³¹⁹. Ancak devlet tarafından gerekli tedbirler alınmazsa hazer devrinin ihtişamı uzun sürmez. Bilim, teknik, ziraat, ticaret, ordunun eğitimi ve disiplini ve çağın gereklerine ayak uydurulması gibi hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir³²⁰. Medeniyetle işbölümü arasında paralellik kuran Cevdet Paşa, devlet aşamasına geçildikten sonra toplumun ziraat, ticaret, memuriyet, askerlik gibi çeşitli meslek gruplarına ayrıldığını belirtmektedir. Bu iş bölümü sayesinde birlikte ilim ve sanayi de gelişmiş olacak ve böylece yüz kişinin zaruri ihtiyacını on kişi elde etmeye başlayacaktır. Zaruri ihtiyaçların giderilmesinden sonra sonra geriye kalan vakitler medeniyetin de günden güne ilerlemesini sağlamaktadır. Ancak belli bir zamandan sonra medeniyetle birlikte gelen sefahat ortamı toplum yapısında bozulmalara yol açacaktır. Şahsi menfaatler ve şahsi düşmanlıkların artmasıyla birlikte toplumu idaresi de zorlaşacaktır. Burada görev ise maharetli ve tecrübeli devlet adamlarına düşmektedir³²¹.

2. Asabiyet

Cevdet Paşa, asabiyet kavramını İbn Haldun'da hazır bularak almış ve Osmanlı Devleti'ne uyarlamıştır. İbn Haldun anlayışında bedevi örgütlenme biçimlerinde ortaya çıkan, bu seviyede yaşayan bir grubun üyelerini birbirlerine yakınlık duyguları ile birleştiren, onları dış tehlikeler karşısında grubu birlikte savunmaya ve korumaya iten ayrıca bu grup reisine, kendisine karşı duyulan saygıdan doğan temelde, ahlaki otoritesini veren şeye asabiye denmektedir³²². Bu yakınlık duygusunun temelinde de esas olarak yakın veya uzak bir kan bağılılığı

³¹⁸ Tarih-i Cevdet, s. 150.

³¹⁹ Cemil Meriç, a.g.e., s. 85.

³²⁰ Tarih-i Cevdet, s. 151.

³²¹ Tarih-i Cevdet, s. 34.

³²² Arslan, a.g.e., s. 114.

bulunmaktadır. İbn Haldun'a göre devlet, bu asabiyet enerjisiyle kurulacak ve gene bu enerji kaynağının zayıflaması ve kesilmesiyle bozulacak ve yıkılacaktır³²³.

Cevdet Paşa, asabiyet kavramını Osmanlı Devleti'ne uygulayarak onu "Türklüğe mahsus değişmez ve övünülecek karakter ve kahramanlık ile Arap dininin birleşimi" olarak tanımlamaktadır. İki asabiyeti kaynaştırmakta ve Osmanlı Devleti'nin, İslam toplumunu birleştirdiğini belirtmektedir³²⁴. Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışıyla İslam milletlerinin gücü tazelenmiş ve İslam toplumuna canlılık ve huzur gelmiştir. Cevdet Paşa'ya göre devlet bu asabiyetten doğmakta ve önceki asabiyetin enkazı üzerinde yükselmektedir. Bir asabiyetin yerini başka bir asabiyet almaktadır³²⁵. İslamiyetin ilk dönemlerindeki Arap asabiyeti bir süre sonra zayıflamıştır. Abbasiler devrinde aşırı rahata kavuşan Arapların devlet idaresiyle eskisi kadar ilgilenmemeleri sebebiyle önceleri sadece askerlik hizmetinde bulunan Türkler, devlet idaresinde yüksek mevkilere çıkmaya başlamışlar ve bir süre sonra ise saltanat tamamen Türklerin eline geçmiştir³²⁶.

Kabile asabiyeti, kuvvetli bir siyaset ve dini bir taassupla hareket eden Selçuklular,³²⁷ Arap asabiyetinin yerini almışlar ve onların zayıflamasıyla da Osmanlıların devri başlamıştır. Selçuklu saltanatının sona ermesiyle Osmanlı Devleti'nin yıldızı bütün İslamı aydınlatmıştır³²⁸. Cevdet Paşa'ya göre, Devlet-i Aliyye'nin asıl hamuru ve mayası ilk başlangıçta bir kabileden ibaret ise de Selçuklu Devleti'nin batması sebebiyle Anadolu yakasında bulunan Türkler soy birliği ile bu hamura karışarak devletin güçlenmesini sağlamışlardır³²⁹. Osmanlılar güçlü bir devlet kurarak dağınık bir durumda bulunan İslam ümmetini tek merkezde toplayarak diğer bağımsız Türk hükümetleri arasından dini ve kavmi iki asabiyeti kaynaştırarak sivrilmişlerdir³³⁰.

³²³ Koçak, "Eski Yunan-Latin...", s. 73.

³²⁴ Tarih-i Cevdet, s. 51.

³²⁵ Ümit Meriç, s. 32.

³²⁶ Meriç, a.g.e., s. 31.

³²⁷ Vecih Kevserani, **Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, Çev Muhlis Canyürek, Denge Y., İstanbul: 1992, s. 37.

³²⁸ Tarih-i Cevdet, s. 51.

³²⁹ Tarih-i Cevdet, s. 64.

³³⁰ Ahmet Zeki İzgöer, **Ahmet Cevdet Paşa**, Şule Y., İstanbul: 1999, s. 55.

Burada şöyle bir saptama yapmak mümkündür. Geleneksel Osmanlı tarihi, Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden önceki tarihlerinden tümüyle bahsetmemekte, onun yerine Oğuz Türkleri'nin bir kolu olan Kayı Boyu'nun şeceresini anlatmaktaydı. Cevdet Paşa'nın Araplarla Türklerin İslam dünyasını yöneten iki büyük ulus olduğu fikrini ortaya attığı 19. yüzyıl ortalarından itibaren ise bu anlayışın değiştiği söylenmektedir³³¹. Ancak Cevdet Paşa'nın Türk-İslam asabiyetini kaynaştırırken ulusçuluk anlamında bir yorum yaptığını söylemek güçtür. Ne Osmanlılık ne de erken bir Türk milliyetçiliği yapmamaktadır. Zaten Türk ulusçuluğu o tarihlerde bir siyasi hareket olarak varılmamaktadır. Hatta o dönemlerde bürokraside egemen olan Osmanlı grubu "Türk" ü aşağılayarak, kendisini Osmanlı saymayı tercih ediyordu. Bu düşüncede olanların dili Türkçe değil Osmanlıca, ve ülkesi de Türkiye³³² değil Osmanlı Devleti idi³³³. Cevdet Paşa ise Türk olduğunun farkındadır. Ancak çok uluslu çeşitli etnik unsurlardan oluşan imparatorluk bünyesinde bir unsuru öne çıkarma düşüncesinde değildir.

Konuyu daha iyi aydınlatmak amacıyla devletin maddi öğeleri olan ülke, egemenlik ve millet öğelerinden, millet kavramını biraz daha irdelemek gereklidir. Genel kamu hukukunun asli konularından biri olan devlet denen hukuksal, toplumsal ve siyasal kurum temel olarak üç ana öğeden oluşmaktadır. Öncelikle devletin bir ülkesi ve bu ülke üzerinde yaşayan insan topluluğu bulunmalıdır. Bu iki öğeyi birbirine bağlayan siyasal iktidara sahip egemenlik adı verilen manevi güç de devlet olgusunu yaratacaktır. Bu üç öğeden birinin bulunmaması durumunda devletten bahsetmeye de olanak yoktur. Bu alanda pek çok kuram ortaya atılmıştır. Objektif millet anlayışı adı verilen kuram, milleti ırk, din, dil birliğine dayalı bir topluluk olarak niteler. Elbette ki bu unsurlar milletin oluşmasında önemli birer etkendirler. Buna karşın hiç biri tek başına milleti tanımlamaya yeterli değildir. Örneğin, Türkler, Araplar ve İranlılar müslüman olmaları dışında başka bir ortak özellik taşımazlar³³⁴. 1882 yılında Fransız düşünür Ernest Renan'ın ortaya koyduğu

³³¹ Fatma Müge Göçek, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. 4, Milliyetçilik, İletişim Y., 2. b., İstanbul: 2003, s. 70.

³³² Türk ulusal bilinci gelişinceye kadar "Türkiye" adına rastlanmamaktadır. Daha yaygın olarak, Memalik-i Osmaniye, Devlet-i Aliyye, Devlet-i Osmaniye terimleri kullanılmaktaydı. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda...*, s. 95.

³³³ Davison, a.g.e., s. 77.

³³⁴ Akbay, a.g.e., s. 226.

subjektif millet anlayışına göre ise milleti oluşturan insanlar birbirlerine subjektif, yani elle tutulamayan, gözle görülemeyen nitelikte manevi bağlarla bağlanabilirler. Bunlar, mazi, amaç, hatıra, ülkü birliği, geçmişte yaşanan acılar, tehlikelere karşı ortak mücadele gibi unsurlardır³³⁵. Osmanlı Devleti'nin millet anlayışı ise Tanzimat dönemine kadar dinsel bölünmüşlüğü ifade etmekteydi. Her dinsel cemaat ayrı bir millet oluşturmaktaydı. Tanzimat'ın tek bir Osmanlı milleti yaratma çabası ise uluslaşma çağının hız kazandığı bir dönemde ayrılıkçı talep ve hareketleri daha da kolaylaştırmıştır³³⁶. Ayrıca Fransız İhtilali ertesinde ortaya çıkan milliyetler prensibine göre ise millet oluşturacak kadar gelişmiş her insan topluluğu kendi devletini kurma hakkına sahiptir. Bu prensip, Osmanlı imparatorluğu, Avusturya-Macaristan imparatorluğu gibi çok uluslu devletlerin parçalanması ve bazı devletlerin diğer devletlere müdahale etmelerini meşrulaştıran bir araç olarak görülmüştür³³⁷. Görüldüğü üzere Osmanlıda milliyet kavramı daha doğrusu Türk milliyetçiliği kavramı belirsiz ve karışık bir durum arz etmektedir. Cevdet Paşa'nın, Türk dilininin kullanımı, bilim dili haline getirilmesi yolundaki eserleri aidiyet olarak Türk kimliğinin bilincinde olduğunu gösterir. Ancak etnik bir kavram olarak Türk unsurunu öne çıkarma düşüncesine, Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığının sürmesinden yana olan Cevdet Paşa'da rastlanmaz³³⁸.

Cevdet Paşa Osmanlıların İslam asabiyetiyle Türk asabiyetini birleştirdiğini belirtmektedir. Önceleri Osman ve Orhan Beyler, Selçuklular'da görüldüğü gibi ailenin erkek üyelerine de egemenlik hakkı tanıdıktan devlet geliştikçe hükümdarın

³³⁵ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Y., 1. b., Bursa: 2001, s. 45.

³³⁶ Tanör, a.g.e., s. 88.

³³⁷ Akbay, a.g.e., s. 227.

³³⁸ Durumu daha açık bir şekilde gözlemleyebilmek için, Abdülhamit zamanında Avrupa'da bulunan bir Jön Türk'ün anılarındaki bir örneğe bakabiliriz. "*Birkaç arkadaşıyla Paris'te bir kütüphaneye devam eden bu Jön Türk'e kütüphane memuru bir gün sormuş:*

- *Siz nesiniz? Demiş. Bizimkiler bakışmışlar, hepsi birden:*

- *Müslümanız, demişler. Fransız:*

- *Bu, sizin dininiz. Milliyetiniz ne? Bizimkiler cevap vermişler:*

- *Biz Osmanlıyız, demişler. Adam gene tatmin olamış:*

- *Bu, sizin tabiiyetiniz. Fakat milliyetiniz nedir?*

-

Bakın, demiş, şuradakini görüyor musunuz? Ona sordum, "Ermeniyim" dedi. Bir de şurada oturan var; o da Rum olduğunu söyledi. Siz de Rum veya Ermeni olamazsınız ya!

Jön Türk bu hayali ya d अगरçek hikayeyi anlattıktan sonra

- *İşte o zaman Türk olduğum aklıma geldi der. Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Yön Y., 2. b., İstanbul: 2002, s. 48.*

mutlak yetkiye sahip tek kişi olması gerekliliği anlaşılmıştır. Orta asya egemenlik anlayışını İslam anlayışı ile bağdaştırmak isteyen Yıldırım Bayezit Mısır'daki göstermelik halifeyle haberleşerek Müslüman dünyasında söz sahibi olmayı amaçlamıştır. Fatih Sultan Mehmet ise İstanbul'un fethinden sonra Roma İmparatorları'nın imperium anlayışları benimseyerek merkezi, güçlü, mutlak yetkili, evrensel egemenliğe sahip bir hükümdarlık modeli yaratmıştır. Fatih'teki mutlak hükümdarlık modeli Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethedip oradaki göstermelik halifenin yetkilerini ele geçirmesiyle daha da güçlenmiştir³³⁹.

B. DEVLETİN AŞAMALARI VE SONA ERMESİ

Görüşlerinde İbn Haldun tesirini büyük ölçüde gördüğümüz Cevdet Paşa, İbn Haldun'un devlet felsefesinde olduğu gibi devletin ömrü ile ferdin ömrü arasında sıkı bir bağ kurarak devleti biyolojik bir varlık olarak ele almaktadır. Bireyler gibi devlet de büyüme, serpilme ve çökme devrelerini geçirecektir. Cevdet Paşa'da ve önderi İbn Haldun'un toplum ve devlet görüşleri arasındaki benzeyen ve ayrılan yönleri saptayabilmek için kısaca İbn Haldun anlayışına değinmek gerekmektedir.

Mukaddime'de devlet yaşamının çoğunlukla üç kuşağı geçemeyeceği belirtilmektedir. Bir kuşağın yaşam süresi de bir kişinin ömründe orta yaşa vardığı süre olan 40 yaştır. İşte sözü edilen üç kuşağın yaşam süresi bu şekilde 120 yıldır. Devleti yıkmak isteyenlerin bulunmaması halinde biraz aşağı biraz yukarı da olsa genellikle bu sınır aşılmaz³⁴⁰. İbn Haldun'a göre bu devrelerin birincisi olan gençlik döneminde, asabiyet en üst noktadadır. Bu kuşak atılganlık, saldırganlık gibi göçebe yaşamdan getirdiği özellikleri korumaktadır. Bu dönemde devlet seçkinleri iktidarı eşit bir biçimde paylaşmaktadırlar. İkinci kuşak olgunluk dönemidir ve birinci kuşaktaki güzel özellikler zayıflamaya başlamıştır. Göçebe yaşamdan yerleşik yaşamaya geçilmesiyle asabiyet bağları çözülmeye başlar. Artık bu kuşak başkalarına saldırma yerine onlara boyun eğmeye hazır hale gelmiştir. Üçüncü kuşakta ise göçebelik dönemi tümünden unutulmuş uygar yaşamın adeta çocuklaştırarak devlet

³³⁹ Üçok, Mumcu, Bozkurt, a.g.e., s. 170

³⁴⁰ Mukaddime, C. II, ss. 7-9.

korumasına muhtaç hale getirdiği bir toplum görülmektedir. Böylece yeni bir asabiyetin zemini hazırlanmış olmaktadır³⁴¹.

İbn Haldun Devlet'in geçirmek zorunda olduğu bu dönemlerin her birine "tavır" demek ve bunları beş grupta incelemektedir.

1. Zafer Tavrı: Bu dönemde henüz siyasi iktidarda bozulma görülmez ve asabiye bağı zirvededir.
2. İstibdad Tavrı : Bu dönemde bozulma başlamış, hükümdar ile devletin ele geçirilmesinde ona yardımcı olan diğer aşiret ve kabileler arasında bir uzaklaşma görülmektedir.
3. Ferağ Tavrı: Bu devirde hükümdarlar, devlet olanaklarından aile bireylerini, yardımcılarını ve çevrelerini yararlandırırlar. Mimari gibi güzel sanatlarda görülen gelişme ise hazeriliğin olgunluğunu yansıtır.
4. Müsalemme Tavrı: Barış içinde yaşama çağı olan bu devrede devlet çöküş aşamasına girmiştir.
5. İsrâf Tavrı: Devlet gelirleri israf içinde harcanarak, yetenekli devlet adamları görevden uzaklaştırılıp yerlerine işe yaramaz dalkavuklar getirilir. Devlet çökmek üzeredir, asabiye bağları güçlü yeni bir soy devleti ele geçirecektir³⁴².

Görüldüğü gibi İbn Haldun anlayışında devletin çöküşü önüne geçilmez mutlak bir son olarak kendisini göstermekte ve bu sondan kaçış mümkün olmamaktadır.

İbn Haldun'un organizmacı görüşüne paralel bir biçimde herkesin bir gelişme, öğrenme, gerileme yaşı olduğu gibi devletlerin de tıpkı insanlar gibi, insan benzeri olarak bu aşamaları geçirdiğini belirten Cevdet Paşa, gerekli tedbirlerin alınmasıyla devletlerin gelişme çağını doldurmadan yıkılmasının önlenebileceğini savunmaktadır. Cevdet Paşa'nın bu fikriyle İbn Haldun'un mutlak determinizm görüşünden ayrılarak kendine özgü iradeci bir bakış açısı geliştirdiğini söylememiz mümkündür. Ancak Tanzimat devrindeki reformların başarısızlığı daha sonra bu iyimserliği ortadan kaldıracak niteliğe bürünecektir.

³⁴¹ Koçak, s. 75.

³⁴² Koçak, "Eski Yunan...", s. 74.

Cevdet Paşa'ya göre her dönemin kendine özgü bir özelliği vardır. Bu yüzden her devrede o dönemin yapısına göre tedbirler alınmalıdır. Devletin gerileme devri bazen hissedilemeyecek kadar gizli olmakta bazen de apaçık görülmekte ve bu son halde alınacak tedbirlerle durumun düzeltilebilme olanağı bulunmaktadır³⁴³. Cevdet Paşa'ya göre de devletlerin her bir devresinin ömrü ortalama 100 yıldır. *“Yüz sene insan ömründe uzun bir süredir ve devlet için de ihtiyarlık vaktini ifade etmektedir. Her devlet ilk doğuşunda sade olmasına rağmen günden güne kuvvetlenir. İnsanın yemede, içmede, giyimde kuşamda ihtiyacı arttığı gibi bir devletin de zaman geçtikçe eski sadeliği kalmaz ve masrafları artar. Para sıkıntısının ortaya çıkması ve idarenin bozulmasıyla devlet gerileme sürecine girer”*.³⁴⁴

Cevdet Paşa, İbn Haldun'un tavrılar nazariyesini benimseyip Osmanlı Devleti'ne uygulamasına rağmen, çöküş tavrının alınacak önlemlerle durdurulabileceği inancında görülmektedir. Cevdet Paşa da devletteki zayıflama ve çürümenin sebebi olarak Osmanlı Devleti'nin bedevi durumdan hazer ve uygar yaşama geçmesini ve bu dönemde görülen rehaveti, lüks yaşam merakı ile rüşveti gösterir. Cevdet Paşa, İbn Haldun'un şehir hayatını aynı zamanda çözülüş ve yozlaşmanın da yaşandığı bir devir olarak belirttiği durumu, somut örneklerle Osmanlı Devleti'ne de uygulamaktadır. *Ona göre, Padişahların devamlı halife evinde/sarayda oturup vakit geçirmeleriyle hazer dinlenmeleri herkeste alışkanlık haline gelmiştir. Devlet ricali ve büyükleri İstanbul'da büyük binalar yapmış ve herkes döşeme dayama elbiseler giymeye başlayarak bunların giderlerini karşılamada da güçlüğe düşmüştür. Memurların giderleri gelirlerine göre kat kat fazla olduğundan çalma ve rüşvette de artış olmuştur. Mukataa, malikane ve zeamet sahipleri ağır bedeller karşılığı iltizama başvurmuşlar; mültezimler ise, verdikleri parayı çıkarmak için reayanın dayanamayacakları zulüm ve cefa uygulamışlardır. Bu sebeple taşra halkının çoğu vatanlarını terk etme yolunu tutmuş ve hatta diğer memleketlere göç etmeye başlamışlardır. Bu arada pek çok kimse de İstanbul'a gelip yerleşmiştir. Bu göç dalgasıyla İstanbul'un nüfusu çok artmış yer kalmayıp bitişik*

³⁴³ Tarih-i Cevdet , s. 37.

³⁴⁴ Tarih-i Cevdet, s. 36.

*binolar yapılmıştır. Bitmek bilmeyen yangınlar ve nüfusun çokluğundan oluşan pis kokuların havayı kirletmesiyle hastalıklar ve yiyecek kıtlığı meydana gelmiştir*³⁴⁵.

Cevdet Paşa da Tarih-i Cevdet’inde tıpkı İbni Haldun gibi devleti bir organizma saymış ve bu düşüncesini Osmanlı devletine uygulamıştır. Cevdet Paşa İbn Haldun’un devlete ilişkin basamaklı gelişim tablosunu izlemektedir. Birinci dönem, 1299’dan 1402’ye kadar geçen dönem, tüm düşmanların yenildiği, başarılı bir dönem olarak ele alınır. Bu dönem, bir taşra beyliğinden güçlü bir imparatorluğa dönüşüm sürecidir. Şeriata uygun adil bir yönetim ve disiplinli bir ordu bu dönemin belirgin özellikleridir. İkinci dönem, 1402’den I. Selim’in tahta çıkış tarihine yani 1512’ye kadar olan dönemdir. Bu dönemde başka hiçbir devletin üstüsinden gelemeyeceği fetret devri aşılmış, İstanbul fethedilerek İmparatorluk gerçek başkentini bulmuştur. İkinci yüzyıllık dilimin sonunda devlet yaşlı bir insan gibi yorulmaya başlamış ve bu yüzden Bayezid’in hükümdarlık devri sakin geçmiştir. Üçüncü dönem 1512’den 1594’e kadar olan dönemdir ve I. Selim’le başlar. Bu zaman diliminde huzur ve refah hakimdir. Saltanat ve halifeliğin birleştirilmesiyle İslam birliği yeniden yaratılmıştır. Cevdet Paşa bu dönemde Kanuni’nin batı seferini eleştirmektedir. Ona göre genişleme doğuya doğru devam etmeliydi. Ancak Kanuni’nin ölümüyle tarihte bir daha dünyaya bir daha geleyecek hükümdarlar silsilesinin tamamlandığını söyleyecektir. Kanuni’den sonra İmparatorluk çökme belirtileri gösterse de Sokullu Mehmed Paşa’nın gayretleriyle yoluna girmiştir. Ancak Kanuni’nin ölümünden sonra belirtiler yeniden su yüzüne çıkmıştır. Cevdet Paşa, geri kalan dönemi kısımlara bölmez. 1594-1774 arası dönem süregelen zorluklar ve bunların üstesinden geliş süreci içermektedir³⁴⁶.

Bu devirler ayrıntılı olarak incelenecek olursa, Cevdet Paşa’ya göre Osman Gazi devrinden Yıldırım Bayezit Han devrine kadar olan devir Devlet-i Aliyye ‘nin 1. devridir. Bu dönemde devlet bir sancak beyliği şeklinde iken yüz sene içinde kendini göstererek Allah’ın takdirine mazhar olmuştur³⁴⁷.

³⁴⁵ Tarih-i Cevdet s. 99.

³⁴⁶ Neumann, *Araç...*, s. 84; Tarih-i Cevdet, ss. 46-82.

³⁴⁷ Tarih-i Cevdet, s. 41.

Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda Timura yenilmesiyle devlet de duraklamaya girmiştir. Bayezid'den sonra oğullarının taht kavgasına düşmesiyle devlette karışıklık ve durma oluşmuştur. Cevdet Paşa'ya göre böyle acı bir darbe üzerine başka bir devlet olsa çoktan mahvolurdu. Ancak devletin temelleri sağlam olduğu için devlet ayakta kalmıştır. Taht mücadelesinden galip çıkan Çelebi Mehmet devleti yeniden eski sağlamlığına kavuşturmuştur. Böylece devletin 2. devresi başlamıştır. O'nun ölümü üzerine yerine oğlu sultan 2. Murat tahta geçti. O'nun zamanında Devlet-i Aliyye bir merteye daha da kuvvetlenip genişledi. Sultan 2. Mehmet Han'ın tahta geçip İstanbul'u fethetmesiyle Devlet-i Aliyye saltanat ve yükselişinin en yüksek seviyesine gelmiştir. Eğer İstanbul fethedilmeseydi Devlet-i Aliyye bu kuvvet ve kudreti elde edemezdi. Fatihin ölümü üzerine yerine Sultan Bayezid Han tahta geçmiştir³⁴⁸.

Çelebi Mehmet devrinden bu zamana kadar geçen 100 sene içinde devletin sindirici kuvveti ve parlak geleceği büyük ölçüde artmıştır. Kısacası Devlet-i Aliyye'nin tam yükseliş ve ilerleyiş devresi idi. Lakin 100 sene insana bir uzun ömür olduğu gibi devletler için de bir devir olup ihtiyarlık vaktinde insanın asabına zaaf geldiği gibi zaman geçtikçe hükümetlere de yorgunluk gelmesi bilinen şeylerdir. Ve ilk devrin sonunda 4. padişah olan Yıldırım Bayezid'in zamanında devlete gevşeklik gelmesi gibi işte bu 2. devrin sonunda 4. padişah olan II. Bayezid zamanında da fütühaça biraz durgunluk başlamıştır. II. Bayezid Han'ın saltanattan çekilerek yerine oğlu Sultan Selim'in geçmesiyle İslamın şan ve şöhreti en yüksek seviyeye çıkmıştır. Saltanatla hilafetin de toplanmasıyla Devlet-i Aliyye geleceği en yüksek seviyeye ulaşmıştır³⁴⁹.

Daha sonra Yavuz'un oğlu Kanuni Sultan Süleyman Hazretleri, hilafet ve saltanat tahtına geçmiştir. Sultan Süleyman Hazretleri babasının düşünüp yapmak istediklerinden çoğunu yapmıştır. Bu dönem Devleti Aliyye'nin en güzel ve şanlı zamanıdır. Ancak Yavuz Sultan Selim'in tuttuğu yol ilk önce İslam memleketlerini bir noktada toplamak ve İslam kuvvet ve şevketini büyüttükten sonra, batı ve kuzeye

³⁴⁸ Tarih-i Cevdet, s. 43.

³⁴⁹ Tarih-i Cevdet, s. 46.

yönelmek niyeti iken ondan sonra bu ince noktaya uyulmamış çoğu zaman Macaristan tarafı ile uğraşmıştır. Ancak Devlet-i Aliyye’ce içte ve dışta pek çok şanlı işler görüldü. Nice yeni memleketler fetholunarak Devlet-i Aliyye hudutları genişletildi. Lakin asıl toplulukların bu yeni memleketleri kucaklayacak ve elde tutacak tahammülü olmadığı için az zaman içinde hepsi elden giderek Devlet-i Aliyye asıl bulunduğu yere yani Yavuz Sultan Selim’in elde ettiği kuvvet ve genişliğe dönmüştür. Ama “Yavuz Sultan Selim’in tuttuğu yolda devam edilmiş olsaydı Devlet-i Aliyye’nin kuvvet ve büyüklüğü pek başka olmak lazım gelirdi”, diye yorumlanır³⁵⁰.

Cevdet Paşa’ya göre Osmanlı Devleti’nin ilk devirlerinde Yıldırım Beyazid ve 2. devrin sonunda Sultan II. Beyazid zamanında devlete bir durgunluk gelmiştir.. Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise çoğalan servetin sürüklediği dünya nimetlerinden yararlanma, zevk ve eğlenceye düşkünlüğün artmasıyla devlet gidişatında kötü gelişmeler görülmüştür. Kanun ve nizamlara riayet edilmemesi, padişah yakınlarının her işe karışmasıyla devlet yapısı bozulmuştur

Kanuni’nin ölümü ile yerine oğlu Sultan II. Selim geçmiştir. Sadaret makamında bulunana Sokullu Mehmet Paşa, Sultan Süleyman Han’ın ölümünün eksikliğini hissettirmeyecek surette devleti iyi bir şekilde idare etmiştir. Böylece Sultan Selim zamanı zararsız geçmiştir. Sultan II. Selim de ölünce yerine oğlu III. Murat geçmiştir. Sokullu Mehmet Paşa, üç padişahın saltanatı süresince 15 seneye varan sadaretinde devlet işlerini gayet güzel bir şekilde yürütmüştür. O’nun öldürülmesinden sonra Divanın da önemi kalmayınca kanun ve nizamlara riayet olunmaz oldu. Az çok nüfuz bulan padişah yakınlarının her işe karışmalarıyla devlet işleri ehil olmayanların elinde kaldı, devletin kuruluşu bozuldu, yer yer ihtilaller baş göstermeye başladı .Bu dönemi Cevdet Paşa, bu devir de böyle karışık bir halde son bulmuştur³⁵¹, diyerek tamamlamaktadır.

Ancak Cevdet Paşa, II. Mahmut Han ve Sultan Abdülmecid’in aldıkları tedbirlerle saltanat seceresine yeni bir gelişme ve hayat sağladıklarını

³⁵⁰ Tarih-i Cevdet, s. 48.

³⁵¹ Tarihi-i Cevdet, s. 69.

söylemektedir.³⁵² “Devlet-i Aliyye şeceresini evvela Şah Osman Gazi Hazretleri ekip kendisinden sonra gelenlerin yeni gelişme himmetleriyle terbiye olunup Kanuni Sultan Süleyman Hazretleri’nin zamanında yükseliş çağına ermiş ve sonra ihtilallerin karanlık ve kuşkulu günlerini kar muntazam ve kudretli oluşun, baharını görmüş ve bazı sarsıntılara uğrayarak fena bir hale gelmiş iken, II. Mahmud Han Hazretleri, elinde tututğu yükseliş meşalesi ile hükümet şeceresine musallat olan keder verici masrafları keserek Devleti bu zararlı sebeplerden temizledikten sonra onun hayırlı halefi zamanında adaleti sayesinde emin ve rahat olduğumuz ve iyi günlerini gördüğümüz Sultan Abdülmecid Han Hazretleri, aldığı bilgili tedbirlerle Saltanat şeceresine yeni bir gelişme vehayat sağlamıştır³⁵³.”

Devletteki bozulmanın sebeplerini sıralarken Cevdet Paşa aynı zamanda çözüm çarelerini de sıralamaktadır. Gelişim sürekli ve tabiatın bir gereğidir. Ancak bedeviler gibi kalınmış olsa demek de zamanın zorunlu hükümlerini inkar etmek demektir. Tabiatın bir gereği olan çöküşün önüne geçmek için reformdan uzak kalmamak gereklidir. 200 sene önce mükemmel olarak kabul edilen bir kanun, o tarihten sonra toplum yapısında görülen değişimler karşısında işe yaramaz hale gelebilir. Devletin bugünkü ihtiyaçlarına ve zamanın hükmüne göre idareyi uydurmak gerekmektedir³⁵⁴. Ancak Osmanlı Devleti’nin yaşaması ne yeniliklere karşı körcesine bir direnme ne de batının körü körüne takliidiyle sağlanabilir. Geçmiş batıdan alınacak taze bilimsel bilgilerle canlandırılmalıdır³⁵⁵.

III. DEĞERLENDİRME

Bu bölümde Osmanlı Devleti’nde devlete yüklenen anlamın batı geleneğinden oldukça farklı olduğu irdelenmiştir. Batı düşüncesinde günümüzde anlaşıldığı biçimde devlet kavramı feodal kalıntıların tasfiyesi, din kurumlarına karşı yürütülen mücadele ve burjuva sınıfının güç kazanmasıyla eş zamanlı olarak meydana gelmiştir. Oysa Osmanlı Devleti ise çok farklı kaynaklardan beslenen bir devlet anlayışına sahiptir. Bunun bilincinde olan Cevdet Paşa’nın, toplum ve devlet

³⁵² Tarih-i Cevdet, s. 82.

³⁵³ Tarih-i Cevdet, s. 82.

³⁵⁴ Tarih-i Cevdet, s. 125

³⁵⁵ Niyazi Berkes, Türkiye’de..., s. 235.

anlayışında da daima batı ve doğu medeniyetlerinin karıştırılmaması gerekliliği görülmektedir. Cevdet Paşa elbette batıdaki devletin gelişimini, ortaya çıkan çeşitli devlet tiplerini ve Fransız İhtilali'nin etkilerinin bilincindeydi. Her şeyden önce devlet gerekliliklerinin farkında olan Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti için zararlı olduğunu söylediği Fransız İhtilali'nin yıkıcı etkilerine karşı, İmparatorluğun dağılmasının önüne geçebilmek için halifeliğin ipine tutunmanın gerekliliğine inanmış bir insandır. Medresecilere göre yenilikçi, aşırı batı yanlılarına göre ise tutucu olarak eleştirilen Cevdet Paşa'yı daima Tanzimat dönemi yeniliklerinin, kanunlarının mimarı olarak görmek mümkündür.

Cevdet Paşa, toplumu ve devleti sorgulayarak devlet sorunları çerçevesinde yöneticileri, hukuki, adli kurumları, eğitimi, ekonomik yapıyı, tarihi, yenilenmenin gerekliliğini ve devletin amaçlarını incelemiştir³⁵⁶. Cevdet Paşa, toplum ve devlet anlayışını açıklarken İbn Haldun'un devlet düşüncesinden geniş anlamda etkilenmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin kendine özgü yapısı nedeniyle farklı açılar da getirmiştir. İbn Haldun anlayışına paralel bir biçimde toplumların oluş sebebini zaruret olarak belirleyen Cevdet Paşa, devleti de düzenleyici bir otorite olarak görür. Ve İbn Haldun'un asabiyet anlayışını Osmanlı Devleti'ne uygular. Ancak Cevdet Paşa'nın ileri sürüldüğü gibi İbn Haldun felsefesini salt entellüktüel bir hazla³⁵⁷ Osmanlı Devleti'ne uyguladığı görüşü gerçeği yansıtmamaktadır. Cevdet Paşa, İbn Haldun'un toplum ve devlet anlayışından bağımsız bir bakış açısı yakalamayı başarmıştır. Osmanlı Devleti'ni kavmi ve dini asabiyetin bir ürünü olarak gören Cevdet Paşa, Türkleri bu iki asabiyetin kaynaştırıcısı olarak görmekte ancak erken dönem bir Türk ulusçuluğu yapmamaktadır. Cevdet Paşa, İbn Haldun'un devletlerin mutlak bir şekilde gençlik, olgunluk, ihtiyarlık dönemlerini yaşadktan sonra çökeceklerine ilişkin döngüsünü Osmanlı Devleti'ne uygulamaktadır. Ancak döngüler kuramının devletlerin mutlak bir biçimde çöküşe uğrayacakları şeklindeki son kısmını Osmanlı Devleti'ne uygulamaktan kaçınmaktadır. Osmanlı Devleti'nden, "Ebed Devlet Aliyye" şeklinde söz eden Cevdet Paşa, önceleri Tarih-i Cevdet'inde devletin sonunu kesin bir çöküş olarak görmeyerek iyimser bir bakış açısıyla İbn Haldun'un mutlak determinizminden uzaklaşmıştır. Bu İbn Haldun felsefesinden bir

³⁵⁶ Bıçak, a.g.m., s. 54.

³⁵⁷ Neumann, a.g.e., s. 179.

kopuş biçiminde nitelendirilebilir. Ancak Tanzimat hareketlerinin başarısızlığını gördükçe Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtarılabilmesine ilişkin umutları giderek zayıflayan Cevdet Paşa'nın yeniden İbn Haldun anlayışına döndüğünü de ileri sürmek mümkündür. Bu aşamada Cevdet Paşa'nın gençlik, olgunluk ve çöküşten oluşan devlet teorisini, İbn Haldun'dan farklı olarak yüzyılların art arda sıralanması olarak değerlendirmek mümkündür³⁵⁸. Cevdet Paşa'nın bu umutsuzluğunu Tanzimatı dönemlere ayırmasında da gözlemlemek mümkündür. 1. dönem devre taşrada vahim sonuçlar doğuran merkezîyetçi süreçtir. 2. dönem iç düzen ve idarenin iyileştirilmeye çalışıldığı adem-i merkezîyetçi dönemdir. 3. devre ise bir değişimden sonra başlayan belirsizlikler ve kargaşa dönemidir³⁵⁹. Maruzat ve Tezakir-i Cevdet'te Tanzimatın ilk yıllarında taşıdığı ümitlerini yitirmiş yerine çok acı ifadelerle eleştirilerde bulunan bir Cevdet Paşa görülmektedir. Örneğin, 1856 tarihli Islahat Fermanı'nı Cevdet Paşa, "Ehl-i İslama bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür"³⁶⁰ ifadesiyle eleştirmektedir. Git gide artan dış borçlanma, müsriflik, şahsi çıkarların devlet çıkarlarının önüne geçmesi de Cevdet Paşa'nın gözünde Tanzimat'ın yara almasına sebep olan etkenlerdi³⁶¹. İdari bozukluklarla iktisadi bozuklukların iç içe olduğunu söyleyen Cevdet Paşa Tanzimat reformlarını işin esasına "taalluk etmediği" gerekçesiyle eleştirmektedir³⁶². Özellikle eleştirilerini maliye alanına yoğunlaştıran Cevdet Paşa, başarısız borçlanma ve yanlış para politikaları üzerinde durur. Mısır Valisi'nin borçlanma anlaşması için Babıali'den izin istemesi üzerine Cevdet Paşa "*umur-ı maliye, umur-ı dahiliyenin ruhu sayılmak gerektiğinden, yabancı bir devletin resmi memurunun yaptıklarının umur-ı mülkiyeye müdahale olacağı açıktır*" diyerek Mısır'ın dış borçlanma isteğine karşı olumsuz tutum almıştır. Burada da Cevdet Paşa'nın borçlanma politikasının sonuçlarını akılcı bir şekilde ele aldığını görmekteyiz³⁶³. Cevdet Paşa'nın, Rusya dışişleri bakanının Avrupa devletlerine yaptığı artık "hasta adam"ın çaresine bakılmasına ilişkin çağrıya Maruzat'ında yer verirken iyimser olacağını düşünmek pek doğru olmasa gerek. "*Bu esnada Düvel-i Avrupa, Devlet-i Aliyye'nin mukasemesi bahsini etmekde oldukları dahi duyuldu. Ve Rusya Hariciyye Nazırı süferay-i ecnebiyyeyi cem edüp: Devlet-i Osmaniyye bir*

³⁵⁸ Neumann, a.g.e, s. 182.

³⁵⁹ Tezakir, 40 Tetimme, s. 102.

³⁶⁰ Tezakir I., s. 67.

³⁶¹ Neumann, a.g.e., s. 200.

³⁶² Meriç, a.g.e, s. 163.

³⁶³ Tezakir II., s. 218.

*hastadır. Elimizde ölecek. Sonra avrupaca bir gaileyi mucip olacak. İşte görüyorsunuz ki hali günden güne fenalaşiyor. Evvelce bunun bir çaresine bakmalı...*³⁶⁴ Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Avrupa Devletleri Osmanlı'yı hasta adam olarak nitelendirmekte ve ortadan kaldırılmasını düşünmektedirler. Ancak tüm bunlara rağmen Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin çöküşe gideceğini hiçbir zaman açıkça dile getirmemektedir. İradeci görüşüyle Cevdet Paşa her şeyin düzeleceği inancındadır ya da inanmak istemektedir. Çünkü Cevdet Paşa'nın en büyük kaygısı yaşatılması, sürdürülmesi gereken bir devlet olgusudur³⁶⁵.

Tüm bunlardan sonra Cevdet Paşa nasıl anlaşılmalıdır? Ahmet Hamdi Tanpınar'ın dediği gibi ömrü boyunca yalnız ve tarafsız bir kişi olarak Cevdet Paşa tereddütlerin adamı mıdır³⁶⁶? Veya İlber Ortaylı'nın belirttiği üzere Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin yenilikçi heyecanını değil, ılımlılığını mı temsil ediyordu? Yoksa Kamuran Birand'ın dediği gibi her yeniliğe kapalı bir gerici midir? Cevdet Paşa, yaşadığı dönemin koşulları içinde değerlendirilmesi gerekli bir devlet adamıdır. Medrese çıkışlı Cevdet Paşa Tanzimat'ın dünyevi kanunlarının hazırlanmasında önemli roller üstlenmiştir. Şeri mahkemelerin ayakta duramayacağını anladığı için Medreselilere karşı Nizamiye mahkemelerinin yanında olmuştur. Bunun için de ünlü İslam bilgini Celalaettin Devvani'ye başvurduğu görülmektedir. Yukarıda Mecelle konusunda üzerinde durulduğu gibi çoğulcu yargı sisteminin sakıncalarını gördüğü için devletin ihtiyacı olan merkezî hukuk sistemini savunan Cevdet Paşa'nın, bütün Tanzimat dönemini içine sindirmiş bir devlet adamı olarak her zaman devletçi bir karakterde olduğu saptaması yapılabilir. Cevdet Paşa İslâmi mirasın tamamından değilse de, büyük bir kısmından vazgeçilerek devlet yönetimi, toplum ve kültürde Avrupa hayat yolunu benimsemek ve uygulamak için sarfedilen sürekli ve kararlı çabanın bir temsilcisidir.

³⁶⁴ Maruzat, s. 20.

³⁶⁵ Mümtazer Türköne, "Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi", *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu*, Vefatının 100. Yılına Armağan, Türk Diyanet Vakfı Y., Ankara 1997, s. 161.

³⁶⁶ Tanpınar, a.g.e., s. 165.

SONUÇ

“Ahmet Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Anlayışı” adlı bu çalışmada Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet anlayışı kamu hukuku bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. Cevdet Paşa'nın toplum ve devlete ilişkin vardığı sonuçların Türk kamu hukuku bakımından büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Hukuk alanında ortaya koyduğu eserler ise bugün bile güncelliğini korumaktadır.

Cevdet Paşa toplumun ve devletin ortaya çıkışını rasyonel bir şekilde ele alıp incelemektedir. Cevdet Paşa'nın toplumun ortaya çıkış sebebini insanların birarada yaşama zorunluklarına bağladığı görülmektedir. O'na göre medeni yaratılıştaki olan insanlar, hayvanlar gibi yaşayamayacakları için bir araya gelerek bir toplum oluşturmuşlardır. Cevdet Paşa, hem insanların birbirleriyle anlaşmalarının güçlüğü, hem de toplumların çıkarları nedeniyle sık sık devletlerarası savaşların yaşandığını söylemektedir. İçgüdüleriyle hareket eden bireyler, belli tehlikelerden kurtulmak ve güven içinde yaşamak için devlet düzenini kurma gereğini duymuşlardır. Bu sebeple insanlar özel ve genel haklarını bir devlete bırakarak onun otoritesine razı olmak zorunda kalmışlardır. Böylelikle Cevdet Paşa'da devletin varlık sebebi, insanların birbirlerinin haince saldırılarından, düşmanlardan ve yabancılardan korunma gayesi olarak görülmektedir. Cevdet Paşa'nın toplum ve devlet anlayışında İbn Haldun'dan etkilendiğini söylemek mümkündür. İnsanlar için doğal bir zaruret olan devlet kurma fikri İbn Haldun'un devlet felsefesinin de temelini oluşturmaktadır. İbn Haldun'a göre devletin varlık sebebi insanların ekonomik ve güvenlik ihtiyaçlarıdır. İbn Haldun anlayışında toplumsal yaşam gerçekleşikten sonra insanlar başkalarının saldırılarından kendilerini koruyabilmek için bir hükümete gereksinim duymuşlardır. Devletin temelini güvenlik ihtiyacı üzerine şekillendiren Cevdet Paşa üzerindeki İbn Haldun etkisi bu şekilde açıkça görülmektedir.

Cevdet Paşa'nın devletin menşesine ilişkin görüşlerini toplum sözleşmecisi olarak bilinen 19. yüzyıl aydınlanmacı düşünürlerinin fikirleriyle karşılaştırmak mümkündür. Cevdet Paşa ile toplumu ve devleti toplumsal sözleşme görüşü ile açıklayan düşünürler örneğin, Thomas Hobbes, John Locke ve J.J. Rousseau arasında bir benzerlik bulunmamaktadır. Demokratik, liberal ve ferdiyetçi felsefenin ürünü

olan bu görüşler, Avrupada burjuvazi denen ve ekonomik gücü ticarete dayalı orta sınıfın, siyasi iktidarı ele geçirmesine yönelik modern devlet teorileridir. Cevdet Paşa'nın devletin kökeni hakkındaki görüşleri ise herhangi bir rejimin müdafaası değildir. Benzerlik sadece toplumsal güvenlik ihtiyacının varlığı üzerinedir. Herhangi bir sözleşme teorisine Cevdet Paşa'nın düşüncelerinde rastlanmaz.

Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin oluşumunda İbn Haldun'dan aldığı bir kavram olan asabiyetin de önemini vurgulamaktadır. İbn Haldun anlayışında bedevi örgütlenme biçimlerinde ortaya çıkan, bu seviyede yaşayan bir grubun üyelerini birbirlerine yakınlık duyguları ile birleştiren kavrama genel olarak asabiyet adı verilmektedir. Cevdet Paşa ise asabiyet kavramını Osmanlı Devleti'ne uygulayarak onu "Türklüğe mahsus değişmez ve övünülecek karakter ve kahramanlık ile Arap dininin birleşimi" olarak tanımlamaktadır. İki asabiyeti kaynaştırmakta ve Osmanlı Devleti'nin, İslam toplumunu birleştirdiğini belirtmektedir. Ancak Cevdet Paşa'nın Türk-İslam asabiyetini kaynaştırırken ulusçuluk anlamında bir yorum yaptığını söylemek güçtür. Ne Osmanlılık ne de erken bir Türk milliyetçiliği yapmaktadır. Zaten Türk ulusçuluğu o tarihlerde bir siyasi hareket olarak varolmamaktadır. Çok uluslu bir devletin yıkılışını hızlandıracak bir unsur olan ulusçuluk fikri, Fransız İhtilali'nin tehlikelerinden uzun uzun bahseden ve devleti çöküşten kurtaracak çareler arayan Cevdet Paşa anlayışında yer almamaktadır. Çünkü Cevdet Paşa, Fransız Devrimi'nin Osmanlı tebaası içindeki Hristiyan milletlerin, ulus olmalarını hızlandıracağını öngörmüş ve bunun önlenmesi için çalışmıştır.

Cevdet Paşa, İbn Haldun'un organizmacı görüşüne paralel bir biçimde herkesin bir gelişme, öğrenme, gerileme yaşı olduğu gibi devletlerin de tıpkı insanlar gibi, insan benzeri olarak bu aşamaları geçirdiğini belirtmektedir. İbni Haldun'un üç kuşağı geçemeyen devlete biçtiği ömür 120 yıldır. Cevdet Paşa'ya göre de devletlerin her bir devresinin ömrü ortalama 100 yıldır. Cevdet Paşa bu düşüncesini Osmanlı Devleti'ne uygulayarak İbn Haldun'un devletin döngülerine ilişkin basamaklı gelişim tablosunu izlemektedir.

Ancak İbn Haldun'un Osmanlıdaki devamı olarak nitelenen Cevdet Paşa'nın körü körüne bir İbn Haldun takipçisi olmadığı, İbn Haldun felsefesinden ayrılan

noktalarının da bulunduğu saptanmaktadır. Cevdet Paşa'nın önceleri İbn Haldun'un döngüler kuramının devletlerin mutlak bir biçimde çöküşe uğrayacaklarına ilişkin kısmını Osmanlı Devletine uygulamaktan kaçındığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nden, "Ebed Devlet Aliyye" şeklinde söz eden Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'de devletin sonunu kesin bir çöküş olarak görmeyerek iyimser bir bakış açısıyla İbn Haldun'un mutlak determinizminden uzaklaşmıştır. Bunu İbn Haldun felsefesinden bir kopuş biçiminde nitelendirmek mümkündür. Ancak Tanzimat hareketlerinin başarısızlığını gördükçe Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtarılabilmesine ilişkin umutları giderek zayıflayan Cevdet Paşa'nın yeniden İbn Haldun'un devletlerin gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık devrelerini geçirdikten sonra mutlak bir biçimde sona ereceğine ilişkin anlayışına döndüğü söylenebilir. Bununla beraber, Cevdet Paşa'nın bunu yaşadığı dönemin özellikleri sebebiyle açık bir şekilde dile getiremediği varsayımını ileri sürmek de mümkündür.

Her düşünürü yaşadığı çağın bir ürünü olarak kabul edersek Cevdet Paşa da çelişkileriyle, gel gitleriyle yaşadığı Tanzimat döneminin bir ürünüdür. Cevdet Paşa'nın tarihe, topluma, devlete ve hukuka ilişkin düşünceleri bu dönemde şekillenmeye başlamıştır, denilebilir. Tanzimat, hukuk tarihi açısından da bir dönüm noktasıdır. Devletin adli teşkilatının yeniden yapılanması zorunluluğunun neticesinde başlanan kanunlaştırma hareketleri ve hukuk alanında yapılan pek çok düzenleme bu dönemde gerçekleştirilmiştir.

Cevdet Paşa'nın hukuk alanında yaptığı çalışmalarla laik devletin temellerini hazırlayan isimlerden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Tanzimatın genel niteliği olan ikici anlayış hukuk alanında da görülmektedir. Tanzimattan önceki dönemde dinsel hukuku uygulayan şer'îye mahkemeleri ile laik hukuku uygulayan mahkemeler ayrı ayrı var olmuşlardır. En büyük tehlike ise ülkede hukuk birliğinin sağlanmamasıdır. Bu da ülkeyi parçalanmaya götürebilecek kadar önemli bir etkidir. Cevdet Paşa'nın hukuk alanındaki çalışmalarında hep bu tehlikeyi bertaraf etme amacı görülmektedir. Laik yargının bizdeki ilk kurumları olan Nizamiye mahkemeleri Cevdet Paşa'nın eseridir. Nizamiye mahkemelerinin uyguladığı kanunlar din esasına değil vatandaşlık ve mülkiyet esasına dayanmaktaydı. Cevdet Paşa, dünyevi nitelikteki Nizamiye mahkemelerini, medrese ulemasına karşı

savunurken örfi hukuku dayanak almıştır. Cevdet Paşa, İslam hukukunda şeriat'ın ilgi alanı dışında kalan ve devlete yasa ve yargı yetkisi veren geniş bir alanın bulunduğunu belirtmiştir. Emeviler zamanında başlayıp asıl uygulama alanını Osmanlılarda bulmuş olan kanun ve kanunname adlı düzenlemeler padişahın iradesinden kaynaklanan dünyevi yani laik yasama faaliyetleri idi. Türkiye'de laiklik uygulaması örfi hukuk geleneğinin uzantısı ve modern biçimi olarak görülebilir. Osmanlıda güçlü ve köklü dünyevi bir kanunname geleneği bulunduğu için Cevdet Paşa devletin dünyevi yasama yetkisini şeriata göre hüküm veren ulemaya kabul ettirmek konusunda bir çabaya gerek duymamış, bu gelenek sayesinde yeni kanunlarla düzenlemeler kolayca yapılabilmıştır. Cevdet Paşa Nizamiye Mahkemelerini bu şekilde kabul ettirmiş ve aynı zamanda bu sayede Mecelle'nin de önünü açmıştır. Çünkü eğer Osmanlılarda şeriatın yanında din dışı bir kanunlar sistemi olmasaydı Mecelle kolaylıkla kabul edilemezdi. Cevdet Paşa'nın hazırladığı medeni kanun örneği sayılabilecek olan Mecelle, bizde vatandaşlık kavramına uygun ilk kodifikasyon olması bakımından önem taşır.

Her dinin ayrı cemaatler halinde kendi hukuklarına tabi olmaları, onların millet konumundan ulus olmaya geçişlerini kolaylaştırmıştır. Bu tehlikeyi önlemek amacıyla, Osmanlı Devleti, milletlerden oluşan parçalı, çok hukuklu sistem yerine Tanzimat Fermanı'yla ırk, din farkı gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlığı kavramını ortaya koymuştur. Bu anlayışa uygun bir biçimde, Mecelle, din ayrımı olmaksızın bütün Osmanlı vatandaşları için geçerli olmak üzere hazırlanmıştır. Mecelle, kanunların şahsiliği ilkesine yani şahısların inançlarına dayanan çok hukuklu sistem yerine, mülkilik prensibine dayanan ve böylece din farkı gözetmeden ülke içindeki herkes için geçerli olacak sistem ortaya koymuştur. Hukuk birliğine yönelik aynı zamanda toplumların uluslaşma sürecinin de bir boyutudur. Tek hukukluluk, Osmanlı Devleti'nin ayakta durabilmek için ulus olma çabasının bir ürünü olarak görülmelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern devlet yapısına geçebilmek amacıyla merkezi devleti yeniden inşa eden, modern bir bürokratik yapıyı oturtmaya çalışan reform süreci hukukta ve yargı birliğinin sağlanmasında kendini göstermektedir. Lozan'da da kapitülasyonların kaldırılması amacıyla Nizamiye mahkemelerinden ve Osmanlı'nın hukuk birliği yönünde çıkardığı Mecelle'den yararlanılması yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, laik devletin birden bire ortaya

çıkmadığını, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı hukuk mirasının temelleri üzerinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu mirasın arkasındaki isimlerden birisi de şüphesiz Cevdet Paşa'dır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. AHMET CEVDET PAŞA, **Tezahir**, 1-12, 13-20, 21-39, Tetimme 40, Yay: Cavid BAYSUN, TTK. Y., 3. b., Ankara: 1991.
2. AHMET CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, Düz: Dündar GÜNDAY, Sabah Y., [t.y.]
3. AHMET CEVDET PAŞA, **Maruzat**, Düz: Yusuf HALAÇOĞLU, Çağrı Y., İstanbul: 1980.
4. AĞAOĞULLARI Mehmet Ali, KÖKER Levent, **Kral-Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, 2. b., İstanbul: 2000.
5. AKAD Mehmet, DİNÇKOL Bihterin, **Genel Kamu Hukuku**, Der Y., Genişletilmiş 2. b., İstanbul: 2002.
6. AKBAY Muvaffak, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, Cilt 1, A.Ü.H.F Y., Ar b., Ankara: 1948.
7. AKYOL Taha, **Medine'den Lozan'a**, Milliyet Y., 7. b, İstanbul: 1998.
8. ARSLAN Ahmet, **İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Y., Ankara: 1987.
9. AYDIN M. Akif, "Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: 1986.
10. BARTHOLD W., İslam Medeniyeti Tarihi'nden aktaran Turan Dursun, "İbn Haldun'un Temel Düşünceleri", **Bilim ve Ütopya**, Mart 1999, S:57.
11. BAYSUN Cavid, "Cevdet Paşa Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dair", **Türkiyat Mecmuası**, C. XI, İstanbul: 1954.
12. BAYSUN Cavid, "Tezahir-i Cevdet Hakkında", **Tezahir 1-12**, TTK Y., Ankara: 1991, s. XII.
13. BERKES Niyazi, **Türkiyede Çağdaşlaşma**, Haz: Ahmet Kuyaş, YKY Y., 5. B., İstanbul: 2003.
14. BERKES Niyazi, "Türkiye'de Ekonomik Düşünün Devrimi, **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**, Adam Y., Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları, Adam Y., İstanbul: 1985.
15. BERKES Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Yön Y., 2. b., İstanbul: 2002.
16. BERKES Niyazi, "Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Edt: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Y., 1. B., İstanbul: 1986

17. BERKES Niyazi, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek Y., İstanbul: 1969.
18. BIÇAK Ayhan, "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci", **Ahmet Cevdet Paşa, Vefatının 100. Yılına Armağan**, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara: 1987.
19. BİRAND Kamuran, "Türk Düşüncesinde Avrupalılaştırma Hareketleri", **A.Ü.İ.F. D.**, I-IV, Ankara: 1959.
20. BOZDEMİR Tufan, "İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı Hilafetine Muhalefetin Ortaya Çıkması", **Hilafet Risaleleleri**, 1. Cilt., Haz: İsmail Kara, Klasik Y., İstanbul: 2002.
21. BULUT Nihat, Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi, Seçkin Y., 1. b., Ankara: 2003.
22. CİN Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150. Yılında Tanzimat**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK. Y., Ankara: 1992.
23. CİN Halil, AKGÜNDÜZ Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, I. Cilt, Selçuk Üniversitesi B., Konya: 1989.
24. CİN Halil, AKYILMAZ S. Gül, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniv. Y., 2. B., Adana 2000.
25. ÇAKIR Coşkun, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Y., İstanbul: 2001.
26. ÇAVDAR Tevfik, **Milli Mücadeleye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, Cumhuriyet Y. Tarih- Kültür Dizisi 204, İstanbul: 2001.
27. ÇAVDAR Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge K., 2. b., Ankara: 1999.
28. DANIŞMAN Zuhuri, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt. 13, Zuhuri Danışman Y., İstanbul: 1966.
29. DAVISON Roderic H., "The Advent of The Principle Representation in the Government of the Ottoman Empire", **Beginnings of The Modernization in The Middle East**, William R. Polk, Richard L. Chambers, The University of Chicago Press., Chicago: 1968.
30. DAVISON Roderic H., **Osmanlıda Batı Tesiri**, Çev. D. Mehmet Burak, İletişim Y., Adana: 1997.
31. DAVISON Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876)**, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Y., İstanbul: 1997.
32. DURHAN İbrahim, "1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları", **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt VI., S: 1-4, Erzincan: 2002.

33. ENGELHARDT, **Tanzimat ve Türkiye**, Çev: Ali Reşat, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul: 1999.
34. DİNÇKOL V. Bihterin, **Atatürk Devrimi**, Der Y., İstanbul: 20001.
35. DURSUN Turan, **Önsöz, Mukaddime I. C.**, Onur Y., Ankara: 1977.
36. ERDİNÇ Tahsin, Jean-Jacques Rousseau, Görüşleri ve Demokratik Sistem Üzerindeki Etkileri, **İ.Ü.H.F.M, C:XL, S.1-4,1997.**
37. FATMA ALİYE HANIM, **Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı**, Sad: Metin Hasırcı, PınarY., İstanbul :1994.
38. FİNDİKOĞLU Ziyaeddin Fahri, **İbn Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri Ve Tesiri**, Kenan Mat., İstanbul:1935.
39. FINDLEY Carter V., Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıali (1789-1922), Çev: Latif Boyacı, İzzet Akyol, İz Y., İstanbul: 1994.
40. GÖÇEK Fatma Müge, "Osmanlı Devleti'nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, Milliyetçilik, İletişim Y., 2. B., İstanbul: 2003.
41. GÖZE Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Y., 9. b., İstanbul:2000.
42. GÖZLER Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Y., 1. b., Bursa: 2001.
43. GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, 5. b, Ankara: 1995.
44. GÜR Refik, **Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle**, Sebil Y., 3. b., İstanbul: 1993.
45. HALAÇOĞLU Yusuf, "Maruzat'a Dair", Maruzat, s. XIV.
46. HALAOÇLU Yusuf, AYDIN Mehmet Akif, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cevdet Paşa maddesi, Cilt 7, İstanbul: 1993.
47. HAZIR Hayati, "Tanzimat Fermanının Anayasa Hukuku Açısından Tahlili", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Jale Akipek'e Armağan, Konya :1991.
48. HÜLAGÜ Orhan, **Farabi ve İbn Haldun'da Devlet Düşüncesi**, Kırkambar Y., İstanbul: 1999.
49. HASSAN Ümit, **İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Toplumsal Dönüşüm Y., 2. B., İstanbul: 1998.
50. İBN HALDUN, **Mukaddime I**, Çev. Turan Dursun, Onur Y., Ankara: 1977.
51. İLHAN Cengiz, **Mecelle, Hukukun Doksan Dokuz İlkesi**, Tarih Vakfı Y., İstanbul: 2003,.
52. İNALCIK Halil, **Osmanlıda Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Y., İstanbul:2000.

53. İNALCIK Halil, "Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği", **Doğu Batı**, Düşünce Dergisi, Y:4, S: 13; Ankara : 2000.
54. İNALCIK Halil, "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", Çev. Kemal Aydın Akagündüz, **Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi**, S. 7, Bağlam Y., İstanbul :1994.
55. İNALCIK Halil, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku", **150. Yılında Tanzimat**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, T.T.K Y., Ankara: 1992.
56. İZGÖER Ahmet Zeki, **Ahmet Cevdet Paşa**, Şule Y., İstanbul: 1999.
57. KAPANİ Münci, , **Kamu Hürriyetleri**, AÜHF Y., 5. b., Ankara: 1976.
58. KARAL,Enver Ziya "Tanzimattan Evvel Garplılışma Hareketleri", **Tanzimat I**, M.E.B , 2. b., İstanbul: 1999.
59. KESKİOĞLU Osman, "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri", **A.Ü.İ.F. Dergisi**, Y 1966, C. XIV.
60. KEVSERANİ,Vecih **Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, Çev Muhlis Canyürek, Denge Y., İstanbul: 1992.
61. KOÇAK Mustafa, "İbn Haldun'da Devlet ve Toplumun Dönüşsel Özellikleri", **Vecdi Aral'a Armağan**, KOÜHF D., S:2, Kocaeli :1999.
62. KOÇAK Mustafa, "Eski Yunan-Latin Siyasal Yazınında ve İbn Haldun'un "Mukaddimesi"nde Görülen Döngüsel Süreçler Üzerine Düşünceler", **HfSA Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi**, İstanbul Barosu Y., S.6, İstanbul: 2003.
63. KÖSOĞLU Nevzat, "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 4, Milliyetçilik, İletişim Y., İstanbul: 2003.
64. LACOSTE Yves, **İbn Haldun: Üçüncü Dünya'nın Geçmişi**, Tarih Biliminin Doğuşu, Çev. Mehmet Sert, Sosyalist Y., İstanbul: 1993.
65. LAMBTON A.K.S., , "İslam Siyasal Düşüncesi", Çev. Şükrü Hanioğlu, Ersin Kalaycıoğlu, **İ.Ü.S.B.F Dergisi**, Y. 1, S. 1, 1983.
66. LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, 3. b., Ankara: 1988.
67. LEWIS Bernard, **İslamın Siyasal Dili**, Çev. Fatih Taşar, Rey Y., İstanbul 1992.

68. MARDİN Şerif, "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişimi", **Makaleler 2**, Siyasal ve Sosyal Bilimler, İletişim Y., 5 b., İstanbul :1999.
69. MARDİN Şerif, "Tanzimat ve Aydınlar", **Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3**, Der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Y., 10. b., İstanbul: 2004.
70. MARDİN Ebul'ula, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, Türkiye Diyanet Vakfı Y. , İstanbul: 1996.
71. MERİÇ Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Y., 1. b., İstanbul: 1996.
72. MERİÇ Ümit, **Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü**, İstanbul: 1975.
73. NEUMANN Christoph K., **Amaç Tarih Araç Tanzimat, Tarihi Cevdet'in Siyasi Anlamı**, Çev. Meltem Arun, Tarih Vakfı, Yurt Y., İstanbul: 2000.
74. NEUMANN, Christoph K. "Tanzimat Bağlamında Ahmet Cevdet Paşa'nın Siyasi Düşünceleri", **Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, C. 1, İletişim Y., 3. b., İstanbul 2001.
75. OKANDAN Recai Galip, **Devletin Menşei**, , İ.Ü Y., Kenan Matbaası İstanbul: 1945.
76. OKANDAN Recai Galip, **Amme Hukukumuzun Anahatları**, Birinci Kitap, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İnkırazına Kadar, İ.Ü.Y., Fakülteler Matbaası, İstanbul: 1968.
77. OKUMUŞ Ejder, **Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat**, İnsan Y., İstanbul: 1999 .
78. ORTAYLI İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Y., 11. b, İstanbul: 2002 .
79. ORTAYLI İlber, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Edt. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Y., 1. b., İstanbul: 1986
80. ORTAYLI İlber, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İ.Ü.E.F Tarih Araştırmaları Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul: 1986.
81. ÖZTÜRK Osman, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul: 1973.
82. PALMER Alan, "Sick Man?", **The Decline and Fall of the Ottoman Empire**, John Murray, Great Britain at the University Press, Cambridge: 1992.
83. SANDER Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, A.Ü.S.B.F Y., Ankara: 1987.

84. SHAW Stanford, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, I. C., e Y., İstanbul:1994.
85. SHAW Stanford, Ezel Kural SHAW, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2. Cilt., e Y., İstanbul: 1983.
86. Stanford. J. SHAW, "Local Administrations in The Tanzimat", **150. Yılında Tanzimat**, Yay., Hakkı Dursun Yıldız, TTK Y., Ankara 1992.
87. SÖZEN Kemal, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi**, M.Ü.İ.F. Y., İstanbul: 1998.
88. ŞAPOLYO Enver Behnan, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi**, Güven Y., İstanbul: 1927.
89. TANÖR Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Afa Y., 3. b., İstanbul 1996.
90. TANİLLİ Server, **Devlet ve Demokrasi**, Say Yayınları, İstanbul: 1981.
91. TANPINAR Ahmet Hamdi, **19.uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan K., İstanbul: 1976.
92. TEZİÇ Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Beta Y., 5. b., İstanbul 1998.
93. TİMUR Taner, **Osmanlı Kimliği**, İmge Y., 4. b., Ankara 2000, s. 90.vi, Konya: 1989.
94. TUCK Richard, "Thomas Hobbes: Kuşkucu Devlet", Çev. Mustafa Koçak, **Siyasal Düşüncenin Temelleri**, Alfa Y., 1. b., Bursa: 2001.
95. TUNAYA Tarık Zafer, "Osmanlı-Batı Diyalogu", **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) I. Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul Bilgi Üniv. Y., 1. B., İstanbul: 2001.
96. TURAN Şerafettin, "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri**, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi B., İstanbul: 1986.
97. TÜRÇAN Talip, **Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri**, Ankara Okulu Y., 1. b., Ankara: 2001.
98. TÜRKÖNE Mümtazer, "Ahmet Cevdet Paşa ve Türk Modernleşmesi", **Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu**, Vefatının 100. Yılına Armağan, Türk Diyanet Vakfı Y., Ankara 1997 ..
99. UBİCİNİ H. A., **Osmanlıda Modernleşme Sancısı**, Çev: Cemal Aydın, Timaş Y., İstanbul: 1998.
100. UZUNÇARŞILI İ. H., **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, TTK. B., İstanbul: 2000.
101. ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, 10. b, Savaş Y., Ankara: 2002.

102. ÜLKEN Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Y., 4. b., İstanbul:1994.
103. ÜLKÜTAŞIR M. Şakir, **Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti- Eserleri 1822-1895**, Doğu Matbaası, Ankara: 1945.
104. VERSAN Vakur, “Tarihte Türklerin İslam Hukukuna Katkıları”, **Onar Armağan**, Fakülteler Matbaası, İstanbul: 1977.
105. YİNANÇ Mükrimin Halil, “Tanzimat’tan Meşrutîye’te Kadar Bizde Tarihçilik” **Tanzimat I.**
106. ZABUNOĞLU Yahya Kazım, **Kamu Hukuna Giriş**, Sevinç Matbaası, Ankara: 1973.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında Kocaeli’nde doğan yazar, ilk, orta ve lise öğrenimini Kocaeli’nde tamamlamıştır. 1996’da girdiği Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden 2000 yılında mezun olmuştur. 2000 yılından bu yana Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı’nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

